

İMAM-I A'ZAM EBU HANİFE'nin HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Ebu Gudde

İçindekiler

İMAM-I A'ZAM EBU HANİFE'nin HADİS İLMİNDEKİ YERİ	1
Ebu Gudde.....	1
İMAM-I A'ZAM EBU HANİFE'nin HADİS İLMİNDEKİ YERİ	6
Takdim.....	6
Önsöz	9
Ebû Hanîfe'nin Hadis Öğrenmeye Verdiği Önem	15
Ebû Hanîfe'nin Hadiste İmam Oluşu	19
Beyhakî'nin Değerlendirmesi:.....	20
Tirmizî'nin Değerlendirmesi:	23
Hâkim'in Değerlendirmesi:	24
İbn Teymiyye'nin Değerlendirmesi:.....	26
İbn Kesir'in Değerlendirmesi:	28
İbn Hacer'in Değerlendirmesi:.....	30
İbnu'l-Kayyım'ın Değerlendirmesi:.....	30
Diğer Değerlendirmeler Ve Sonuç:	31
Zehebi'nin Ebu Hanîfe'yi Övmesi.....	36
Değerlendirme:.....	47
İbn Teymiyye'nin Ebû Hanîfe'yi Övmesi	48
Değerlendirme:.....	52
Ebû Hanîfe'nin Adaletiyle Meşhur İmamlardan Biri Olduğu	53

<i>Ebû Hanîfe'nin Mezhebine Tabi Olanların Çokluğu, Mezhebinin Dünyanın Dört Bir Tarafına Yayılıp Meşhur Oluşu</i>	<i>57</i>
<i>Ebû Hanîfe'nin Güvenilir, Hüccet, Kendi Döneminde Hadisi En İyi Bilenlerden Biri Olduğu</i>	<i>59</i>
<i>İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Hafızları İçinde Sayılması.....</i>	<i>59</i>
<i>Makdisi'nin Değerlendirmesi:</i>	<i>60</i>
<i>İbn Nâsır'ın Değerlendirmesi:.....</i>	<i>62</i>
<i>İbnu'l-Mibred'in Değerlendirmesi:</i>	<i>64</i>
<i>Suyûtî'nin Değerlendirmesi:</i>	<i>64</i>
<i>Bedahşî'nin değerlendirmesi:.....</i>	<i>65</i>
<i>Sâlihî'nin Değerlendirmesi;.....</i>	<i>69</i>
<i>Aclûnî'nin Değerlendirmesi:</i>	<i>69</i>
<i>Cerh-Ta'dil İmamı Olarak Ebu Hanîfe.....</i>	<i>72</i>
<i>İbn Teymiyye'nin Tesbiti:</i>	<i>72</i>
<i>Zehebî'nin Tesbiti:.....</i>	<i>73</i>
<i>Sehâvî'nin Tesbiti:</i>	<i>75</i>
<i>Abdulkadir Kureşî'nin Tesbiti:</i>	<i>76</i>
<i>İbn Hibbân'ın Tesbiti:.....</i>	<i>80</i>
<i>İbn Adiy'in Tesbiti:</i>	<i>80</i>
<i>İbn Abdilber'in Tesbiti:</i>	<i>81</i>
<i>Beyhakî'nin Tesbiti:.....</i>	<i>82</i>
<i>İbn Hazm'ın Tesbiti:</i>	<i>83</i>
<i>Hâkim'in Tesbiti:</i>	<i>83</i>

<i>Zehebî'nin Diğer Tesbiti:</i>	84
<i>Ebû Hayyan'ın Tesbiti:</i>	84
<i>Değerlendirme:.....</i>	84
<i>En Sahih İsnad Tartışmasında Ebû Hanîfe'nin Konumu</i>	85
<i>Değerlendirme:.....</i>	87
<i>Kütüb-i Sıtte Ricalini Tanıtan Hafızların Ve Diğer Muhaddis İmamların, Ebû Hanîfe'nin Terceme-i Halinden Cerh İfadelerini Çıkarmada Mutabık Oluşları.....</i>	93
<i>Mizzî'nin Bakış Açısı:</i>	94
<i>Zehebî'nin Bakış Açısı:.....</i>	96
<i>Hüseynî'nin Bakış Açısı:.....</i>	107
<i>Sibt İbnu'l-Acemî'nin Bakış Açısı:</i>	109
<i>İbn Hacer'in Bakış Açısı:.....</i>	112
<i>İbn Kesîr'in Bakış Açısı:.....</i>	113
<i>Tebrîzî'nin Bakış Açısı:.....</i>	114
<i>Nevevî'nin Bakış Açısı:.....</i>	115
<i>İbnu'l-Esîr'in Bakış Açısı:</i>	115
<i>İbn Allan'ın Bakış Açısı:</i>	121
<i>Şa'rânî'nin Bakış Açısı:.....</i>	125
<i>Elbânî'nin İmam Ebû Hanîfe'ye Dil Uzatması.....</i>	128
<i>İbn Abdilber'in Ebû Hanîfe'yi Suçlayanlara Verdiği Cevabın Elbanî'nin İbret Alması Gereken Bir Durum Olduğu</i>	141
<i>Hafız İbnu't-Turkmânî'nin İmamın Cerhedilmesine Verdiği Cevap</i>	152

<i>Ebû Hanîfe'nin Hadis Ve Arapça Bilgisi Hakkında Şüphe Uyandırmaya Çalışanlara İbnu'l-Vezîr El-Yemânî'nin Cevabı</i>	153
<i>Sonuç:</i>	173
<i>Ek:</i>	174
<i>Cerh Ve Tadilde Mezhep Taassubunun Rolü Ve İmam Ebû Hanîfe Örneği</i>	174
<i>İhtisas Yapanlar İçin Kitap Kılavuzu</i>	189
<i>[31] İ'lâmu'l-Muvakkiîn, 1/359.....</i>	192
<i>[65] Muhammed Abdurreşid en-Nu'mani, İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri, Rağbet Yayınları: 40-41.....</i>	194
<i>[72] Daha önce el-İmam İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen adlı eserimde (s. 245) belirttiğim gibi, Mîzân'ın bazı nüshalarında İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i hali yer almaktadır. Bu, müellifin haberi olmadan kitaba katılmış birşeydir. Abdulfettah Ebû Gudde bunu Leknevî'nin er-Ref ve't-Tekmîl adlı eserine yazdığı dipnotta bu hususu genişçe açıklamıştır, s. 121-6. Üçüncü baskı.....</i>	194
<i>[85] 1/445- Karaçi'deki Lecnetu İhyâi'l-Edebi's-Sindî (Sind Edebiyatını İhya Komisyonu) basmıştır. 1379.....</i>	196

İMAM-I A'ZAM EBU HANİFE'nin HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Takdim

Muttaki ve salih kulların hamisi olan Allah'a hamdolsun. Salât-u selâm her dem, alemlere rahmet olarak gönderilen hidayet peygamberi, takva önderi Hz. Muhammed'e, âline, ashabına ve kıyamete kadar hakkıyla onlara tabi olan kullarına olsun.

Hocamız, değerli allame, büyük muhaddis, fıkıh ve usûl alimi Ebu'l-Mehâsin Seyyid Muhammed Yusuf el-Huseynî el-Bennûrî'nin kurucusu olduğu Pakistan/Karaçi İslâmî İlimler Üniversitesi'nin eski hadis hocalarından allame, muhakkik, muhaddis, münekkid, üstad Muhammed Abdurreşîd en-Nu'mânî'nin elinizdeki “İmamı A'zam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri” adlı bu eseri eşsiz, çok değerli ve son derece faydalı bir kitaptır.

Elinizdeki bu baskıyı, daha önceki Hindistan ve Pakistan baskılarından ayıran bir üstün özellik vardır: Bu nüsha, eserin müellifi olan Üstad'a okunmuş, o da bazı ifadelerini değiştirmiş ve son derece önemli bir takım ilavelerde bulunmuştur. Üstadımız, kitabın konularını genişletici, hazırlanış gayesini ikmai edici ilavelerde bulunmayı hâlâ sürdürmektedir.

Müellif, konuyla ilgili değerlendirmelerin özünü teşkil eden malumatı bu eserinde biraraya getirmiş,

yüzüğü toprakta kaybolmuş cimrinin parçaları biraraya getirmesi misali dağınık bilgileri derleyip tanzim etmiştir.

Müellif bu bilgileri, araştırmacı bilimsel kafa yapısı, ince eleyip sık dokuyan keskin-zekası, karşılaşılan sıkıntılara göğüs geren sabrı, gizli kalmış incileri bulundukları karanlıklardan çıkaran kudreti ile toplamıştır. Kıymetli cevherleri elde etmek, incileri toplamak için, elbette böyle bir sabır gösterilmesi gerekmektedir.

Sabra da dayanıp göğüs gerdi;
Sabır dahi ondan yardım diledi.
Sabırlı zevat bile ona seslendi:
“Ey sabır” diyerek imdat istedi.

Hanefilerin dışındaki muhaddis, (akih ve tarihçilerden pekçok büyük imam, bazı mutaassıp kimselerin Ebû Hanîfe'ye yönelik yaydıkları fitne ve iftiraları cevaplayıp reddetmek için müstakil eserler telif etmişlerdir.

Fakih, muhaddis, Mağrib hafızı Ebû Ömer İbn Abdilber el-Mâlikî; imam, hafız, muhaddis Şemseddin ez-Zehebî eş-Şâfiî; İbnu'l-Mibred diye tanınan imam, fakih, muhaddis Yusuf b. Hasan b. Abdulhâdî el-Hanbeli ed-Dimaşkî es-Sâlihî; imam, muhaddis, hafız es-Suyûtî eş-Şâfiî; imam, hafız, muhaddis Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâfiî ile büyük Şafiî

bilgin, imam ve fakih İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî ve diğerleri bu büyük imamlardan bazılarıdır.

Birçok alim Ebû Hanîfe'nin faziletlerini, menkıbelerini, dinde büyük bir imam olduğunu anlatan geniş çalışmalar yapmışlar; onu, gerek kendi mezheplerinden ve gerekse diğer mezheplerden olan bazı hasetçilerin ve kin besleyenlerin dillerinden korumuşlardır.

Okuyucunun elindeki bu kitap, İmam Ebû Hanîfe'nin yalnızca hadisteki yerine tahsis edilmiş bir çalışma olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.

Ben, Hindistan ve Pakistan'da defalarca basılmasının ardından, kitabın Arap ülkelerinde de basılması gerektiğini düşündüm. Çünkü bu ülkelerin bazısında, İmam Ebû Hanîfe'nin konumunu hadis açısından hakir gören bir anlayış yayılmıştı. Gözler, İmam Ebû Hanîfe'ye yönelik fitneyi uzaklaştıracak; onun şahsını ve ilmini, fıkhi birikimini, dini yaşantısını, verâsını ve büyük bir imam oluşunu öven, yücelten, değerli bir insan olduğunu ortaya koyan -hadis ilmi ve ricaline yönelik çalışmalardaki- belgeleri sunacak böyle bir eseri beklemeye çevrilmişti. Bu nedenle bu çalışma, doğruyu bulmak isteyenlere bir fener, mutaassıp hoyrat kimselere de bir öğüt olacaktır. Mamafih, doğru yola eriştirecek olan Allah Teâlâ'dır. Allah nebimiz ve rasûlümüz olan efendimiz Muhammed Mustafa'ya salât etsin. Alemlerin rabbı olan Allah'a hamd olsun.

Önsöz

Alemlerin rabbı olan Allah'a hamd olsun. Güzel akıbet muttakîlerindir. Zulmedenlerden başkasına düşmanlık yoktur. Salât-u selam nebîlerin ve rasûllerin önderi, peygamberlerin sonuncusu efendimiz Muhammed Mustafa'ya, temiz ailesine, pâk sahabilerine, diğer din adamı fakihlere, müctehidlere ve muhaddis hafızlara, özellikle de imamımız, kendilerine tabi olunan müctehidlerin ilki olan İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit'e olsun.

Apaçık hakikatlardan biri de, başta İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe olmak üzere, kendilerine tabi olunan imamların hidayet üzere bulundukları, tedkiklerini hakkını vererek yaptıkları hususunda müslümanların hemfikir olduklarıdır. Onların faziletleri, ilmî birikimleri, Allah'a, Ra-sûl'üne ve Kitab'ına karşı son derece samimi oldukları müslümanlarca tevatüren bilinen bir husustur. Allah onları gökteki yıldızlar gibi yapmış; hakikati arayan her müslüman onlarla doğru yolu bulmakta; Allah'a kulluk eden, ibadet ehli kimseler onlara uymaktadırlar. Onlar, bizlerin her türlü muhabbetini ve övgüsünü hak etmektedirler. Çünkü, onların

üzerimizde çok hakları ve hepimizi kuşatan hizmetleri vardır.

Bunlar ve diğer selef alimleri ile onlardan sonra gelen tarih, hadis, fıkıh ve ictihad alanındaki bilginler sadece hayırla yâd edilirler. Onları kötü bir şekilde ananlar ise, Kitab'ın, sünnetin keza ümmetin alimlerinin işaret ettiği üzere, doğru yoldan sapmış olurlar.

Bu gerçeğe rağmen, son asırda, ne demesi ve ne yapması gerektiğini bilmeyen yeni bir akım ortaya çıktı. Bunlar imamlara tamamen münezzeht oldukları şeyleri yakıştırmaya, konumlarını küçümsemeye, kendilerini ise onların seviyesinde veya daha yukarısında görmeye başladılar. İmam Ebû Hanîfe'yi ise bir tarafa ayırıp, Allah'ın kendisini berî kıldığı bir takım şeylerle çok ağır biçimde suçladılar ve saldırdılar. Oysa O, Allah katında değerli bir kişiydi.

Bu akımda yer alan bazı insanlar, dinde İmam olduğu hususunda icma edilmiş İnsanlardan biri olan Ebû Hanîfe'nin imanına, dinine ve fıkına yönelik batıl suçlamaları ve eleştirileri yaymaya başladılar. Esasında mütekaddimundan ve müteahirundan pekçok alim bunların batıl iddialar olduğunu açıklamışlar ve iltifat etmekten sakındırıp insanları uyarmışlardı. Ancak uyanlar bu insanlar için faydalı olmamıştır. Diğer bir grup insan da cerh ve tadil kitaplarında yer alan birkaç söze yapıştılar. Oysa bu sözler çeşitli illetler nedeniyle kabul edilecek durumda değildir; durumları kapalı ve şüpheli olduğundan onlarla

yapılacak cerhe itibar edilmez. Sözkonusu kişiler, bu sözlere sarılıp İmam Ebû Hanîfe'nin hafızasını ve zabtını eleştirmeye başladılar. Mutekaddimûn muhaddis imamların onun şahsına, ilmine, hıfzına ve zekasına yönelik övgülerini ya görmediler ya da görmezlikten geldiler. Oysa bu imamlar cerh ve tadil ilminin temel direkleridir ve bu iki ilmin sancakları onların ellerindedir. Yine bu kişiler seçkin, mütehassıs, münekkid müteehhirun bilginlerin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirileri ve illetli sözleri değerlendirmeye almayıp kabul etmemelerini; Ebû Hanîfe'yi övme, yüceltme ve medhetmede hemfikir oluşlarını da unutmuş göründüler.

Mutaassıp inatçıları rüsvay etmek için, bunlara aldanmış olan anlayışı kıt kimselere de acıdığımdan dolayı, mütekaddimun ve müteehhirun bilginlerin Ebû Hanîfe'nin yalnızca hadis ve sünnet ilmindeki yüksek yerine yönelik övgülerini bu eserde biraraya getirmek suretiyle, onun bu alandaki üstünlüğünü ve seçkin durumunu açıklamak istedim. Allah'tan ümidim odur ki, haktan sapan kimseler bu eser vesilesiyle hakikati görüp kurtulsunlar, helak olanlarla birlikte helak olmasınlar.

Bu büyük imamın fazilet ve menkıbeleri o kadar çoktur ki, saymak isteyen saymakla bitiremez. Mutekaddimundan büyük bir alim topluluğu ile müteehhirundan pekçok insan bu hususta müstakil risaleler veya kitaplar yazmışlar; tarih ve terceme-i hal kitapları içinde ondan bahsetmişlerdir. Fakat bu

Çalışmaların önemli bir kısmı okuyucu kitlenin büyük kısmının elinde bulunabilecek eserler değildir. Bu çalışmamız, çeşitli eserlerde yer alan bilgileri seçerek biraraya getirmemiz sonucunda, okuyucuların zikri geçen kitaplarda bolca yer alan menkıbeler ile yüklü fazilet bilgilerinden derlenmiş bir demete ulaşmaları açısından güzel bir vesile olacaktır.

Okuyucunun elindeki bu kitapta bulunan bilgiler, benim zikretmeyi düşündüğüm bütün bilgileri içermemektedir. Çünkü eserde, bugüne kadar tesbit edebildiğim bilgileri okuyuculara sunuyorum. Allah Teâlâ'dan dileğim, hoşnud ve razı olduğu şekilde bu çalışmamı ikmal edip nihayetlendirmeyi bana nasip etmesidir. Allah Teâlâ, hidayet üzere bulunan ve insanları hidayete yönlendiren imamların cümlesinden razı olsun. İslama ve müslümanlara yaptıkları hizmetler nedeniyle onları, katındaki ikram yurduyla ve yüksek bir dereceyle mükafatlandırсын. Yüce şanını teşbih ettiğim Rabbimden boynumu bükerek tazarru ediyor ve bu amelimi kabul buyurmasını, ahiretim için bir azık kılmasını niyaz ediyorum. Şüphesiz O, kendisinden ümid edilenlerin en hayırlısıdır; istenildiğinde icabet edendir. Her dem Allah'a hamd olsun. Allah, peygamberlerin sonuncusu efendimiz Muhammed'e, ailesine, seçkin kullarının başında yer alan sahabesine, kıyamete kadar gelecek olan dost kullarına salât-u selam etsin.

Muhamm
ed Abdurreşîd en-Nu'mânî Karaçi/20-Şaban-1415.

Alemlerin rabbı olan Allah'a hamdolsun. Yüce Allah efendimiz Muhammed'e, âline ve tüm sahabilerine salât etsin.

Bu kitapta derlediğimiz bilgiler İmam Azam Ebû Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki yerini açıklamaya yöneliktir. Yüce Allah'tan temennim, bu araştırmamı, onun hadisteki ezber kabiliyeti, güvenilirliği ve eminliği hakkında düşmanlarının yaymış oldukları şüphelerin kaldırılmasına bir vesile kılmasıdır. Yine O'ndan niyazım, çalışmamı kabul buyurması, günahlarımı bağışlamasıdır. Şüphesiz O, en iyi ümit kapısıdır; isteklere icabet etmek şanındandır.

Ebû Hanîfe fıkıh, ilim, verâ', ezber, okuyup duyduğunu belleme yönüyle dünyadaki imamlardan biriydi. Dine ve ibadete düşkünlüğü, teheccüde devam etmesi, çok Kur'ân okuması ve gece ibadetini sürdürmesiyle tanınmak yanında eli açık, cömert ve keskin zekalı zevat arasında sayılmaktaydı.

Ebû Hanîfe, Kitap ve sünnete son derece ehemmiyet veren, hadis öğrenmek için çabalayan ve bu uğurda yolculuklara çıkan kimselerdendi. Hz. Peygamber'in hadislerini başkalarına tercih ettiğinden dolayı sünnetlere, onları derleyip toplamaya, harici şeylerden korumaya, muhalif olanları ayıklamaya ve engellemeye çok büyük önem vermişti. Rivayetlerde sika ravilerin en sağlam olanlarına dayanıp, zayıfları

terkeden ilk kişi odur. Hadis ve fıkıh çalışmalarını aralıksız sürdüren tmam, verâ' ve takva üzere bir ömür sürmüştür. Nihayet, şehirlerde müracaat edilen bir kaynak, uzak beldelerde rehber edinilen bir önder olmuştur.

Ebû Hanîfe'nin ilim, ezberleme, ezberlediğini koruma, sağlama alma; genel anlamda ilmi, özelde de fıkıhı hem öğrenme hem de yaymadaki çabası, saraydan uzak durmak için gösterdiği sabır ve başarısı, bedenini ilim yaymaya, ibadete ve cömertliğe adanışı, dünyaya hiç ehemmiyet vermemesi, fani ve yok olacak olan geçici şeylere aldırmayışı yanında dindarlığı, istikamet üzere bulunuşu, pekçok güzelliğı şahsında toplaması açısından vasıfları sayılamayacak kadar çoktur; ayrıca anlatıp tanıtmaya gerek bıraktırmayacak kadar meşhurdur.

Onun dinde imam olduğı, yüksek bir konumda bulunduğı, derecesinin üstün olduğı, son derece faziletli biri olduğı hususunda icma vaki olmuştur. Geçmiş alimlerin onun verâsını, zühdünü, ibadete düşkünlüğünü, sultandan uzak duruşunu, kadılık teklifini reddedişini, geniş ilmi birikimini, naklettiğı hadislerin çokluğunu, fıkıh ilmindeki seçkinliğini, sünnete, tabi oluşunu öven pekçok sözleri vardır. Keza kendi döneminde bütün İslam coğrafyasının önde gelen alimlerinden gelen ve onu öven, meziyetlerini itiraf eden haberler boldur ve meşhurdur. Bütün bunlar tarih ve biyografi

kitaplarında genişçe anlatılmaktadır. Bu nedenle burada tekrarlamaya gerek yoktur.

Ebû Hanîfe'nin Hadis Öğrenmeye Verdiği Önem

Münekkid alimler ile önde gelen muhaddisler onun hadis öğrenmeye ehemmiyet verdiğini, bu amaçla yolculuklara çıktığını ve bu uğurda nice sıkıntılarla karşı karşıya kaldığını anlatmışlardır.

Hafız Zehebî Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini verirken şöyle demiştir: “Rivayetleri öğrenmeye önem vermiştir. Bu amaçla yolculuklara çıkmıştır.”^[1]

Zehebî yine şöyle demiştir: “İmam Ebû Hanîfe hadisleri öğrenmeye önem vermiş, h. 100 yılı ve sonrasında bu uğurda daha yoğun bir çaba göstermiştir.”^[2]

Zehebî, Ebû Hanîfe'nin menkıbelerine dair yazdığı kitapçıkta hocalarını anlatırken de şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe hadisi Mekke'de Ata b. Ebî Rabâh'dan dinlemiş ve şöyle demiştir: Atâ'dan daha üstün birini görmedim.”^[3]

Burada şunu ilave edeyim: Ebû Hanîfe, hocası Atâ'nın üstün biri olduğunu söylediği gibi hocası Atâ da onu talebelerinden üstün tutardı. Nitekim aşağıda geleceği üzere, Ebû Hanîfe hadis dinlemek için meclise geldiğinde Atâ ona yer açtırır ve yakınına oturturdu.

Zehebî Duvelu'l-İslâm'da da şöyle demiştir: “Hocalarının en yaşlısı Atâ b. Ebî Rabâh'tı. Fıkıhtaki hocası da Hammâd b. Ebî Süleyman'dı.” [4]

Hafız Ebû Bekr el-Hatîb Târîhu Bağdâd'ında şunu aktarmaktadır: “Saîd b. Salim el-Basrî, Ebû Hanîfe'den dinlediği şu olayı anlattı: Atâ'yla Mekke'de görüştüm. Ona birşey sordum. Bana:

“Sen nerelisin?” dedi.

“Kûfeliyim” cevabını verdim.

“Yoksa sen, dinlerinde tefrika çıkaran Şîî bölge halkından mısın?” diye sorunca,

“Evet” dedim.

“Peki sen hangi gruptansın?” diye sordu.

“Ben, selefe küfretmeyen, kadere inanan, günahı sebebiyle hiç kimseyi tekfir etmeyenlerdenim” diye cevapladım. Bunun üzerine bana

“Doğru bildiğin bu yoldan ayrılma” tavsiyesinde bulundu.” [5]

Hatîb Bağdadî'nin hocası İmam, muhaddis, fakih, Kâdî Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali es-Saymerî Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih adlı eserinde Haris b. Abdurrahman'dan şunu nakleder: “Atâ'nın meclisinde bulunurken birbirimizin ardı sıra otururduk. Ebû Hanîfe geldiğinde ise ona yer açtırır ve yakınına oturturdu.” [6]

Bu rivayete bakarak şunu söyleyebiliriz: Atâ'nın böyle davranması, Ebû Hanîfe'nin hadisteki en seçkin talebelerinden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim İmam Abdulvehhab Şa'rânî, el-Mîzânu'l-

Kubrâ adlı eserinde Kitap ve sünnetle ictihad eden imamların senedlerinden bahsetmiştir. Burada Mâlik'inkini Mâlik -Nâfi' - İbn Ömer olarak verirken, Ebû Hanîfe'ninkini de Ebû Hanîfe - Atâ - İbn Abbas olarak zikretmiştir. [7]

Aynı ilgiyi fıkıhtaki hocası Hammâd b. Ebî Süleyman'ın gösterdiğini görmekteyiz. O da Ebû Hanîfe'yi ders halkasının en başına, kendi hizasına oturturdu. Nitekim Hafız Ebû Bekr el-Hatîb Târîhu Bağdad'ında Zufer b. Huzeyl'den Ebû Hanîfe'nin şöyle söylediğini nakletmektedir: “Önceleri kelam ilmiyle meşgul oluyordum. Bunda parmakla gösterilir bir dereceye ulaşmıştım. (Mescidde) Hammâd b. Ebî Süleyman'ın ders halkasına yakın bir yerde otururduk. Birgün bir kadın yanıma geldi ve “Bir adamın cariye bir hanımı var. Onu sünnete uygun olarak boşamak istiyor. Kaç talak vermeli?” diye sordu. Ne cevap vereceğimi bilemedim. Gidip Hammâd'a sormasını, dönüşte cevabını bana söylemesini tembihledim. Kadın soruyu Hammâd'a yöneltince Hammâd şöyle demiş:

“Kadın hayızlı değilken cima etmeden bir talakla boşar. Ardından iki hayız görene dek kadına yaklaşmaz. Kadın bunun ardından guslettiğinde evlenmesi helal olur.” Kadın dönüşte cevabı aktarınca, kendi kendime “bundan sonra bana kelam ilmi lazım değil” deyip ayakkabılarımı alarak Hammâd'ın dersine gelip oturdum. Onun derslerini dikkatlice dinliyor, anlattıklarını belliyordum. Ertesi

gün anlattıklarını tekrar ettiriyordu. Ben anlattıklarını bellemiş oluyordum, talebeleri ise yanlıyorlardı. Bunun üzerine Hammâd, “Ders halkasının başına, tam hizama Ebû Hanîfe'den başkası oturmasın” dedi. [8]

Bu rivayet İmam'ın ne kadar mükemmel bir hafıza ve zekaya sahip olduğunu göstermektedir.

Hafız Ebû Bekr el-Hatîb Târîhu Bağdâd'ında Ebû Mutî'den de şunu nakletmektedir: “Ebû Hanîfe bize şunu anlattı: Emîrül-müminîn Ebû Ca'fer'in huzuruna girdim. Bana

“Ebû Hanîfe! İlmi kimlerden aldın” diye sordu. Bende “Hammâd vasıtasıyla İbrahim en-Nehaî'den aldım. O da Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd ile Abdullah b. Abbas'dan almış” dedim. Ebû Ca'fer de

“Bravo, aferin Ebû Hanîfe” dedi.

“Öğrendiklerini iyi ve mübarek insanlara dayandırarak sağlam bilgi almışsın.” [9]

Matbu Târîhu Bağdâd'da ifade bu şekilde yer almıştır. Allame Zâhid el-Kevserî'nin Te'nîb'de açıkladığı gibi, metnin bir kısmının doğru hali şöyledir: “Hammâd vasıtasıyla İbrahim en-Nehaî'den aldım. O da Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd ile Abdullah b. Abbas'ın öğrencilerinden almış.” [10] Burada şunu eklemek yerinde olacaktır: İmam hadis tahsilinde kendi dönemindeki üstadlarını bile geçmiştir. Nitekim

Hafız Zehebî Menâkibu Ebû Hanîfe adlı eserinde İmam Mis'ar b. Kidâm'dan şunu nakletmiştir:

“Ebû Hanîfe ile birlikte hadis tahsil ettim. Ancak bizi geçti. Zühde giriştik. Bunda da bizden üstün oldu. Fıkıh tahsiline başladık. Onun bu alandaki başarısını zaten görüyorsunuz.”^[11]

Zehebî, zikri geçen Mis'ar b. Kidâm'ı Tezkiretu'l-Huffâz''ında zikretmiş; Siyeru A'lâmi'n-Nubela'sında da onu “imam, sebt ^[12], Irak'ın üstadı, hafız” sıfatlarıyla övmüştür.

Sadru'l-Eimme e!-Mekkî de şöyle demiştir: “Mis'ar b. Kidâm hafızası ve zühdü ile Kûfe'nin medâr-ı iftiharlarından birisiydi. Ebû Hanîfe'nin hocalarındandı. Ebû Hanîfe Musned'inde ondan rivayet etmektedir.”^[13]

Ebû Hanîfe'nin Hadiste İmam Oluşu

Önceki alimlerle sonrakiler Ebû Hanîfe'nin hadiste imam olduğuna şahitlik etmektedirler. İmam, muhaddis, Mağrib hafızı Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî el-Endelûsî, meşhur kitabı Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlih adlı eserinde Ebû Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî'den şunu nakletmektedir: “Allah Mâlik'e rahmet etsin. O imamdı. Allah Şafiî'ye rahmet etsin. O da imamdı. Allah Ebû Hanîfe'ye rahmet etsin. O da imamdı.”^[14]

İbn Abdilber üç imama tahsis ettiği el-İntikâ fî Fedâili's-Selâseti'l-Fukahâ: Mâlik, eş-Şâfiî ve Ebî Hanîfe. Radiyellahu anhum. Ve Zikri Uyûnin min Ahbârihim ve Ahbâri Ashâbihim li't-Ta'rîfi bi Celâleti Akdârihim adlı eserinde de Ebû Davud'dan şunu nakletmektedir: “Allah Mâlik'e rahmet etsin. O imamdı. Allah Şafiî'ye rahmet etsin. O da imamdı. Allah Ebû Hanîfe'ye rahmet etsin. O da imamdı.” [15]
Görüldüğü gibi, Sünen müellifi, imam, sebt, hafızların önderi, sünnet ilminin üstadı Ebû Davud es-Sicistânî üç alimin imamlığına şehadet etmektedir. İmam, allame, Horasan'ın üstadı Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa kitabının girişinde (Medhal'de) bu 'imamlık' kavramının detaylı açıklamasını görebilirsiniz. Beyhakî burada şöyle demektedir:

Beyhakî'nin Değerlendirmesi:

“Bu konuda mutlaka bilinmesi gereken hususlardan birisi de şudur: Yüce Allah elçisi Hz. Muhammed'i hak ile göndermiştir. Kitab'ını ona inzal etmiş ve korumasını da bizzat üzerine aldığını şu ayetiyle bildirmiştir:

“Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.” [16]

Allah, Rasûl'ünü de dinini ve kitabını açıklayan kişi olarak göstermiştir. Nitekim bu hususu şöyle açıklamaktadır:

“Sana da bu zikri (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine indirilenleri insanlara açıklayasın, tâ ki düşünüp öğüt alsınlar.” [17]

Allah, kendisiyle gönderileni tamamen açıklayıncaya kadar Nebi'sini ümmeti içinde tutmuş, vazifesini ikmal etmesinin ardından rahmet katına almıştır. Hz. Peygamber ümmetini apaçık düz bir yolda bırakmıştır. Şöyle ki, müslümanlarm karşılaşmış oldukları herbir problemin açıklaması gerek açık beyanla, gerekse delalet yoluyla Kur'ân'da ve Rasûlullah'ın sünnetinde bulunmaktadır. Ayrıca Allah her asırda dinini açıklayan, ümmetinin inancını koruyan ve bidatleri ondan uzaklaştıran imamlar ihsan etmiştir.

İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî bu hususta Hz. Peygamberden şunu nakletmektedir:

“Bu ilmi her nesilden adil olanlar alırlar. Haddi aşanların tahrifini, ifsad edicilerin katıştırdıklarını keza cahillerin yanlış yorumlarını ondan uzaklaştırırlar.”...

Bu haberin doğruluğu sahabe zamanında, ardından günümüze kadar geçen bütün asırlarda görülmüştür. Her asırda, hadis ravilerini tanıma işini üstlenen insanlar bulunmuş, bunlar cerh-tadil açısından ravilerin durumlarını tedkik etmişlerdir. Bu bilgileri, elde etmek isteyenlerin kolayca ulaşabileceği şekilde

kitaplarda biraraya getirip açıklamışlardır. Esasında, cerh ve tadil konusunda bilgi sunan insanlar sadece hadis bilginleri değildi. Büyük ilim merkezlerindeki fıkıhçılar da cerh-tadil alanında değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Nitekim Abdulhamid el-Himmânî, Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Câbir el-Cu'fî'den daha yalancı, Atâ'dan da daha faziletli birini görmedim."

Himmânî şunu da nakleder: Ebû Saîd es-Sağânî Ebû Hanîfe'nin yanına varıp

"Sufyânu's-Sevrî'den hadis alma hususunda ne dersiniz" diye sordu. O da şu cevabı verdi:

"Ondan yaz. Çünkü o sika bir kimsedir. Ancak, İbn İshak'ın Hâris'ten naklettikleriyle Cabir el-Cu'fî'nin hadislerini alma."

Harmele de Şafiî'den şunu nakletmiştir: "Haram b. Osman'dan rivayet etmek haramdır."

Yahya b. Saîd el-Kattân da şunu anlatmıştır: "Naklettiği hadisler nedeniyle itham edilen ve rivayetlerini iyi ezberlemeyen kimsenin durumunu Şu'be, Sufyânu's-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Sufyân b. Uyeyne'ye sordum. Hepside 'durumunu insanlara açıkla' dediler."

Ebû Bekr b. Hallâd da şunu aktarmıştır: Yahya b. Saîd el-Kattân'a

"Hadislerini bıraktığın kimselerin kıyamet günü Allah'ın huzurunda hasmın olmalarından korkmuyor musun" diye sorulunca, şu cevabı verdi:

“Bu kişilerin Allah katında hasmım olması, Rasûlullah'ın 'yalan olduğu belli olan bir hadisi bana niçin nispet ettin' deyip hasmım olmasından çok daha iyidir.”

Harmele b. Yahya aktarıyor: Şafiî'den şunu dinledim: “Şu'be olmasaydı Irak'ta hadis bilinmezdi. Yanına vardığı (hadiste ehil olmayan) kimseye 'hadis rivayet etmeyeceksin. Edersen sultanı aleyhine kışkırtırım' derdi.”

Buradaki birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere onlar sünneti korumak için savunuyorlardı. Benzer örnekler pekçoktur ancak burada aktardıklarımız, konuyu uzatmaya gerek bıraktırmayacak kadar açıktır.”[\[18\]](#)

İmam, Hafız Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî de Cdmî'inin Kitâbu'l-İlel bölümünde şöyle demektedir:

Tirmizî'nin Değerlendirmesi:

“Bu mevzuyu anlayamayan bazı kimseler raviler hakkında konuşan hadisçileri ayıplamışlardır. Oysa tabiîn imamlarından birçoğunun raviler hakkında değerlendirmelerde bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin, Hasan Basrî ile Tâvûs, Ma'bed el-Cuhenî hakkında konuşmuşlardır. Keza Saîd b. Cubeyr, Talk b. Habîb hakkında, İbrahim en-Nehaî ile Âmir eş-Şa'bî de Haris el-A'ver hakkında konuşmuşlardır.

Yine Eyyûb es-Sehtiyânî, Abdullah b. Avn, Süleyman et-Teymî, Şu'be b. el-Haccâc, Sufyan es-Sevrî, Mâlik b.

Enes, Evzâî, Abdullah b. Mübarek, Yahya b. Saîd el-Kattân, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî ile diğer ilim erbabının raviler hakkında değerlendirmelerde bulundukları ve onları zayıf gördükleri rivayet edilmiştir.

En iyisini Allah bilir, bize göre onları böyle davranmaya sevk eden şey müslümanlara nasihat etme, doğruyu gösterme düşüncesidir. Yoksa bundan, insanları suçlamayı ve gıybetlerini yapmayı amaçladıkları sanılmasın. Kanaatimiz odur ki, bu kişilerin zayıf olduklarını açıklamaktaki muradları zayıf ravilerin tanınmasıdır. Çünkü zayıf oldukları belirtilen kimselerin bir kısmı bidatçi, bir kısmı naklettiği hadisler nedeniyle suçlanmış, bir kısmıda dalgın ve çok hata yapan kimselerdi. İmamlar, dine olan ihtimamlarından ve rivayetleri sağlama alma gayretlerinden dolayı, bu kimselerin durumlarını ortaya koymak istemişlerdir. Çünkü dinde şahitlik etmek, insanların hakları ve malları hakkında şahitlik yapmaktan çok daha fazla titizlik ve ciddiyet gerektiren bir husustur. (Tirmizî böyle dedikten sonra imamların bazı ravileri cerh ettiklerine dair örnekler verir ve şöyle der): Ebû Yahya el-Himmânî Ebû Ha-nîfe'den şöyle işittiğini söylemiştir: “Câbir el-Cu'fî'den daha yalancı, Atâ b. Ebî Rabâh'dan da daha faziletli birini görmedim.” [\[19\]](#)

Hâkim'in Değerlendirmesi:

Beyhakî'nin hocası büyük hadisçi, muhaddislerin imamı İbnu'l-Beyyi' diye meşhur Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûri el-Hâkim ei-Mustedrek ale's-Sahîhayn adlı eserinde “velisiz nikah olmaz” hadisinin tariklerini verirken şöyle der: “Zikrettiklerimizin dışında, imamlardan bir grup bu rivayeti Ebû İshak'dan mevsul olarak rivayet etmişlerdir. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sabit, Varaka b. Maskale el-Abdî, Mutarrif b. Tarif el-Hârisî, Abdulhamid b. Hasan el-Hilâlî ile Zekeriya b. Ebî Zaide ve diğerleri bunlardan bir kısmıdır. Nitekim bunları bu bölümde zikrettik.” [\[20\]](#)

Hâkim Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs kitabında da şunları söyler: Hadis ilimlerinin kırkdokuzuncusu: ezberlemek, müzakere ve bereketlenmek için hadisleri alınan, şöhretleri doğudan batıya ulaşmış olan tabiîn ve tebeittâbiînden meşhur sika imamları tanımaya yöneliktir. (Hâkim böyle dedikten sonra çeşitti beldelerdeki önde gelen hadisçilerden pekçok kimseyi zikreder. Biz bunların bir kısmını alıntılıyoruz).

Medine'li olanlar: Muhammed b. Müslim ez-Zuhri, Muhammed b. Munkedir el-Kureşî, Rebîa b. Ebî Abdurrahman er-Râî, Mâlik b. Enes el-Esbahî, Cafer b. Muhammed es-Sâdik ve diğerleri.

Mekke'li olanlar: Mücahid b. Cebr, Amr b. Dînâr, Abdulmelik b. Cureyc, Fudayl b. İyâd ve diğerleri.

Mısır'lı olanlar: Amr b. el-Hâris, Yezîd b. Ebî Habîb, Hayve b. Şureyh et-Tucîbî ve diğerleri.

Yemenli olanlar: Tâvûs, Abdullah b. Tâvûs ve diğerkleri. Yemâme'li olanlar: Yahya b. Ebî Kesîr ve diğerkleri.

Kufe'li olanlar: Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Saîd b. Cubeyr el-Esedî, İbrahim en-Nehaî, Ebû İshak es-Sebî, Hammad b. Ebî Süleyman, Mansur b. Mu'temir, Muğîre b. Miksem ed-Dabbî, A'meş el-Esedî, Mis'ar b. Kidâm el-Hilâlî, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sabit et-Teymî, Sufyan b. Saîd es-Sevrî, Davud b. Nusayr et-Tâî, Zufer b. Huzeyf, Afiye b. Yezîd el-Kâdî ve diğerkleri.

Mezopotamya'lı olanlar: Meymun b. Mihrân, Amr b. Meymun b. Mihrân, Halid b. Ma'dân el-Âbid ve diğerkleri.

Basra'lı olanlar: Eyyub b. Ebî Temîme es-Sehtiyânî, Şu'be b. el-Haccâc, Hişam b. Hassan, Katâde b. Diâme ve diğerkleri.

Vasıflı olanlar: Avvâm b. Havşeb, Ebû Halid Yezîd b. Abdurrahman ed-Dâlânî ve diğerkleri.

Horasan'h olanlar: Fâkih, âbid İbrahim b. Tahmân, Belh'li zahid İbrahim b. Edhem, zahid Şakîk b. İbrahim, Nadr b. Muhammed eş-Şeybânî ve diğerkleri. Allah hepsine rahmet etsin." [\[21\]](#)

İbn Teymiyye'nin Değerlendirmesi:

İbn Teymiyye el-Hanbelî diye meşhur olan Şeyhu'l-İslam Allâme Ebu'l-Abbas Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm, Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fi Nakzı

Kelâmi'ş-Şîati ve'l-Kaderiyye adlı eserinde şöyle demiştir:

Beşşâr b. Dirâ' anlatıyor: Ebû Hanîfe, Muhammed b. Nu'man ile karşılaşınca, ona

“Güneşin Hz. Ali için geri döndürüldüğü hadisini kimden rivayet ettin” [22] diye sordu. O da:

“Senin 'ey Sariye! Dağa çekil' hadisini rivayet ettiğinden başka bir kimseden” dedi. [23]

Burada şunu söyleyeyim:[24] Bu rivayet, ilim ehlinin güneşin geri döndürülmesi rivayetini kabul etmediklerini göstermektedir. Çünkü bunu müslümanların imamlarından hiç biri rivayet etmemiştir. İşte meşhur imamlardan biri olan Ebû Hanîfe. Kendisi Hz. Ali'ye olan sevgisi nedeniyle suçlanmayan kimselerdendir. Çünkü o, Şiîliğin merkezi olan Kufe'dendir. Şiîlerden pekçok insanla karşılaşmış ve onlardan Hz. Ali'nin faziletine dair sayısız şeyler dinlemiştir. Bunun yanında o, Hz. Ali'yi seven ve baştacı yapan birisiydi. Buna rağmen Muhammed b. Nu'man'ın rivayet ettiği bu rivayeti kabul etmemiştir. Hiç şüphe yok ki Ebû Hanîfe, Tahâvi ve emsallerinden çok daha bilgili ve kavrayışlıdır.

İbnu'n-Nu'mân onun sorusuna doğru cevap vermemiş, bunun yerine “senin 'ey Sariye! Dağa çekil' hadisini rivayet ettiğinden başka bir kimseden” demiştir. Ona verilecek cevap şudur: Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği şeyinde yalan olduğunu farzet. Peki bu durumda, Ebû Hanîfe'nin naklettiği yalan haberde

senin naklettiğin şeyi doğrulayan ne var? [\[25\]](#) Ebû Hanîfe'nin naklettiği rivayet yalan olmuş olsa bile, Ebû Hanîfe Hz. Ömer, Hz. Ali ve başkalarının kerametleri olmasını inkar etmemektedir ki! Bilakis o pekçok delille yalan olduğu görülen ayrıca dine ve akla aykırı olduğundan dolayı bu hadisi kabul etmemektedir. Kaldı ki, sahabeden rivayet eden tabiîn ve tebeut tabiînin meşhur hadis alimlerinden bir tek kimse bile bunu rivayet etmemiştir. Bunu rivayet edenler ya yalancılar ya da adalet ve zabtı bilinmeyen meçhul kimselerdir. Bu durumda böyle bir rivayet böylesi insanlardan nasıl olur da kabul edilir? Diğer İslam bilginleri de, Hz. Peygamber'in mucizelerini ve büyük bir sevgi atfettikleri Hz. Ali'nin faziletlerini ihtiva ettiğinden dolayı böylesi rivayetlerin sahih olmasını arzu ederler, ancak onlar, yalan bir şeyin tasdik edilmesine cevaz vermezler ve dinî açıdan böyle şeyleri reddederler.” [\[26\]](#)

İbn Teymiyye söz konusu kitabının başka bir yerinde de şöyle söyler: “...Hadis, tefsir, tasavvuf, fıkıh imamları aynen dört mezhep imamları ve onlara tabi olanlar gibidirler.” [\[27\]](#)

İbn Kesir'in Değerlendirmesi:

Hafız Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dimaşkî de “el-Bidâye ve'n-Nihâye” adlı eserinde şöyle demektedir:

“Tahâvi'ye hadisin (güneşin Hz. Ali'ye geri döndürülmesi) durumu kapalı kalsa da, Ebû

Hanîfe'nin bu rivayeti reddettiği ve ravileriyle istihza ettiği nakledilmiştir... Beşşâr b. Dirâ' anlatıyor: Ebû Hanîfe Muhammed b. Nu'man ile karşılaşınca ona "Güneşin Hz. Ali için geri döndürüldüğü hadisini kimden rivayet ettin" diye sordu. Oda

"Senin 'ey Sariye! Dağa çekil' hadisini rivayet ettiğinden başka bir kimseden" cevabını verdi.

Ebû Hanîfe güvenilir imamlardan biridir. Kûfe'lidir. Hz. Ali'ye olan sevgisi keza Allah ve Rasûlü'nün faziletli kıldığı yönleri nedeniyle Hz. Ali'yi daha üstün tutması nedeniyle suçlanmamış biridir. Buna rağmen o, bunu nakleden ravinin rivayetini kabul etmemiştir.

Muhammed b. Numan'ın sözüne gelince, bu bir cevap değildir. Bilakis anlamsız bir karşı yanıttır. Yani, "ben Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili olarak -garip de olsa- bu rivayeti naklettim. Bu rivayet gariplikte senin Hz. Ömer'in faziletiyle ilgili naklettiğin 'ey Sariye! Dağa çekil' sözüne benzemektedir", demek istemektedir. Ancak Muhammed b. Numan'ın verdiği bu cevap yerinde bir cevap değildir çünkü onun rivayet ettiği şey sened ve metin açısından Hz. Ömer'den bahseden rivayet gibi değildir. Ayrıca, Şârî'in kendisi hakkında bazı iyi şeyleri daha önceden sezdiğine şahitlik ettiği bir imamın gözünden perde kalkarak uzakta olan bir olayı gözlemlemesi nere, (Hz. Ali'nin olayında iddia edildiği gibi) kıyametin en büyük alametlerinden sayılan güneşin battıktan sonra yeniden doğması olayı nere? [\[28\]](#)

İbn Hacer'in Değerlendirmesi:

Hafız İbn Hacer, Lisânu'l-Mîzân'ında şöyle demektedir:

“Muhammed b. Ali b. Numan b. Ebî Tarîfe el-Becelî el-Kûfî, Ebû Cafer. Kufe'de Tâku'l-Mehâmil'deki bir çarşıya nisbet edilerek Şeytânu't-Tâk (Tâk'daki Şeytan) lakabıyla anılmıştır. Zikri geçen çarşıda o, para bozma işiyle uğraşırdı... Denildiğine göre, ona Şeytânu't-Tâk lakabını ilk takan insan Ebû Hanîfe idi. Ebû Hanîfe, bu zatın Harûriye fırkasından bir kimseyle kendisinin huzurunda yaptığı münazara nedeniyle ona bu lakabı takmıştır... Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili bir hususta Ebû Hanîfe ile aralarında vaki olan bir münazara esnasında, dedesine nisbet edilerek kendisine Muhammed b. Numan denmiştir. Bu münazarada Ebû Hanîfe kabul etmediğini gösterircesine 'güneşin Hz. Ali'ye geri döndürülmesi hadisini kimden rivayet ettin? diye sormuş, o da “Senin 'ey Sariye! Dağa çekil' hadisini rivayet ettiğin kimseden” cevabını vermiştir.” [\[29\]](#)

İbnu'l-Kayyım'ın Değerlendirmesi:

İbn Kayyım el-Cevziyye diye maruf üstad, imam, hafız, hüccet, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed, İ'lâmu'l-Muvakki î n an Rabbi'l-Âlemîn adlı eserinde şöyle demiştir: “Dört büyük imam ile fıkıhçıların

hepsi Amr b. Şuayb'ın babası vasıtasıyla dedesinden rivayet ettiği nüshayla ihticac etmişlerdir. Fetva veren imamların hepsi buna ihtiyaç duymuş ve onu delil olarak kullanmışlardır. Ancak Ebû Hatim el-Bustî ve İbn Hazm gibi fıkhn ve fetva vermenin ağır yükünü taşıyamamış olan bazı kimseler bu sahifeyi eleştirmişlerdir.” [30]

İbnu'l-Kayyım başka bir yerde de şöyle demiştir: “Sahabe ve tabiîn ile Şafiî, İmam Ahmed, Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Buhârî ve İshak gibi hadis imamlarının yolu...” [31]

Diğer Değerlendirmeler Ve Sonuç:

Görüldüğü üzere, Ebû Davud, Tirmizî, Hâkim, Beyhakî, İbn Abdilber, İbn Teymiyye, İbnu'l-Kayyım ve İbn Kesîr gibi büyük seçkin alimler, hadis tenkidinde mütehasıs olan üstadlar, İmam Ebû Hanîfe'nin cerh-tadil, hadislerin sıhhatini keza illetini tesbitte, diğer münekkid hadis alimleri gibi sözüne itibar edilen meşhur hadis imamlarından biri olduğunu kabul etmişlerdir.

Hakikat şu ki, mütekaddimun ve müteehhirunun önde gelen hadis uzmanları ile hafızları, onun hadisteki başarısını, rivayetlerde ki zabtını, sağlam bilgisini, hıfzını ve takvasını itiraf etmişlerdir.

Hafız Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî Târîhu Bağdâd'ında şöyle demektedir:

“Abdullah b. Davud el-Hureybî dedi ki: “Müslümanların namazlarında Ebû Hanîfe'ye dua etmeleri gerekir.” Hureybî böyle dedikten sonra, Ebû Hanîfe'nin sünnetleri ve fikhî hıfzettiğini meclisinde bulunanlara anlattı.” [32]

Bu sözü diyen Hureybî, hadis hafızlarının ileri gelenlerindendir. Zehebî, Tezkiretu'l-Huffâz'ında onu zikretmiş ve “hafız, imam, örnek insan” ifadeleriyle taltif etmiştir. Vekî'den de “Abdullah b. Davud'un yüzüne bakmak ibadettir” dediğini nakletmiştir.

Eserinde yine şunu zikretmiştir: “Hureybî'ye 'Ebû Hanîfe pekçok meselede önceki görüşlerinden döndü' denilince, şu cevabı verdi: ilmi genişleyen fıkıhçı önceki fetvalarından döner.” [33]

İşte imam, hafız, örnek insan Hureybî, Ebû Hanîfe'yi geniş ilim sahibi ve sünnetleri hıfzetmiş biri olarak tanıtmaktadır.

Hattb şunu da nakletmiştir: “Muhammed b. Hafs aktarıyor: Hasan b. Süleyman, “*ilim ortaya çıkıp yayılmadan kıyamet kopmaz*” hadisinin açıklaması sadedinde şöyle demiştir: Burada Ebû Hanîfe'nin ilmi ve rivayetleri açıklaması kastedilmektedir.”

Bu açıklamayı getiren Hasan b. Süleyman hadis hafızları arasında sayılmaktadır. Nitekim Zehebî Tezkiretu 'l-Huffâz'ında [34] ve Siyeru A'lami'n-Nubela'da [35] onun terceme-i halini vermiştir. Siyerde şöyle demiştir: “Kubbeyta [36], hafız, yaptığı işi sağlam yapan İmam Ebû Ali Hasan b. Süleyman el-

Basrî. Mısır'a yerleşmiştir. İbn Yunus hadis hafızı olduğunu söylemiştir.”

İşte bu imam Ebû Hanîfe'yi övmekte, ilmine, hadisleri ve diğer rivayetleri hakkıyla açıklamasına medh-u senada bulunmaktadır.

Hatîb, Târîhu Bağdâdında şöyle demektedir: “Muhammed b. Seleme, Halef b. Eyyub'un şöyle dediğini aktarmıştır: 'İlim Allah Teâlâ'dan Hz. Muhammed'e, sonra ashabına, ardından tabiîne, onların ardından da Ebû Hanîfe ve ashabına intikal etmiştir. Dileyen bu duruma razı olsun, isteyen de kızsın.” [\[37\]](#)

Burada şunu söyleyeyim: Halef b. Eyyub'un bu sözü İbn Hazm'ın Muhammed b. Nasr el-Mervezî hakkında söylediği söze benzemektedir. Nitekim Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ adlı eserinde İbn Nasr el-Mervezî'nin terceme-i halinde şöyle söylemiştir:

“Ebû Muhammed b. Hazm eserlerinden birinde şöyle demiştir: “İnsanların en bilgilisi, sünnetleri en çok toplayıp tesbit eden, bunları en iyi zapteden, manalarını en iyi öğrenip kavrayan, sıhhatlerini keza insanların sıhhati konusunda icma ettikleriyle ihtilaf ettiklerini en iyi bilen kimsedir.”

İbn Hazm sözünün devamında şöyle demiştir: 'Sahabeden sonra bu sıfatları Muhammed b. Nasr el-Mervezî kadar şahsında toplayan birini bilmiyoruz. Bir kimse “Hz. Peygamber'e ve sahabesine ait ne kadar hadis varsa bu rivayet Muhammed b. Nasr'ın

yanında vardır' dese, bu söz hakikattan uzak değildir.”

Ben de derim ki:[\[38\]](#) İbn Hazm'in, İbn Nasr'ın bu derece geniş birikim ve ihatası olduğu yönündeki iddiası, İbn Nasr'ın eserlerini inceleyip tedkik ettikten sonra söylenebilecek bir sözdür. Onun bu iddiasını Ahmed b. Hanbel ve benzeri alimler için de söylemek mümkündür. [\[39\]](#)

Burada ben de şunu söylemek istiyorum: Muhammed b. Nasr'la ilgili bu iddia, İbn Hazm nezdinde; Ahmed ve benzerlerinin durumu da Zehebî nezdinde doğru olduğuna göre; aynı iddia İmam-ı Azam Ebû Hanîfe hakkında doğru olmaya daha layıktır. Çünkü o, kendisine tabi olunan müctehidlerin öncüsü, en bilgilisi, en fakihi ve en kıdemlisidir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn'in hocası Halef b. Eyyub'un onunla ilgili değerlendirmesine gelince; o bu tesbiti, Ebû Hanîfe'nin fikhını ve mezhebini sağlam temeller üzerine bina ettiğini titiz bir şekilde tedkik ettikten sonra yapmıştır. Bu, Allah'tan korkan büyük bir üstad tarafından yapılmış doğru bir tanıklıktır. Hem bu nasıl doğru olmasın ki? İbnu'n-Nedîm'in Fihrist'te belirttiği gibi o, karayla, denizle, doğuyla, batıyla, yakınla ve uzakla ilgili her ilmi tedvin etmiştir. [\[40\]](#)

Naklî ve aklî ilimleri şahsında toplayan, sünnet-i nebeviyye alanında otorite, zeka ve hıfzıyla meşhur alimlerin önde gelenlerinden olan Mişkât şârihi Molla Ali el-Kâri, Senedu'l-Enâm fî Şerhi Musnedi'l-

İmam adlı eserinde şöyle demektedir: “Ebû Hanîfe hakkında yapılacak hüsn-ü zan şudur: O, sahih ve zayıf hadisleri kapsamlı şekilde bilmekteydi.” [41]

Yine imamların önde gelen simalarından olan Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, Menâkibu'l-İmam el-A'zam adlı eserinde zikri geçen Halef için şöyle demektedir: Halef b. Eyyûb Belh'li idi. Ebû Hanîfe'den değil de Ebû Yusuf dan rivayet etmiştir. Kendi dönemindeki insanların en zahidi ve ibadete en düşkününü idi. Abdullah b. Mubarek'i ziyarete gelmiş, Abdullah da onu kucaklamış ve ikramda bulunmuştu. Yanından kalkıp gittiğinde, Abdullah onun için “simasi cennet ehlinin yüzlerine ne kadar da benziyor” demişti. Halef Hammad b. Seleme'den de hadis dersi alırdı. Birgün yanından kalkınca Hammad onun için şöyle dedi:

“Bu zatın görünümünü ve hali ne kadar da güzel. Horasan'dan bize bundan daha iyi bir insan gelmedi.” Halef hicrî 205 yılında vefat etti. Belh valisi Nuh b. Esed cenazesine Kaltıldı ve tabutunu musalla taşına kadar omuzunda taşıdı. Cenaze namazını yine o kıldırdı. Selam verince semadan bir ses işitti:

“Ey Nuh b. Esed! Yeryüzünün en hayırlı insanının, Halef b. Eyyub'un cenaze namazını kıldın ve sevabı kazandın.” [42]

Zehebî de Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ adlı eserinde şöyle demektedir: “Halef b. Eyyub. İmam, muhaddis, fakih, şarkın müftüsü. Ebû Saîd el-Âmirî el-Belhî el-Hanefî. Zahid. Belhlilerin üstadı. Fıkhi Ebû Yusuf'dan

öğrendi. İbn Ebî Leyia'dan, Avf el-A'râbî'den, Ma'iner b. Râ-şid'den ve başkalarından hadis dersleri aldı. Bir müddet İbrahim b. Edhem'le arkadaşlık etti. Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Kureyb, Alt b. Seleme el-Lakabî ile kendi şehrindeki insanlar ondan rivayet etmişlerdir.” [\[43\]](#)

Gelecek bölümlerde, önceki muhaddis imamların ve sonraki hadis hafızlarının Ebû Hanîfe'nin hıfzının kuvvetli oluşunu, geniş ilmî birikimini öven övgülerini bulacaksınız. Buniar Halefin yukarıdaki sözünü tasdik etmekte, hatta daha da fazlasını söylemektedirler.

Zehebi'nin Ebu Hanife'yi Övmesi

Rical tenkidinde araştırma ve incelemeyi hakkıyla yapanlardan biri olan Zehebi'nin en doğru tesbitlerinden biride, hiç kuşkusuz, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ adlı eserinde, allâme, imam, Irak'ın fakihi Hammad b. Ebî Süleyman'ın terceme-i halini verirken söylediği şu sözlerdir:

Küfe ehlinin en fakihi Hz. Ali ile Abdullah b. Mes'ûd'dur. Bu ikisinin en fakih öğrencileri Alkame'dir. Alkame'nin öğrencilerinin en fakihi de İbrahim en-Nehaî'dir. İbrahim'in öğrencilerinin en fakihi Hammâd, Hammâd'ın öğrencilerinin en fakihi de Ebû Hanîfe'dir. Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin en fakihi ise Ebû Yusuf'dur. Ebû Yusuf'un öğrencileri her tarafa yayılmıştır. Bunların içinde en fakih olan

Muham-med b. Hasan'dır. Muhammed'in öğrencilerinin en fakihi ise Ebû Abdullah eş-Şâfî'dir." [44]

Zehebî Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'da Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini verirken de şöyle demiştir:

"İmam, dinin fakihi, Irak'ın alimi Ebû Hanîfe... Rivayetleri öğrenmeye ehemmiyet verdi. Bu amaçla seyahatlara çıktı. Fıkıh keza kapalı/ince noktalarını tedkik etme açısından rey alanında en zirvedeki insandır. İnsanlar bu hususta ona muhtaçtırlar." [45]

Yine şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe'nin fıkıhta ve onun inceliklerinde imam olduğu kabul edilmiştir. Bu şüphe edilmeyecek bir gerçektir.

Bir delil aranırsa gündüzün varlığına, Hiçbir şey makul gelmez artık akıllara." [46]

Zehebî, İmam Mâlik'in terceme-i halinde İmam Şafiî'nin 'ilim üç kişinin etrafında dönmektedir: Mâlik, Leys ve İbn Uyeyne' dediğini naklettikten sonra şöyle söyler:

"Ben de derim ki: Bilakis ilim, onlarla beraber yedi kişinin etrafında döner: Evzâî, Sevrî, Ma'mer, Ebû Hanîfe, Şube ve iki Hammad (Hammâd b. Seleme ve Hammad b. Zeyd) [47]

Zehebî yine onun terceme-i halinde Ebû Yusuf'dan şöyle dediğini nakleder:

"Ebû Hanîfe, Mâlik ve İbn Ebî Leylâ'dan daha bilgili insan görmedim. [48]

Zehebî, Mâlik ile Ebû Hanîfe'nin ilminin karşılaştırılmasını içeren ve Muhammed ile Şafiî'ye

nisbet edilen hikayeyi de Mâlik'in terceme-i halinde verir ve tenkid eder:

“İbn Abdulhakem anlatıyor: Şafiî'den dinledim: Muhammed bir-gün Ebû Hanîfe ile Mâlik'i kastederek bana sordu:

“Bizim hocamız mı sizin hocanız mı daha bilgilidir?” Ben de

“İnsaf ölçülerine göre mi” diye sordum.

“Evet” cevabını verdi. Bunun üzerine sordum:

“Allah için söyle! Kur'ân'ı hangisi daha iyi biliyor?”

“Sizin hocanız” dedi.

“Peki sünneti kim daha iyi biliyor?” Yine

“Sizin hocanız” dedi.

“Peki sahabenin ve öncekilerin sözlerini en iyi bilen kimdir” diye sordum. Yine

“Sizin hocanız” karşılığını verdi. Bu sefer de şunu söyledim:

“Geriye kıyastan başka bir şey kalmadı. Kıyas ise ancak bunların üzerine yapılır. Usulü bilmeyen bir insan neyi baz alarak kıyas yapacak?”

Zehebî bu hikayeyi aktardıktan sonra eleştirerek şöyle der:

“İnsafli olmak gerekirse, bir insanın şöyle demesi gerekir: Bilakis her ikisi de Kitap bilgisinde eşittir. Birincisi kıyası daha iyi bilmekteydi, ikincisi de sünneti. İkincisinin yanında pekçok sahabinin sözlerine dayalı büyük bir ilim vardı; birincisi de Hz. Ali'nin, İbn Mes'ûd'un ve Kufe'de bulunmuş olan diğer sahabilerin sözlerini daha iyi bilmekteydi.

Allah her iki imamdan da razı olsun. Artık konuşmalarda bile insanların insaf ölçüleri içinde takdir edilmediği bir zamana geldik. Allah'tan selamet diliyoruz.” [\[49\]](#)

Zehebî İmam Mâlik'in terceme-i halinde şunu da demiştir:

(1) Kendilerine uyulacak insanlar, Hz. Peygamberin sahabileridir. Ancak bunun şartı, onlara isnad edilen şeyin sabit olmasıdır.

(2) Sahabilerden sonra Alkame, Mesrûk, Abîde es-Selmânî, Saîd b. Museyyeb, Ebu's-Şe'sâ, Saîd b. Cubeyr, Ubeydullah b. Abdullah, Urve, Kasım, Şa'bî, Hasan, İbn Şîrîn ve İbrahim en-Nehâî gibi tabiîn imamları gelir.

(3) Bunlardan sonra Zuhri, Ebu'z-Zinâd, Eyyub es-Sehtiyânî, Rebîa ve onların dönemindeki diğer zevat gelir.

(4) Bunlardan sonra da Ebû Hanîfe, Malik, Evzâî, İbn Cureyc, Ma'mer, İbn Ebî Arûbe, Sufyan es-Sevrî, Hammad b. Zeyd, Hammad b. Seleme, Şu'be, Leys, İbnu'l-Mâcişûn, İbn Ebî Zi'b gelir.

(5) Bunlardan sonra da İbnu'l-Mubârek, Müslim ez-Zencî, Kâdî Ebû Yusuf, Hikl b. Ziyad, Vekî', Velid b. Müslim ve onların dönemindeki diğer bilginler gelir.

(6) Bunlardan sonra da Şafiî, Ebû Ubeyd, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, Buveytî, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe gibiler gelir.

(7) Bunların ardından Muzenî, Ebû Bekr el-Esrem, Buhârî, Davud b. Ali, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, İbrahim el-Harbî ve Kâdî İsmail gibiler gelir.

(8) Bunlardan sonra ise Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ebû Bekr b. Huzeyme, Ebû Abbas b. Sureye, Ebû Bekr b. el-Munzir, Ebû Cafer et-Tahâvî ve Ebû Bekr el-Hallâl gibiler gelir.

Zikri geçen bilginlerden sonra ietihad çabası azaldı. İhtisar çalışmaları yapılmaya başlandı. Fakihler meseleyi en çok bilen kim olduğuna bakmadan, sadece meselede ittifak edilip edilmediğini, arzularını, sevdikleri hocalara hürmet ve saygıyı, adetleri keza bulundukları şehrin durumunu göz önünde bulundurarak taklide yönelmeye başladılar. Bugün bir öğrenci Mağrib'de (Fas tarafında) Ebû Hanîfe mezhebine uymak istese bu onun için çok zor olur. Keza Buhara ve Semerkand'da bulunan bir öğrenci Hanbelî mezhebine uymak istese bu da onun için çok zor olur. Buradan bir Hanbeli çıkmayacağı gibi Fas'dan da bir Hanefî çıkmaz. Keza Hindistan'dan da bir Maliki çıkmaz. [\[50\]](#)

Zehebî, Yahya b. Adem'in terceme-i halinde Mahmud b. Ğaylân'dan şunu nakleder: “Ebû Usame'den dinledim: Hz. Ömer kendi zamanında insanların önderi idi. İlimleri şahsında cem etmişti. Daha sonra sırasıyla İbn Abbas, Şa'bî, Sevrî, Yahya b. Âdem kendi dönemlerinde ilimde önder idiler.”

Zehebî bunu aktardıktan sonra şöyle söyler:

Ben de şunu söylemek isterim: Yahya b. Adem de ietihad alanında imamların büyüklerindendi. Kendi dönemlerinde ilmin öncüleri şunlardı:

(1) Hz. Ömer kendi döneminde onun dediği gibiydi.

(2) Ondan sonra Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Muâz ve Ebu'd-Derdâ kendi dönemlerinde ilmin önderiydiler.

(3) Bunlardan sonra Zeyd b. Sabit, Hz. Âişe, Ebû Musa ve Ebû Hureyre kendi dönemlerinde böyleydiler.

(4) Bunlardan sonra İbn Abbas ile İbn Ömer kendi zamanlarında böyleydiler.

(5) Sonra Alkame, Mesrûk, Ebû İdrîs, İbnu'l-Museyyeb.

(6) Sonra Urve, Şa'bî, Hasan, İbrahim en-Nehaî, Mücahid, Tavus ve pekçokları.

(7) Sonra Zuhri, Ömer b. Abdulaziz, Katâde ve Eyyub.

(8) Sonra A'meş, İbn Avn, İbn Cureyc, Ubeydullah b. Ömer.

(9) Sonra Evzâî, Sufyan es-Sevrî, Ma'mer, Ebû Hanîfe ve Şu'be.

(10) Sonra Malik, Leys, Hammad b. Zeyd ve İbn Uyeyne.

(11) Sonra İbnu'l-Mubârek, Yahya el-Kattân, Vekî', Abdurrahman, İbn Vehb.

(12) Sonra Yahya b. Adem, Affân, Şafiî ve diğerleri.

(13) Sonra Ahmed, İshak, Ebû Ubeyd, Ali b. el-Medînî ve İbn Maîn.

(14) Sonra Ebû Muhammed ed-Dârimî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî ile diğer ilim ve ictihad imamları. [\[51\]](#)

Zehebî, İbn Hazm'ın terceme-i halinde, onun “ben hakka tabi olur ve ictihad ederim. Kendimi bir mezheple kayıtlandırmam” dediğini aktardıktan sonra şöyle der:

“Evet. İctihad mertebesine ulaşan ve pekçok imamın böyle olduğunu ifade ettiği bir insanın taklid etmesi doğru olmaz. Tıpkı fıkha yeni başlayan bir talebenin veya halktan birinin Kur'ân'ın tamamını veya büyük bir bölümünü ezberledikten sonra ictihad etmesinin asla doğru olmaması gibi. Hem nasıl ictihad edecek, ne diyecek ve söylediklerini neye dayandıracak ki? Yeterli donanımı yokken bunun altından nasıl kalkabilir ki?

İctihad ve taklid açısından üçüncü gurup şudur: Fıkıhta üst seviyeye çıkmış, basiretli, kavrayışı iyi, hadisleri bilen, furû' meselelerle ilgili muhtasar bir çalışma yanında usul kaidelerine yönelik bir kitabı ezberlemiş, nahvi okumuş, Allah'ın kitabını ezberleyip tefsirle meşgul olmuş, kuvvetli bir münazara yeteneğine sahip, tüm bunların yanında diğer faydalı ilimlerle de meşgul olmuş kişiler.

Bu, sınırlı ictihad seviyesine ulaşan, imamların delillerini inceleyecek uzmanlığa erişen kimsenin durumudur. Bu kimse için herhangi bir meselede hakikat ayan olur, nass da mevcut bulunur ve de Ebû Hanîfe, Mâlik, Sevrî, Evzâî, Şafiî, Ebû Ubeyd, Ahmed

ve İshak gibi büyük İmamlardan birisi onunla amel etmiş olursa, bu insanın hakka tabi olması, ruhsatların peşine takılmaması, Allah'tan korkması gerekir. Velhasıl, deli! ortada dururken taklide yönelmesi doğru olmaz.” [52]

Zehebî, Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini verirken, Hatîb Bağdâdî'nin Târih'inde Ebû Yusuf vasıtasıyla Ebû Hanîfe'den naklettiği hikayeyi de eserine alır. Hikayede Ebû Hanîfe'nin ilme başlaması ve diğer ilim dalları arasından fıkhi tercih edişi anlatılmaktadır. Zehebî çok güzel bir tarzda hikayenin mevzu ve uydurma olduğunu ortaya koyar. Zehebî şöyle söyler:

“Ebû Yusuf'dan nakledilmiştir:

Ebû Hanîfe dedi ki: “İlim yoluna atılmaya karar verdiğim zaman, bilim dalları arasında karar veremiyor ve herhangi birinde derinleştiğimde sonuçta ne olacağımı etrafıma soruyordum. Bana

“Kur'ân öğren” denildi. Bende

“Öğrendiğim zaman nihayetinde ne olacağım” diye sordum.

“Mescidde oturursun. Çocuklarla gençler senden Kur'ân dersi alırlar. Çok geçmeden içlerinden biri Kur'ân'ı senden daha iyi ezberler veya sana eşit seviyeye gelir. Senin hocalığın da gider” dediler.

Şunu söyleyeyim: [53] İlmi, önde ve başta olmak için öğrenmek isteyen kimse böyle düşünür. Oysa Hz. Peygamber'in “sizlerin en faziletlieleri Kur'ân öğrenen ve öğretenlerinizdir” sahih hadisi vardır.

Fesubhânellah! Mescidden daha faziletli bir yer var mı ki? İlmi yaymak Kur'ân öğretmenin derecesine ulaşabilir mi? Hayır vallahi! Günah işlememiş çocuklardan daha hayırlı talebe mi olur? Bu hikayenin uydurma olduğunu düşünüyorum. Ayrıca senesinde güvenilir olmayan kimseler var.

Hikayenin devamı şöyledir:

Sordum:

“Hadisleri dinleyip yazsam. Sonunda dünyada ben-den daha çok hadis ezberlemiş biri olmazsa ne olur?”

Şu cevabı verdiler:

“Yaşlanıp zayıf düştüğünde, etrafında toplanan çocuk ve gençlere rivayet ettiğin hadislerde yanlış yapmaktan kurtulamazsın. Bu durumda seni yalancılıkla suçlarlar. Böylece son döneminde lekelenmiş olursun.” Bu cevap karşısında:

“Öyleyse ben de bundan uzak dururum” dedim.

Şunu söylemek isterim [\[54\]](#): Daha önce kesin bir dille belirttiğim gibi, bu hikaye uydurmadır. Çünkü İmam Ebû Hanîfe hadis tahsilinde bulunmuştur; hicri 100 yılı ve sonrasında buna daha da çok eğilmiştir. O vakitler çocuklar hadis öğrenimi görmezlerdi. Çocukların ve gençlerin hadis dinleyip öğrenmek amacıyla talebelik yapmaları, hicri 300 yılından sonra ortaya çıkmış bir kavram ve olgudur. Bilakis hadisleri öğrenmek isteyen kişiler o dönemler (Ebû Hanîfe zamanında) büyük alimlerdi, yoksa çocuklar değil. Hatta fakihlerin Kur'ân'ın ardından, hadis dışında tahsil edecekleri bir ilim yoktu. Fıkıh

kitapları ise, o dönemler -kesinlikle- tedvin edilip yazılmamıştı.

Ebû Hanîfe daha sonra şöyle der.

“O zaman nahiv öğreneyim diye düşündüm.

“Nahvi ve Arapçayı öğrendiğimde sonunda ne olurum” diye sordum. Bana dediler ki:

“Muallim olarak bir köşeye oturursun. En fazla kazanacağın rıztk, iki dinarla üç dinar arasındadır.”

Ben de “Bunun da iyi bir sonu yokmuş” dedim.

“Peki şiirle ilgilensem ve benden daha büyük bir şair olmasa ne olur” diye sordum.

“Birini medhedersen sana elbise verir veya lütufta bulunur. Bir şey vermezse, bu sefer de hicvedersin” dediler. Ben de

“Bundan da uzak duracağım” dedim.

“Peki kelamla uğraşsam, sonunda ne olurum” diye sordum.

“Kelamla uğraşan onun zararlarından korunamaz. Ya zındıklıkla suçlanır öldürülür, ya da öldürülmez de kurtulur ancak kötü biri olarak anılır” dediler.

Şunu söyleyeyim [\[55\]](#): Bu saçmalığı uydurana Allah lanet etsin! O vakitler kelam İlmi var mıydı ki?

Ebû Hanîfe diyor ki:

“Peki fıkıh öğrensem nasıl olur” diye sordum.

“Sana sorular sorulur; sen de insanlara fetva verirsin. Genç olsan bile kadılık teklif edilir” dediler. Bunun üzerine dedim ki:

“Bundan daha faydalı bir ilim yokmuş.” Böyle dedikten sonra fıkıh eğitimine başladım ve bu ilmi öğrendim.”[56]

Hafız Zehebî, Tezkiretu'l-Huffâz adlı eserinde Sufyanu's-Sevrî'nin terceme-i halini verirken, onun “(sırf rivayet toplamak amacıyla) hadis öğrenmek, ahiret hazırlığı değildir. Bilakis kişinin meşgul olduğu bir hastalıktır” sözüne yazdığı notta şöyle der:

“Vallahi doğru söylemiş! Çünkü hadis(leri toplayıp) öğrenmek, hadis ilmi dışında başka bir faaliyettir. Hadisin muhtevasının ne olduğunu kavrayıp anlamamanın ötesinde yapılan ilave faaliyetlere verilen örfî bir isimdir. Bu faaliyetlerin çoğu ilme olan heves ve merakdan dolayı yapılır. Yine bu çalışmaların ekseriyeti, muhaddîsin kendisini kaptırdığı güzel nüshaları elde etme, âlî nüshalara ulaşma, hadis aldığı hoca sayısını artırma, çeşitli unvanlarla anılma arzusu; medhedilme isteği; uzun ömür geçirip çok hadis rivayet etme hırsı; bazı rivayetleri sadece kendisinin rivayet edebilmesi çabası gibi pekçok nefsânî İstekler için yapılan işlerdir, yoksa Rızâ-i Bârî'yi kazanmak için gösterilen çabalar değildir.

Eğer senin de Nebevi hadise olan isteğin bu afetlerle çevriliyse, ne vakit bunlardan kurtulup samimi ve ihlaslı olacaksın? Rivayetlere yönelik ilim böyle şeylere maruzsa, bu durumda mantık, cedel ve yaratılışın hikmetleri gibi insanın imanını çekip alan, içinde şüpheler uyandıran ve şaşırtan İlim dalları hakkındaki kanaatin nedir? Vallahi bunlar ne

sahabenin, ne de tabiînin uğraştığı ilimlerdi. Ne de Evzâî, Mâlik, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Zi'b ve Şu'be'nin meşgul olduğu sahalardı.

Hayır vallahi! Ne İbnu'l-Mubarek, ne de “dini kelam yoluyla öğrenmek isteyen zındıklığa düşer” diyen Ebû Yusuf bunları tahsi! etmediler. Keza Vekî', İbn Mehdî, İbn Vehb, Şafiî, Affân b. Müslim, Ebû Ubeyd, İbnu'l-Medîni, Ahmed, Ebû Sevr, Muzenî, Buhârî, Esrem, Müslim, Nesâî, İbn Huzeyme, İbn Sureye, İbnu'l-Munzir ve benzerleri de bunları öğrenmediler. Bilakis onların eğildikleri: Kur'ân, hadis, fıkıh, nahiv ve benzeri ilimler idi. Nitekim, Sufyan'ın kendisinden naklettiğine göre, Firyâbî şöyle demiştir: “Niyet doğru olduğu takdirde, hadis öğrenmekten daha faziletli bir amel yoktur” [\[57\]](#)

Zehebî, Ebû Hanîfe, Malik, Evzâî ve Sufyan'ı zikrettiği beşinci tabakanın sonunda da şöyle der: “Bu tabakadaki insanların zamanında İslam ve müslümanlar tam bir izzet içinde ve yoğun bir ilim atmosferinde idiler... Bu dönemde Ebû Hanîfe, Malik ve Evzâî gibi fakihler gelip geçmiştir.” [\[58\]](#)

Değerlendirme:

Zehebî'den naklettiğimiz açıklamalarından şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1- Ebû Hanîfe'nin meşgul olduğu ilimler, Kur'ân, hadis, fıkıh, nahiv ve benzeri ilimler idi.

2- İmam Ebû Hanîfe hadis öğrenimiyle meşgul oldu. Bu çabasını hicri 100 yılı ve sonrasında yoğunlaştırdı. Ayrıca o denemlerde fakihlerin Kur'ân'dan sonra meşgul olacakları başka bir ilim yoktu. Ebû Hanîfe de bu amaçla hadis tahsili için yolculuklara çıktı.

3- Ebû Hanîfe Hz. Ali, İbn Mes'ûd gibi Kufe'de bulunmuş sahabilerin sözlerini en iyi bilen insandı.

4- Ebû Hanîfe kendi zamanında ilmin direği olan on imamdan biriydi. Kur'ân ve sünnet ilminde Malik, Evzâî, Sevrî, Leys, İbn Uyeyne, Ma'mer, Şu'be, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd'e denkti.

5- Müctehid imamların büyüklerinden, önde gelen imamlardan biriydi. Fıkıhta zirvedeydi. İnsanlar bu alanda ona muhtaçtırlar.

İşte bunlar, rical tenkidinde tam araştırma yapan, İslam tarihçisi, hafız, müdakkik, münekkid Şemseddin Zehebî'nin İmam-ı Azam Ebû Hanîfe en-Nu'mân hakkındaki görüşleridir.

İbn Teymiyye'nin Ebû Hanîfe'yi Övmesi

Zehebî'nin hocası, raviler ve hadislerdeki illetler hususunda uzman olan üstad, imam, hafız, münekkid, fakih, müfessir, şeyhülislam Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Abdulhalîm el-Harrânî (İbn Teymiyye) Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kavli's-Şîa ve'l-Kaderiyye adlı eserinde şöyle demektedir:

“İşte bunlar gece gündüz ilmî araştırma yapan insanlardır. Bunların herhangi bir kimseyle alıp veremedikleri yoktur. İnceledikleri şer'î delillere göre bazan bir sahabinin sözünü tercih ederler, bazan da bir başka sahabinin. Saîd b. el-Museyyeb ile Urve b. Zubeyr, Kasım b. Muhammed, Ali b. Hüseyin, Ebû Bekr b. Abdurrahman, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Süleyman b. Yesar, Harice b. Zeyd, Salim b. Abdullah b. Ömer gibiler ile bunlardan sonra gelen İbn Şihab ez-Zuhrî, Yahya b. Saîd, Ebu'z-Zinâd, Rebîa, Malik b. Enes, İbn Ebî Zi'b, Abdu-lazîz el-Mâcişûn gibi Medineli fakihler böyledir.

Keza Tavus el-Yemânî, Mücahid, Atâ, Saîd b. Cubeyr, Ubeyd b. Umeyr, İbn Abbas'ın azadlısı İkrime ile onlardan sonra gelen Amr b. Dinar, İbn Cureyc, İbn Uyeyne ve diğer Mekkeli alimler de böyledir.

Ayrıca Hasan Basrî, Muhammed b. Şîrîn, Ebu's-Şe'sâ Cabir b. Zeyd, Mutarrif b. Abdullah b. Şihhîr; bunlardan sonra gelen Eyyub es-Sehtiyânî, Abdullah b. Avn, Süleyman et-Teymî, Katâde, Saîd b. Ebî Arûbe, Hammâd b. Seleme ve Hammad b. Zeyd de böyledir.

Yine onların emsali olan Alkame, Esved, Kâdî Şureyh ve benzerleri; bunlardan sonra gelen İbrahim en-Nehaî, Amir eş-Şa'bî, Hakem b. Uteybe, Mansur b. Mu'temir'den Sufyan es-Sevrî, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leyla; Şerîk'e, bunlardan da Vekî' b. el-Cerrâh, Ebû Yusuf'a, Muhammed b. Hasan ve emsallerine kadar olan kimseler böyledir.

Bunlardan sonra gelen Şafiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam, Abdullah b. Zubeyr el-Humeydî, Ebû Sevr, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve Ebû Bekr b. el-Munzir de böyledir.” [59]

Görüldüğü üzere, İbn Teymiyye, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan'ı gece gündüz iimî araştırma yapan, herhangi bir kimseyle alıp veremedikleri olmayan, inceledikleri şer'î delillere göre bazan bir sahabinin, bazan da başka bir sahabinin sözünü tercih eden kimseler arasında zikretmekte ve akranlarının isimlerini bir bir saymaktadır.

İbn Teymiyye aynı kitabının başka bir yerinde, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin ümmet içindeki doğru sözlü bilginlerden olduklarını açıklamaktadır. [60]

Minhâcu's-Sunne'in başka bir yerinde de şöyle söylemektedir:

“Ümmetin tarihine bakarsak, bunlardan sonra da herkesin zekalarını ve doğruluklarını takdir edip tasdik ettiği kimseler gelip geçmiştir. Saîd b. Museyyeb, Hasan Basrî, Atâ b. Ebî Rabâh, İbrahim en-Nehaî, Alkame, Esved, Abîde es-Selmânî, Tavus, Mücahid, Saîd b. Cubeyr, Ebu's-Şe'sâ Cabir b. Zeyd, Ali b. Zeyd, Ali b. Hüseyin, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Urve b. Zubeyr, Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekr, Ebû Bekr b. Abdurrahman b. Haris b. Hişâm, Mutarrif b. Şihhîr, Muhammed b. Vâsi', Habîb el-Acemî, Malik b. Dînar, Mekhûl, Hakem b. Uteybe,

Yezîd b. Ebî Habîb ve sayılarını sadece Allah'ın bilebileceği diğerleri.

Bunlardan sonra Eyyub es-Sehtiyânî, Abdullah b. Avn, Yunus b. Ubeyd, Cafer b. Muhammed, Zuhri, Amr b. Dînâr, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Rebîa b. Ebî Abdurrahman, Ebu'z-Zinâd, Yahya b. Ebî Kesir, Katâde, Mansur b. Mu'temir, A'meş, Hammad b. Ebî Süleyman, Hişam ed-Destuvâî, Saîd b. Ebî Arûbe gibiler.

Bunlardan sonra da Malik b. Enes, Hammad b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Leys-b. Sa'd, Evzâî, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ, Şerik, İbn Ebî Zi'b, İbnu'l-Mâcişûn gibiler.

Bunlardan sonra da Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. Kasım, Eşheb b. Abdulazîz, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan, Şafiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd, Ebû Sevr gibi, makam ve mal uğruna faziletli olmayanı öne almak gibi bir amaçları olmayan, gerek ilmî tedkik açısından ve gerekse ilmin inceliklerini ortaya çıkarma açısından insanların en önde gelenlerinden olan ve sayılarını sadece Allah'ın bilebileceği kimseler. “ [\[61\]](#)

İbn Teymiyye Minhâcu's-Sunne adlı eserinin başka bir yerinde şöyle söyler:

“...Hadis, tefsir, tasavvuf, fıkıh imamları aynen dört mezhep imamları ve onlara tabi olanlar gibidirler.” [\[62\]](#)

İbn Teymiyye Minhâcu's-Sunne nin başka bir yerinde de şunu der:

“...Malik, Sevrî, Evzâî, Leys b. Sa'd, Şafiî, Ahmed, İshak, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf gibi dinde imamlıkla tanınan İslam alimleri...” [63]

Yine bir yerde de şöyle söyler:

“...İşte bu, Malik b. Enes, Sevrî, Leys b. Sa'd, Evzâî, Ebû Hanîfe, Şafiî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Davud, Muhammed b. Huzeyme, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebû Bekr b. Munzir, Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi kendilerine tabi olunan imamların ve öğrencilerinin görüşüdür.” [64]

Değerlendirme:

Bu büyük alimlerin, değerli ilim önderlerinin terceme-i hallerini rical ve tarih kitaplarında okuyanlar, onların kadr-u kıymetlerini ve dinde imam olduklarını ikrar edeceklerdir. Nitekim Hafız İbn Teymiyye de İmam ve iki öğrencisini büyük insanlar içinde saymıştır. Bazan onları “tabi olunan imamlar” olarak tanımlarken, bazan “dinde imamlıkla tanınan İslam alimleri” olarak tavsif etmekte, bazan “hadis, tefsir, tasavvuf, fıkıh üstadların” olarak belirtmekte, yerine göre “ilmi tedkik ve ilmin inceliklerini ortaya çıkarma açısından insanların en önde gelenleri” derken, bazan da “herkesin zekalarını ve doğruluklarını takdir edip tasdik ettiği kimseler” diye nitelemekte, bir yerde de “gece gün-

düz ilmî araştırma yapan insanlar” diye tanımlamaktadır.

Bu mümtaz sıfatları taşıyan kimselerin hadiste imam, rivayetlerde sika oluşları; son derece sağlam tedkik sahibi kimseler oldukları; zaptları, hafızalarının ve kabiliyetlerinin üstün olduğu; Kur'ân ve sünnet ilimlerinde otorite oluşları hususunda artık bir inceleme yapma, sorup araştırma. Çünkü bunlar köprüyü çoktan geçmiş, ilimde en zirveye çıkmış insanlardır. Rical ve tabakat kitapları onların faziletleri ve menkıbeleriyle doludur. Onlar üstün başarıları ve zirveye ulaşmalarıyla meşhur olmuşlardır. Allah, diğerleri gibi onlara da doğru bir lisan nasip etmiş, fetvalar onların sözlerine göre şekillenmiş, ümmet onlara tabi olmuştur. Bu nedenle, onlara çirkin iftira atanların ya da ilim ve rivayet alanında eksik olduklarını söyleyenlerin hezeyanları kabul edilemez. Allah, doğruyu söyleyendir. O aynı zamanda doğru yola sevkedendir. [65]

Ebû Hanîfe'nin Adaletiyle Meşhur İmamlardan Biri Olduğu

Adaletiyle [66] tanınıp meşhur olan imamlar hakkında üstad, önder, müctehid, Şeyhülislam Ebû İshak eş-Şîrâzî eş-Şâfiî, ei-Luma' fî Usûli'l-Fıkh adlı eserinde “bâbu'l-kavli fi'1-cerh ve't-ta'dîl” bölümünde şöyle demektedir:

“Ezcümle, ravi şu durumlardan birinde bulunur:

(a) Ya adaleti bilinir,

(b) Ya fasıklığı bilinir,

(c) Ya da durumu tesbit edilemez. (Mechûlu'l-hâl).

Eğer ravi, adaleti bilinen sahabî [\[67\]](#), tabînin en faziletlieleri olan Hasan, Ata, Şa'bî, Nehaî gibilerden veya Sufyan, Ebû Hanîfe, Şafiî, Ahmed, İshak ve onlar gibi olan büyük imamlardan biriye, naklettiği haberin kabul ediimesi gerekir. Böyle bir kimsenin adaletinin araştırılması icap etmez. [\[68\]](#)

İmam, hafız, müftü, Şeyhülislam Takıyyuddin Ebû Amr Osman b. Selahaddin Abdurrahman eş-Şehrezûri eş-Şâfiî (İbnu's-Salâh) meşhur eseri Ulûmu'l-Hadîs'de şöyle demektedir:

“Nakil bilginleri nezdinde meşhur olan, sika ve güvenilir oluşları nedeniyle medh-u sena edilen kimsenin adaletini ortaya koyacak bir delil aranmaz, Şafiî mezhebinde doğru olan budur; usul-ü fıkıh ilminde de bu şekilde kabul edilmiştir.

Hadisçilerden konuyu bu şekilde zikredenlerden biri de Hafız Ebû Bekr el-Hatîb'dir. O, buna örnek olarak Malik, Şu'be, Sufyan es-Sevrî, Sufyan b. Uyeyne, Evzâî, Leys, İbnu'l-Mubârek, Vekf, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî ile adalet ve doğrulukta bunlar gibi tanınanları örnek vermiştir. Böylesi kimselerin adaletlerinden sual edilmez. Durumu araştıracılara kapalı olan kimselerin adaleti sorulup araştırılır. [\[69\]](#)

İmam, allâme, usul alimi, münekkid, muhaddis, Hanefilerin müdakkik araştırmacısı Kemâl b. Humam Tahrîru'l-Usûl adlı eserinde şöyle demektedir:

Malum olduğu üzere, bir insanın meşhur olması onun adaletini ve zabtını gösterir. Malik, Sufyan es-Sevrî, Sufyan b. Uyeyne, Evzâî, Leys, İbnu'l-Mubârek ve diğerleri gibi. Hiç şüphe yok ki, haklarında oluşan müspet kanaat, onları tezkiye etmenin sağladığının çok üstünde bir durum arz eder. Bundan dolayıdır ki, Ahmed b. Hanbel kendisine İshak'ın durumunun sorulmasını yadırgamış, İbn Maîn de Ebû Ubeyd'in nasıl olduğu sorusuna “bilakis insanlar ondan sorulur” karşılığını vermiştir. [\[70\]](#)

Üstad, imam, büyük alim, allame, ilim deryası, alimlerin önderi Abdulalî b. Nizameddin el-Ensârî es-Sihâlevî el-Leknevî de şöyle demiştir:

“Adaleti tanıtan ölçütler meselesi: Adalet, bir takım kıstaslarla bilinir. Bunlardan biri de şöhret ve hakkındaki olumlu bilgilerin tevatür derecesine ulaşmasıdır. İmam Maîk, Evzâî, Abdullah b. Mübarek ve diğerleri ile imam, büyük üstad Ebû Hanîfe ve iki öğrencisi yanında diğer (meşhur) talebeleri, İmam Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve öteki büyük imamlar böyledir. Bunların şöhretleri, ilim zaviyesinden adil olduklarını söylemenin çok üstünde bir durum arz eder. Şöhretleri tezkiye edilmelerinin üstünde bir durum arz ettiğinden dolayıdır ki, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye hakkında 'adil midir değil midir' diye soran kimsenin sorusunu yadırgamıştır. Aynı

şekilde Yahya b. Maîn de Ebû Ubeyd'in durumunu soran kişiye, sen onun durumunu soruyorsun, “bilakis insanlar ondan sorulur” demiştir. Yani senin durumunu sorduğun kişi adaletiyle meşhur biridir, birilerini tezkiye etmek için ona müracaat edilir, sense kalkmış onun durumunu soruyorsun.” [71]

İmam, allâme, büyük hafız, Mısır böjgesinin hafızı ve fakihi Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî el-Hanefî Beyânu İ'tikâdi Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa alâ Mezhebi Fukahâi'l-Mille: Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sabit el-Kûfi ve Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî ve Ebû Abdi ilah Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî adlı eserinde şöyle demektedir:

“Geçmiş selef bilginleri ile haber, rivayet, fıkıh ve istidlal uzmanı olan tabiîn alimleri ancak güzellikle yâd edilirler. Onlardan kötü bir şekilde bahseden kişi yanlış yol üzerindedir.”

İşte Zehebî'nin İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'yi, Büyük İmam Şafiî'yi, İmam Buhârî'yi el-Muğnî ani'd-Duafa'da ve Mfzân'ında zikretmemesinin nedeni budur. Mîzânu'l-İ'tidâl'inin mukaddimesinde bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Ebû Hanîfe, Şafiî ve Buhârî gibi kendilerine tabi olunan imamlardan hiçbir kimseyi bu kitabımda zikretmeyeceğim. Çünkü onlar İslam'da çok yüce bir yere sahiptirler ve insanların gönüllerinde taht kurmuşlardır.” [72]

Ebû Hanîfe'nin Mezhebine Tabi Olanların Çokluğu, Mezhebinin Dünyanın Dört Bir Tarafına Yayılıp Meşhur Oluşu

İmam Ebû Hanîfe'yi diğer imamlardan ayırt eden bir özellik de, mezhebine mensup olanların sayısının fazlalığı ve mezhebinin dünyanın dört bir tarafına yayılıp meşhur olmasıdır. Yeryüzü müslümanlarının yarısı, hatta üçte ikisi onun mezhebine bağlıdır. Ayrıca onun mezhebi ilk tedvin edilen mezheptir.

Hafız Zehebî Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'da şöyle demektedir:

“Evzâî'nin mezhebi bir müddet meşhur olup yayıldı ancak daha sonra mensupları kaybolup gitti. Sufyan ve isimlerini verdiğimiz diğerlerinin mezhepleri de aynı akibete uğradılar. Bugüne kadar sadece dört mezhep varlığını sürdürdü. Müctehid olmaları bir tarafa, kaybolan mezhepleri hakkıyla öğrenerek ayakta tutan insan sayısı azdı. Ebû Sevr'in mezhebinin de 300 yılından sonra mensubu kalmadı. Davud'un mezhebinin de az mensubu kaldı. İbn Cerîr'in mezhebi ise 400 yılından sonraya dek kaldı... Davud'un mezhebinde de bir sapma yoktur; içinde güzel değerlendirmeler vardır, naslara tabiiyet söz konusudur. Bazı alimler ondan farklı düşünmezler. Ancak, bir kısım meselelerdeki yaklaşımları mezhebinin itibarını düşürmüştür.” [\[73\]](#)

Zehebî, Tezkiretu'l-Huffâz'da da şöyle demektedir: “Şamlılar, ardından da Endülüslüler bir müddet

Evzâî'nin mezhebine tabi oldular. Sonra bu mezhebi bilenler kalmadı. Ondan geriye, ihtilaflı konuları işleyen kitaplarda bulunan bilgiler kaldı.” [74]

Efendim İmam Rabbani Abdulvehhab Şa'rânî Mîzân kitabında şöyle demektedir:

“Ebû Hanîfe'nin mezhebi ilk tedvin edilen mezheptir. Bazı keşif ehli insanların belirttiği gibi, en son kaybolacak mezhep te odur. Allah Ebû Hanîfe'yi dini ve kulları için imam olarak seçmiştir. Her asırda mensupları artarak devam etmektedir ve bu durum kıyamete kadar sürecektir. Eğer bu mezhep mensuplarından birisi hapsedilip kırbaçlansa, bu mezhebi bırakacaksın dense, yine de bu yoldan ayrılmaz. Allah o imamdandır, tabiilerinden, ona ve diğer imamlara saygıda kusur etmeyenlerden razı olsun.” [75]

Şa'rânî Mizdân'da şunu da demektedir:

“Allah Teâlâ (mana aleminde) dinin kaynağını gözleme imkanı bahşedince, bütün mezheplerin ona bağlı olduğunu gördüm. (Bu kaynaktan beslenen) dört imamın mezheplerinin su arklarının hepsinin de aktığını müşahade ettim. Bu arada kaybolup gitmiş, hiç mensubu kalmamış mezhepleri de gördüm. Arkları taşlaşmıştı. İmamlar içinde arkı en uzun olanın Ebû Hanîfe olduğunu müşahade ettim. Bunu sırasıyla İmam Maiik'inki, İmam Şâfiî'ninki, İmam Ahmed b. Hanbel'inki takip etmekteydi. Arkı en kısa olanları ise İmam Davud'un mezhebi idi. Bu mezhep beşinci hicri asırda kaybolup gitmiştir. Arkların

uzunluğuyla kısalığını, imamların mezhepleriyle amel edilmesi sürelerine yordum. Keşif ehli, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi ilk tedvin edilen mezhep olduğu gibi son kaybolacak mezhep olduğunu söylemiştir.” [76]

Ebû Hanîfe'nin Güvenilir, Hüccet, Kendi Döneminde Hadisi En İyi Bilenlerden Biri Olduğu

Şemsuleimme İmam Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî Usûlu'ı-Fıkh'ında şöyle demektedir:

“İmam Ebû Hanîfe kendi döneminde hadisi en iyi bilen insandı. Ravinin hadisi hakkıyla zabtetmiş olma şartını aradığından dolayı naklettiği hadisler az olmuştur.” [77]

İmam Alaaddin Ebû Bekr Mes'ûd el-Kâsânî de, Bedâiu's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi' adlı eserinde şöyle demektedir:

“Ebû Hanîfe hadis sarraflarından idi. Onun takip ettiği metod şu idi: Haberleri vahid de olsalar kıyasa tercih ederdi. Aradığı şart ravinin adil olması, bu yönünün aşikâre bilinmesiydi.” [78]

Kâsânî mezkur kitabının bir başka yerinde, “Ebû Hanîfe bir hadise sahihtir dediği zaman, hiçkimse o hadisi eleştirecek bir nokta bulamaz” [79] demektedir.

İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Hafızları İçinde Sayılması

Hadis hafızlarının tabakalarına dair eserler yazan mütehasıs, seçkin hadis hafızları Ebû Hanîfe'yi hafızlar içinde zikretmekte mutabıktırlar. İşte İmam Zehebî. Tezkiretu'l-Huffâz'ında onu zikretmekte ve medh-u senada bulunmaktadır. Kitabının giriş kısmında ise şöyle demektedir: “Bu eserde anılacak olanlar, Nebevi ilmi yüklenmiş, adil kabul edilen, ravilerin güvenilir veya zayıf kabul edilmesinde keza rivayetlerin sahih veya zayıf kabul edilmesinde değerlendirmelerine müracaat edilen kimselerdir.”^[80] Zehebî'nin zikri geçen Tezkiretu'l-Huffâzı matbu olup, pekçok defa basılmıştır.

İmam, muhaddis, hafız, pekçok ilimde derinleşmiş Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâdî el-Makdisî el-Hanbelî de, el-Muhtasar fî Tabakâti Ulemâi'l-Hadîs adlı eserinde Zehebî'ye tabi olmuş ve Ebû Hanîfe'yi zikretmiştir. Terceme-i halini vermiş ve hayırla yad etmiştir. Kitap şimdiye dek basılmamıştır.^[81] Ben konuyla ilgili değerlendirmenin bütününe buraya almak istiyorum:

Makdisî'nin Değerlendirmesi:

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sabit b. Zûtâ et-Teymî mevlâhum el-Kûfî. İmam, Irak'ın fakihi. 80 yılında doğdu. Kufe'ye geldiğinde Enes b. Malik'i birçok defa görmüştür. Bunu İbn Sa'd, Seyf b. Câbir'den

nakletmiştir. Seyfde bunu bizzat Ebû Hanîfe'den duyduğunu söylemiştir.

Ebû Hanîfe, Atâ, Nâfi', Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Adiy b. Sabit, Seleme b. Kuheyl, Ebû Cafer Muhammed b. Ali, Katâde, Amr b. Dînâr, Ebû İshak ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.

Zufer b. Huzeyl, Davud et-Tâî, Ebû Yusuf, Muhammed, Esed b. Amr, Hasan b. Ziyad el-Lu'luî, Nuh el-Câmi', Ebû Mutf el-Belhî ve başkaları fıkıh eğitimini ondan almışlardır. Kendisi de Hammad b. Ebî Süleyman ve başkalarından fıkıh eğitimini almıştır.

Kendisinden hadis rivayet edenlere gelince: Vekf, Yezid b. Harun, Sa'd b. Salt, Ebû Âsim, Abdurrezzak, Ubeydullah b. Musa, Ebû Nuaym, Ebû Abdirrahman el-Mukrî ve diğerleri.

Ebû Hanîfe dinde imam idi. Verâ sahibi, alim, ibadet ehli, çok değerli bir insandı. Sultanın hediyelerini kabul etmezdi. Bunun yerine ticaretle meşgul olur ve kendi kazancını kendisi temin ederdi.

Dırar b. Surad anlatıyor: Yezid b. Harun

“Hangisi daha fakihtir. Sevrî mi, Ebû Hanîfe mi?” sorusuna şu cevabı vermiştir:

“Ebû Hanîfe daha fakihtir. Sufyan ise hadisi daha iyi bilirdi.”

İbnu'l-Mubarek de şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe insanların en fakihi idi.” Şafiî de “insanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar” demiştir. Yezîd de “Ebû Hanîfe'den daha verâ sahibi ve daha akıllı birini gör-

medim” derken, Ebû Davud da “Allah Ebû Hanîfe'ye rahmet etsin. O dinde imam idi” demiştir.

Bişr b. Velid, Ebû Yusuf dan naklediyor: Ebû Hanîfe ile birlikte yürürken bir adam diğerine

“İşte geceleri hiç uyumayan, ibadetle geçiren Ebû Hanîfe geçiyor” dedi. Bunun üzerine Ebû Hanife

“Yapmadığım şeyler söylenmiyor” dedi. Ebû Hanîfe gecelerini namaz, dua, niyaz ile geçirirdi. Menakıb ve faziletleri pekçoktur. Vefatı hicrî 150 yılı Recep ayı idi. Allah rahmet etsin. [\[82\]](#)

Makdisî kitabının başında da şöyle demiştir: “Bu muhtasar bir çalışma olup, sahabeden, tabiînden, tebeuttâbiînden hadis ilmiyle iştigal eden kişinin mutlaka tanınması gereken bazı hafızları kapsamaktadır.”

Kitap muhtasar bir çalışma olmasına rağmen Ebû Hanîfe'yi zikretmiştir. Bu da Ebû Hanîfe'nin, terceme-i hali bilinmesi gereken sayılı hafızlardan biri olduğunu göstermektedir.

İbn Nâsır'ın Değerlendirmesi:

Buraya kadar zikri geçenlerden sonra imam, allame, hafız, Şam bölgesinin, tarihçisi ve hadisçisi, İbn Nasır diye meşhur olan Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr eş-Şâfiî, Bedîatu'l-Beyân an Mevti'l-A'yân adlı manzum eseri ile bunun şerhi olan et-Tibyân li Bedîati'l-Beyânında Ebû Hanîfe'yi hafızlar arasında zikretmiştir. Birarada basılan eser

nazım ve nesir haiinde hafızların tabakalarını vermektedir. Bunun bir nüshasını 1387/1967 yılındaki hac yolculuğum sırasında Medine'deki Şeyhülislam Arif Hikmet Kütüphanesi'nde gördüm. Kitap, tarih kitapları arasında 48 numarada bulunmaktadır. On-
da şu bilgiler yer almaktaydı:

Bu ikisinin ardındaki kişi: Cureyc ed-Dânî'nin genci, Ebû Hanîfe en-Nu'mân gibi.

Yani Haccâc ile Zubeydî'nin vefatından bir yıl sonra [\[83\]](#) İbn Cureyc ile İmam Ebû Hanîfe vefat etti.

Birinci kişi, Ebu'l-Velîd Abdulmelik b. Abdulazîz b. Cureyc'dir. Ebû Halid el-Umevî mevlâhum el-Mekkî olduğu da söylenmiştir.

İkinci kişi de, Numan b. Sabit b. Zûtâ et-Teymî mevlâhum el-Kûfî'dir. Farslı olduğu söylenmiştir. (Torunu) İsmail b. Hammad b. Ebî Hanîfe'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: “Ben İsmail b. Hammad b. Numan b. Sabit b. Numan b. Merzubân. Hür Farslılardan. Vallahi biz hiçbir zaman köle olmadık.”

Seyf b. Cabir'in bizzat Ebû Hanîfe'den işittiğine göre İmam, Kufe'ye geldiğinde Enes b. Mâlik'i pek çok kez görmüştür. Ebû Hanîfe, Atâ, Nâfi', Amr b. Dînâr, A'rec, Katâde ve diğer pekçok seçkin kimseden hadis dinlemiştir.

Büyük kentlerdeki imamlarından biriydi. Irak'ın fakihiydi. İbadet ehli olan çok değerli bir insandı. Ticaretle meşgul olur, sultanın hediyelerini kabul etmezdi.

Ebû Hanîfe bir. rekatta Kur'ân'ı hatmeden bir insandı. 40 yıl yatsının abdestiyle sabah namazını kılmıştır. Faziletleri pekçoktur ve meşhurdur. Şafiî onun hakkında şöyle demiştir: “İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar” [\[84\]](#)

İbnu'l-Mibred'in Değerlendirmesi:

İbnu'l-Mibred diye meşhur olan imam, muhaddis, Cemaleddin Yusuf b. Hasan b. Ahmed b. Abdulhadi es-Sâlihî ei-Hanbelî de Tabakâtu'l-Huffâz adlı eserinde Ebû Hanîfe'yi zikretmiştir. Üstad, allame, muhaddis Abdullatif b. el-Mahdûm Muhammed Hâşim es-Sindî de bunu ondan Zebbu Zubâbâti'd-Dirâsât ani'l-Mezâhibi'l-Erbaati'l-Mutenâsibât adlı eserinde aktarmıştır. [\[85\]](#)

Suyûtî'nin Değerlendirmesi:

Yukarıdakilerden sonra hafızların sonuncusu İmam Celaleddin Suyûtî Tabakâtu'l-Huffâz adlı eserinde Ebû Hanîfe'yi zikretmiştir. Hafız Suyûtî'nin Ebû Hanîfe'nin terceme-i halinde söylediklerini et-Ta'likât ala Zebbi Zubâbâti'd-Dirâsât ani'l-Mezâhibi'l-Erbaati'l-Mutenâsibât adlı eserimde zikrettim. Oraya bakabilirsiniz. Ayrıca Suyûtî'nin Tabakâtu'l-Huffâzı Avrupa ve Beyrut'ta basılmıştır. Suyûtî kitabının başında şöyle demiştir [\[86\]](#):

“İmdi; hadis hafızlarına yönelik Tabakâtu'l-Huffâz adlı bu kitap, Nebevî ilmi taşıyan, adil kabul edilmiş, ravilerin güvenilir veya zayıf kabul edilmesinde keza hadislerin zayıf veya sahih sayılmasında değerlendirmelerine müracaat edilen kişilere yönelik bir çalışmadır. Bu eser Hafız Ebû Abdillâh ez-Zehebî'nin Tabakat'ından özetledim. Ondan sonra yaşamış kimseleri de çalışmaya ekledim.”

Bedahşî'nin değerlendirmesi:

Suyûtî'den sonra hadis ve rical ilminin mütehasıslarından- olan üstad, allame, muhaddis Muhammed b. Rüstem b. Kubâd el-Hârisî el-Bedahşî, Terâcimu'l-Huffâz adlı eserinde Ebû Hanîfe'yi zikretmiştir. Bu çalışma, hafızların terceme-i hallerine yönelik kalın bir cilttir. Kitabını imam, hafız Sem'ânî'nin Kitâbu'l-Ensâb'ından derleyerek hazırlamıştır. Bazı terceme-i hallerde özetlemeye gitmiş, çoğunda da son derece faydalı ilavelerde bulunmuştur. Çalışmasını Hindistan'ın başkenti Delhi'de 1146/1733 yılı Rebûlevvel'in 9'u Perşembe günü bitirmiştir. Kitabında şöyle demektedir:

“İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit el-Kûfî. Kendisine tabi olunan dört imamdan biridir. Sem'ânî onu Hazzâz (İpek tüccarı) madde başlığı altında zikretmiştir. Bazı Irak'lı din bilginleri bu meslekle şöhret olmuşlardır. Kufelilerden bu sıfatla Ebû Hanîfe Numan b. Sabit el-Kûfî meşhur olmuştur.

İlimde derinleşmesine, ince manalara ve kapalı hususlara vâkıf olmasına rağmen ipek satıyor, helal kazanç için maîşetini bundan temin ediyordu. Bu işi ilk başlarda yaptığı da söylenmiştir. Kazanmış olduğu şöhret, ondan uzunca bahsetmeye gerek braktırmamaktadır. Hicrî 70 yılında doğmuş, 150 yılında vefat etmiştir. Sem'ânî Hazzâz başlığı altında bunları söylemiştir.

Sem'ânî daha sonra Râî (Reyle ictihad eden) maddesinde Ebû Hanîfe'yi tekrar zikretmiştir. Râî kelimesinin ne anlama geldiği Rebîa b. Ebî Abdurrahman'ın terceme-i halinde geçmişti [87] Sem'ânî burada şunları söyler:

Ebû Hanîfe Numan b. Sabit b. Numan b. Merzubân et-Teymî el-Kûfî. Rey üstadı. Rey ekolünün İmamı. Iraklıların imamı. Sahabeden Enes b. Mâlik'i görmüştür.

Atâ b. Ebî Rabâh, Ebû İshak es-Sebî, Muhârib b. Disâr, Hammad b. Ebî Süleyman, Heysem b. Habîb, Kays b. Müslim, Muhammed b. Munkedir, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi', Hişam b. Urve ve Sımak b. Harb'dan hadis dinlemiştir.

Kendisinden de Huşeym b. Beşîr, Abbâd b. Avvâm, Abdullah b. Mübarek, Vekî' b. Cerrah, Yezid b. Harun, Kâdî Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Amr b. Muhammed el-Ankazî, Hevze b. Halife, Ebû Abdurrahman el-Mukrî, Abdurrezzak b. Hemmam ve başka kimseler rivayet etmişlerdir.

Ebû Hanîfe Kufe'li olup Teym kabilesindendir. Hamza b. Habib ez-Zeyyât'ın obasındandır. Kufe'de doğmuştur. Halife Ebû Cafer el-Mansur onu Bağdad'a göç ettirmiştir. O da vefat edene kadar burada kalmıştır. Babası Sabit b. Numan b. Merzubân'ın hür Farslılardan olduğu söylenmiştir. Babası Sabit küçükken Hz. Ali'nin yanına varmıştır. Hz. Alide hem onun hem de nesli için hayır dualar etmiştir. Ayrıca Nevruz günü Hz. Ali'ye pelte tatlısı hediye eden kişinin dedesi Numan b. Merzubân olduğu, Hz. Ali'nin de “bizim hergünümüz Nevruzdur” dediği nakledilmiştir. Bir rivayette de bu olay Mihricân günü [88] gerçekleşmiş, Hz. Ali de “bizim hergünümüz Mihricândır” demiştir.

Birgün İbn Hubeyra, kadılığı teklif etti. Ancak o buna yanaşmadı. O da her gün 10 tane vurulmak üzere 110 kırbaç cezası verdi. İmam ise cezaya sabretti ve kabule yanaşmadı. İbn Hubeyra, sonucu görünce onu serbest bıraktı.

O sürekli ilim tahsiliyle meşgul olmuş, sonunda hiç kimsenin ulaşamadığı bir noktaya erişmiştir. Birgün Halife Mansûr'un yanına girmiş. Yanında da İsa b. Musa varmış. İsa onun için “bu zat, bugün yer-yüzünün en büyük alimidir” demiş.

Ebû Hanîfe birgün rüyasında kendisini Hz. Peygamber'in kabrini kazıp açarken görmüş. Rüya Muhammed b. Sîrîn'e aktarılınca şöyle demiş:

“Bu rüyayı gören kişi, kendisinden önce hiç kimseye nasip olmamış bir şekilde ilim yayacaktır.”

Mis'ar b. Kidâm da şöyle derdi: “Kufe'de iki kişiye gıpta ediyorum: Fıkından dolayı Ebû Hanîfe'ye. Zühdünden dolayı Hasan b. Salih'e.” Mis'ar şunu da diyordu: “Kim kendisiyle Allah arasında Ebû Hanîfe'nin hükümlerini koyup uygularsa, o kimsenin akibetinden korkmaması gerektiğini düşünüyorum. Böyle düşünüp yapan insanın kendisi için ihtiyat payını bırakarak ölçüyü kaçırmış olduğunu sanmıyorum.”

Fudayl b. İyâd anlatıyor: Ebû Hanîfe fıkıyla maruf, takvasıyla meşhur, çok servet sahibi, etrafındaki herkese ihsanda bulunmakla tanınmış bir insandı. Gece gündüz ilim öğretmeye çabalayan, dini yaşantısı güzel, çok susan, ancak haram helale yönelik bir sorun getirildiğinde konuşan bir insandı. Doğruyu çok güzel bir şekilde ortaya koyardı. Sultanın hediyelerinden ve malından kaçınırdı. Kendisine sorulan meselede sahih hadis varsa ona tabi olurdu. Sahabe ve tabîinden bir şey bulursa onu da alırdı. Bunları bulamazsa çok güzel bir şekilde kıyasda bulunurdu.

Hicrî 80 yılında doğdu, 150 yılının Recep ayında vefat etti. Bağdad'da Bâbu't-Tâk'da Hayzurân Kabristanı'na defnedildi. İzdiham nedeniyle cenaze namazı tam altı kez kılındı. En son namazını kılan kişi de oğlu Hammad idi. Cenazesini Hasan b. Umare bir kişiyle birlikte yıkadı. Ben de kabrini birkaç kez ziyaret ettim. [\[89\]](#)

Zehebî keza İbn Nâsiruddin Tabakâtu'l-Huffaz kitaplarında Ebû Hanîfe'yi zikretmişlerdir.” [\[90\]](#)

Ben Bedahşî'nin kitabının bir yazma nüshasını Hindistan Leknev'de Alimler Cemiyeti'nin merkezi Dâru'l-Ulûm'daki kütüphanede gördüm.

Sâlihî'nin Değerlendirmesi;

es-Sîretu's-Şâmiyye müellifi üstad, allame, güvenilir insan, bilge şahsiyet, hafız, tabi olunan zat, Şeyhülislam Şemseddin Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, Ukûdu'l-Cumân fî Menâk'ibi'l-İmami'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'man adlı eserinde 23. bölümü “Ebû Hanîfe'nin hadislerinin çokluğu, muhaddis hafızların önde gelenlerinden biri olduğu” husuna ayırmıştır. Burada şöyle demektedir: “Şunu bil ki, İmam Ebû Hanîfe hadis hafızlarının büyüklerindendir. Hafız Münekkîd Ebû Abdullah ez-Zehebî, eî-Mumti' ve Tabakâtu'l-Huffâzi'l-Muhaddisin kitaplarında onu zikretmiş ve çok da isabetli bir iş yapmıştır. Eğer hadislere fazla eğilip itina göstermemiş olsaydı fikhî meselelerde kolay İstinbat edemezdi. Şüphesiz o, delillerden istinbat eden ilk insandır.” [\[91\]](#)

Aclûnî'nin Değerlendirmesi:

Allame, muhaddis İsmail b. Muhammed Cerrah eş-Şâfiî el-Aclûnî İkdû'l-Cevheri's-Semîn fî Erbaine

Hadisen min Ehâdîsi Seyyidi'l-Murselîn adlı risalesinde -er-Risâletu'l-Aclûniyye diye meşhur olan bu sebet'inde [\[92\]](#) şöyle demektedir: “İlaveten İmam Ebû Hanîfe en-Nu'mân'ın Musned'inde bulunanları da ekledim. Bunu da onun bu işin (hadisin) alimlerinden olduğunu göstermek için yaptım.”

Aclûnî daha sonra “İmam Ebû Hanîfe en-Nu'mân” ifadesinin yanma haşiyede şunu yazmıştır: “İmamların imamı, ümmetin kılavuzu Ebû Hanîfe Numan b. Sabit el-Kûfî. Hicrî 80 yılında doğdu. 150 yılında hakkın rahmetine kavuştu.

Tabiînden sayılan Ebû Hanîfe tartışmasız müctehidlerin imamıdır. Herkesin ittifakıyla, ictihad kapısını ilk açan odur. Onun fıkıh ve furû' meselelerdeki durumunu tedkik eden insan, ilminin genişliği, büyük birikimi, Kitap ve sünneti en iyi bilen kişi olduğu hususunda şüpheyne kapılmaz. Çünkü din, Kitap ve sünnetten alınır. Bu nedenle, hadiste yeterli olmayan insanların, dini sahih kaynaklardan, hükümleri dinin tebliğcisi zattan (s.a.v) öğrenmek için, ciddi ve gayretli bir şekilde hadis tahsiliyle ve öğrenimiyle meşgul olmaları gerekir.

Ebû Hanîfe'den nakilde bulunan usûl ve hadis alimleri, onun sahih hadisi muteber kıyasa takdim ettiğinde icma etmişlerdir. Evet, o diğer imamlar gibi çok hadis rivayet eden biri değildi ancak imam olmanın, müctehid olmanın şartları arasında çok hadis rivayet etmek yoktur. Ayrıca ictihad etmek, sünnetleri bilmek ve onlar hakkında malumat sahibi

olmakla olur, yoksa onları başkalarına aktararak değil.

Örneğin, sahabenin imamı, onların en fakihi ve hadisleri en çok bilen olan Ebû Bekr es-Sıddîk. Bir müslüman onun çok hadis rivayet etmediği hususunda şüphe etmez. Çünkü sayılı hadis rivayet etmiştir. Keza, icmayla muhaddislerin imamı olan, hicret yurdu Medine'nin üstadı Malik de böyledir. Onun nezdinde sadece Kitâbu'l-Muvatta'da bulunan hadisler sahihtir. [\[93\]](#) Peki onun için berşey diyen biri var mı?

Biz bunları söylerken, sünnetlerden bazısının İmam Ebû Hanîfe'ye ulaşmadığını veya ulaştığı halde sıhhatini tesbit edememiş oluşunu inkar ediyor değiliz. Fakat bu durum bir insanın müctehidliğine zarar vermez. Nitekim Hz. Ömer bir meselede içtihadına göre fetva veriyor, daha sonra sünnet kendisine ulaştığında bu fetvasından dönüyordu. Oysa Hz. Ömer, rivayet bilginlerince kabul edildiği üzere, Hz. Ebû Bekr'den sonra sahabenin en fakihi idi.

Ebû Hanîfe'ye cephe alanlar, bilmedikleri konularda onun imam olduğunu, önde bulunduğunu ikrar etmekle birlikte onu reyci diye suçlamaktaydılar. Halbuki selef alimlerimiz nezdinde rey, şer'î nassların manalarına, Şâri'in koymuş olduğu hükümlerin doğru hikmetlerine vukûfiyet gücü demektir. Şu bir gerçektir ki, ictihad hatta ilim, hadis

bilgisi ve hadislerin içerdikleri fıkhi kavramadan tamam olmaz.

Ebû Hanîfe ise hafız, hüccet ve fakih bir insandı. Çok hadis rivayet etmemişti çünkü ravilerle, hadis alımıyla, rivayetlerin kabulüyle ilgili koyduğu şartlar ağırdı. [94]

Ebû Hanîfe'nin, bu işin üstadı olduğu, büyük ilim merkezlerindeki imamlarından keza hadis hafızlarının önde gelenlerinden biri olduğu bir gerçektir. Hadis ilmiyle meşgu! olan bir insanın Ebû Hanîfe'yi bilmemesi düşünülemez. O ilm-i Nebevî'yi taşıyanlardandır; alimlerce adil kabul edilmiş seçkin kimselerdendir. Keza o, ravilerin güvenilir veya zayıf kabul edilmesinde, hadislerin sahih veya zayıf diye değerlendirilmesinde görüşlerine müracaat edilen zevattandır. O Kitap ve sünneti en iyi bilenlerden biridir.

Cerh-Ta'dil İmamı Olarak Ebu Hanîfe

İbn Teymiyye'nin Tesbiti:

İbn Teymiyye diye meşhur olan Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim er-Redd ale'l-Bekrî diye tanınan Telhîsu Kitabi'l-İstiğâse adlı eserinde şöyle demektedir: “Yahya b. Maîn, Buhârî, Müslim, Ebû Hatim, Ebû Zur'a, Nesâî, Ebû Ahmed b. Adiy, Dârekutnî ve benzerlerinin raviler, sahih ve zayıf hadisler hakkındaki değerlendirmeleri Mâlik, Sevrî, Evzâî,

Şafiî ve benzerlerinin ahkam, helal ve haramın tanınması yönünde verdikleri hükümler gibidir. Bununla beraber, imamlardan bir kısmı her iki gruptaki imamlar gibidir. Guruplardan birinde sayılmaya daha uygun olsalar da her iki gruba da dahildirler.

Nitekim Malik, Şafiî, Ahmed, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd keza Evzâî, Sevrî, Leys gibi alimler hem hadiste hemde fıkıhta en öndeki imamlardır. Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Yusuf ile Ebû Hanîfe'nin kendisi de böyledir. Ancak bu imamlardan bazısı her iki ilimde diğerlerine göre üstündür. Bir kısmı da bu ilim dallarından birinde diğerlerine göre üstündür. Allah bütün ilim ve İman ehli insanlardan razı olsun.” [\[95\]](#)

Zehebî'nin Tesbiti:

Hafız, mütehassıs, münekkid Şemseddin Zehebî, Zikru Men Yu'temedu Kauluhû fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl adlı eserinde şöyle der:

“Sahabe döneminin sonuna doğru ravileri tezkiye ve cerh eden ilk insanlar:

1- Şa'bî.

2- İbn Şîrîn ve diğerleri. Bir kısım ravilerin güvenilir, bir kısmının da zayıf olduğu bunlardan öğrenilmiştir.

Bu dönemde zayıf ravilerin az olmasının nedenine gelince: Kendilerinden hadis alman zayıf raviler az idi. Hadis alınanların çoğu adil olan sahabilerdi. Sahabilerin dışındakilerin çoğu da sika idi. Bunlar rivayet ettikleri hadisleri hakkıyla biliyorlardı. İşte, bunlar tabiînin büyükleridir. İçlerinde, zayıf sayılan kişiler tek tüktü. Haris el-A'ver, Âsim b. Damre gibi.

Evet, onların içinde Haricîler, Şia ve Kaderiyye gibi bidat ehlinin pekçok önderi bulunuyordu. (Ancak bunlardan hadis alınmıyordu). Abdurrahman b. Mulcem, Muhtar b. Ebû Ubeyd el-Kezzâb, Ma'bed el-Cuhenî gibi. Daha sonra ikinci yüzyılın başlarında tabiînin orta yaş gurubundan ve küçüklerinden oluşan bir gurup zayıf ravi ortaya çıktı. Bunlar ya hafızaları ya da bidatleri nedeniyle cerh edildi. Atiyye el-Avfî, Ferkad es-Sebahî, Cabir el-Cu'fî, Ebû Harun el-Abdî gibi.

Hicrî 150'ye doğru yani tabiînin büyük kısmının vefat ettiği döneme gelindiğinde, mütehassıs bir gurup, ravilerin güvenilir veya zayıf olduğunu belirtici değerlendirmeler yapmaya başladı ve:

3- Ebû Hanîfe "Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim" dedi.

4- A'meş bir gurup ravinin zayıf, diğer bir gurubun da güvenilir olduğunu belirtti.

5- Şu'be bazı ravileri tenkid etti.

6- Malik de aynı şeyi yaptı." [\[96\]](#)

Sehâvî'nin Tesbiti:

Hafız İbn Hacer'in öğrencisi Hafız Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî şöyle demektedir:

“Zehebî'nin belirttiği gibi, sahabeden bir topluluk ricai tenkidinde bulundu. Bunlardan sonra Şu'be, İbn Şîrîn gibi tabiînden bazı insanlar ricai tenkidinde bulundular. Ancak tabiîn içinde bu işi yapan insan sayısı fazla değildi. Çünkü hadisleri alınan zevat içinde zayıf raviler azdı. Zira o dönemdeki ravilerin çoğu adil sahabilerdi. Kendilerinden hadis alınan sahabi dışındaki insanlara gelince, bunların çoğu sika idi. Geçen ilk asırda, sahabe ile birkaçı dışında tabiînin büyüklerinden zayıf kabul edilen kimse neredeyse yoktu. Haris el-A'ver, Muhtar el-Kezzâb gibi.

Birinci asır geçip ikinci asır girince, yüzyılın başlarında, tabiînin orta yaş gurubundan bir gurup ravi zayıf kabul edildi. Bunlar hadisleri almalarındaki ve zabtetmeîelerindeki kusurlarından dolayı zayıf sayıldılar. Bunların mevkuf hadisi merfu olarak naklettiklerini, çok defa aradaki raviyi atlayarak Hz. Peygamberden direk hadis rivayet ettiklerini, bunun yanında bir takım hatalarının daha olduğunu görürsünüz. Ebû Harun el-Abdî bunlardan biridir.

Tabiînin döneminin sonu olan hicri 150'ye doğru, imamlardan bir topluluk ravilerin güvenilir veya zayıf oldukları hususunda değerlendirmelerde

bulunmaya başladılar, örneğin Ebû Hanîfe şöyle dedi: “Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim.” A'meş de bir gurup raviyi zayıf olarak değerlendirdi, bir gurubun da güvenilir olduğunu söyledi. Şu'be de ravileri o derece inceliyor ve titiz davranıyordu ki, neredeyse sika olmayan hiç kimseden hadis rivayet etmiyordu. Malik de böyleydi.” [97]

Abdulkadir Kureşî'nin Tesbiti:

İmam, allame, hafız Abdulkadir el-Kureşî et-Cevâhiru'1-Mudiyye fî Tabakâti't-Hanefiyye adlı eserinde şöyle demiştir:

“İmam Ebû Hanîfe'nin cerh-tadildeki tesbitlerine itibar edilir. Bu ilmin bilginleri onun bu alandaki değerlendirmelerini almışlar ve uygulamışlardır. Tıpkı İmam Ahmed, Buhârî, İbn Maîn, İbnu'l-Medînî ve diğer bu işin üstadı olan kimselerden aldıkları gibi. Bu durum sana Ebû Hanîfe'nin büyüklüğünü, geniş ilmi birikimini ve üstadlığını göstermektedir.

Tirmizî'nin el-Câmiu'1-Kebîr'inin sonundaki Kitâbu'l-İlel'de Ebû Hanîfe'den naklettiği şu rivayet bunu teyid etmektedir: “Câbir el-Cu'fî'den daha yalancı, Atâ'dan da daha faziletli birini görmedim.”

Hafız Beyhakî'nin el-Medhal li Ma'rifeti Delâili'n-Nubuvve adlı eserinde Abdulhamîd el-Himmânî'den naklettiği rivayet te bu hususu teyid etmektedir:

Ebû Saîd es-Sağânî'den dinledim: Kendisi Ebû Hanîfe'nin yanına varıp

“Ebû Hanîfe! Sufyân'u's-Sevrî'den hadis alma hususunda ne dersiniz” diye sordum. O da şu cevabı verdi:

“Ondan yaz. Çünkü o sika bir kimsedir. Ancak, İbn İshak'ın Hâris'ten naklettikleriye Cabir el-Cu'fî'nin hadislerini alma.”

Ebû Hanîfe şunu da demiştir: “Talk b. Habîb, Kaderi anlayışı benimsiyordu. Zeyd b. Ayyaş zayıf biriydi.”

Sufyan b. Uyeyne de şöyle demiştir: “Beni hadis rivayetine başlatan kimse Ebû Hanîfe'dir. Kufe'ye geldiğimde Ebû Hanîfe insanlara dedi ki: “Bu zat Amr b. Dînâr'ın naklettiği hadisleri en iyi bilen insandır.”

Böyle deyince insanlar etrafıma toplandılar. Ben de onlara hadisleri rivayet ettim.”

Yakub b. Şeybe de şöyle demiştir: “Sufyan b. Uyeyne'nin Ebû Hanîfe'den naklettiği Rakabe b. Maskale'nin sözünü İbnu'l-Medînî hatırladı ve “(anımsadım) ancak yanımdaki evraklarda rivayeti bulamadım” dedi. [\[98\]](#)

Ebû Süleyman el-Cûzecânî de şöyle demiştir: Hammad b. Zeyd'den dinledim: “Bizler Amr b. Dînâr'ın künyesini Ebû Hanîfe'den öğrendik. Bu şu şekilde oldu: Kabe'deyken Ebû Hanîfe Amr b. Dinar ile birlikteydi. “Ebû Hanîfe ona söyle de bize hadis rivayet etsin” dedik. Bunun üzerine Amr'a

“Ebû Muhammed! Şunlara hadis rivayet etsene” dedi. Ona

“Amr” diye seslenmedi.

Ebû Hanîfe şöyle demiştir: “Allah Amr b. Ubeyd'e lanet etsin. Çünkü insanlara kelam ilmine giden bir kapı açmıştır. Allah Cehm b. Safvan ile Mukatil b. Süleyman'ı kahretsin. Biri nefyde (Allah'ın sıfatlarını kabul etmemede), diğeri de teşbihde (Allah'ı mahlukatına benzetmede) haddi aşmıştır.” [99]

Hafız Abdulkadir el-Kureşî et-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye'de yine şunu nakletmektedir: Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'den naklediyor: ‘Muhaddise gereken şey, duyduğu günden nakledeceği güne kadar hadisi iyi bir şekilde hafızasında tutmasıdır.’

Bunu aktaran Tahâvî diyor ki: Hocamız, allame, hüccet Zeynud-din b. el-Kinânî'den Mansûriyye Medresesi'nde verdiği hadis dersinde -kendisi alimlerin sultanlarından biriydi. Aşağıdaki sözü onun bu yönünü teyid etmektedir- şunu dinledim: “Benim Rasûlullah'ın sadece şu sözünü rivayet etmem helaldir:

“Yatan değil ben peygamberim Abdulmuttalib'in torunuyum” [100]

Ben bu hadisi duyduğum andan bu güne kadar aklımda tuttum.”

Ben de derim ki: O böyle demektedir lakin insanların çoğunluğu bunun hilafına hareket etmektedir. Ebû Hanîfe'nin az rivayet etmesinin nedeni işte budur. Yoksa ona saldıranların iddia ettiği gibi başka bir sebebi yoktu.

Ebû Âsim da Ebû Hanîfe'den duyduğu şu sözü nakletmektedir: “Hadisi hocaya kıraat (yani kitabı arz) etmek caizdir.” Ebû Asım yine diyor ki: İbn Cureyc'den de şunu dinledim: “Bu (yani kitabı hocaya kıraatle arz etmek) caizdir.”

Ebû Âsim yine diyor ki: Malik b. Enes ve Sufyan'dan dinledim; keza Ebû Hanîfe'ye sordum:

“Hadis hocaya okunduğunda, ravi bunu rivayet ederken “ahberanâ (bize filanca haber verdi) veya benzeri bir ifade kullanabilirmi?” Üçü de bunda bir sakınca olmadığını söylediler.

Yine Ebû Âsim'dan: İbn Cureyc, İbn Ebî Zi'b, Ebû Hanîfe, Malik b. Enes, Evzâîve Sevrî'nin hepsinden şöyle dediklerini dinledim: “Alime okuduğun hadisi rivayet ederken “ahberanâ” demende bir beis yoktur.”

Ebû Katan anlatıyor: Ebû Hanîfe bana şöyle dedi: “Hadisi bana oku ve rivayet ederken de “haddesenî” (bana rivayet etti) de.” Mâlikde bana şunu dedi: “Hadisi bana oku, rivayet ederken de “haddesenî” de.”

İbn Bukeyr şöyle demiştir: Muuatta'ın okumasını bitirdiğimizde, biri Mâlik'in yanına varıp dedi ki:

“Ebû Abdullah! Bunu rivayet ederken ne diyeceğiz?”

O da şunu söyledi:

“Dilersen haddesenî, de. Dilersen ahberam,de. Dilersen de ahberanâ (bize rivayet etti), de.” Sanırım şunu da söyledi:

“Arzu edersen de semi'tu (hadisi ondan işittim), de.”

Bunu nakleden Tahâvî diyor ki: Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de aynı şeyi söylemişlerdir. Ebû Hanîfe şunu da demiştir: “Hz. Peygamber'İN don giydiği hususunda benim nezdimde sahih olan bir hadis yok ki, bu yönde bir fetva vereyim.” [\[101\]](#)

İbn Hibbân'ın Tesbiti:

İbn Hibbân, Sahîh'inde Ebû Hanîfe'den şunu nakleder:

“Karşılaştığım kimseler içinde Atâ'dan daha faziletli birini görmedim. Keza karşılaştığım kimseler için Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim. Kendi reyime göre söylediğim her meselede bana bir hadis zikretti. Ayrıca iddiasına göre, yanında henüz aktarmadığı şu kadar bin hadis varmış.” İşte bu sebeple Ebû Hanîfe Cabir el-Cu'fî'yi cerh ediyor ve yalancı biri olduğunu söylüyordu.” [\[102\]](#)

İbn Hibbân Kitâbu's-Sikât'ında.Ebû Muhammed Musa b. es-Sindî'nin terceme-i halinde şöyle demektedir:

“Muemmel b. İsmail şöyle demiştir: Ebû Hanîfe'den şunu dinledim: “Sakalı uzun olanın akli olmaz diyorlar. Ama ben Alkame b. Mersed'i gördüm. Sakalları uzun olmasına rağmen son derece akıllıydı.” [\[103\]](#)

İbn Adiy'in Tesbiti:

Hafız Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Curcânî de, el-Kâmil fi'd-Duafâ kitabında Cabir b. Yezîd el-Cu'fî'nin terceme-i halinde şöyle demiştir:

Ebû Yahya el-Himmânî anlatıyor: Ebû Hanîfe'den dinledim:

“Karşılaştığım kimseler içinde Atâ'dan daha faziletli birini görmedim. Keza karşılaştığım kimseler için Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim. Kendi reyime göre söylediğim her meselede bana bir hadis zikretti. Ayrıca iddiasına göre, yanında henüz ortaya çıkarmadığı şu kadar bin hadis varmış.”

Ebû Sa'd es-Sâğânî anlatıyor:

“Bir adam Ebû Hanîfe'ye gelip

“Sufyânu's-Sevrî'den hadis alma hususunda ne dersiniz” diye sordu. O da şu cevabı verdi:

“Ondan yaz. Çünkü o sika bir kimsedir. Ancak, İbn İshak'ın Hâris'ten naklettikleriyle Cabir el-Cu'fî'nin hadislerini alma.”

Abdulhamîd el-Himmânî Ebû Hanîfe'den aktarıyor:

“Cabir'den daha yalancı birini görmedim.” Yine onun “Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim” dediği nakledilmiştir.” [\[104\]](#)

İbn Abdilber'in Tesbiti:

Hafız Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber el-Kurtubî Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih adlı eserinde şöyle demektedir:

“Ebû Hanîfe Hammad'la en çok görüşen insandı. Ancak o, Atâ'nın Hammad'dan daha bilgili olduğunu söylerdi.” Keza o, “Atâ b. Ebî Rabâh'dan daha faziletli birini görmedim” demiştir. Yine o, “Atâ b. Ebî Rabâh'dan daha faziletli birini görmedim. Keza Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim” demiştir.” [\[105\]](#)

Beyhakî'nin Tesbiti:

Beyhakî Kitâbu'l-Kırâe Halfe'l-İmâm'da şöyle demektedir: Cu'fî'yi Ebû Hanîfe dışında cerh eden bulunmasaydı, bu bile onu kötü biri olarak kabul etmeye yeterli olurdu. Çünkü Ebû Hanîfe onu görmüş, nasıl biri olduğunu tecrübe etmiş, yalancı biri olarak kendini ele veren şeyleri ondan dinlemiş ve gördüğü bu durumu diğer muhaddislere haber vermiştir.”

Ebû Yahya e!-Himmânî de Ebû Hanîfe'den şunu aktarmıştır:

“Karşılaştığım kimseler içinde Atâ'dan daha faziletli birini görmedim. Keza karşılaştığım kimseler içinde Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim. Kendi reyime göre söylediğim her meselede bana bir hadis zikretti. Ayrıca iddiasına göre, yanında henüz ortaya çıkarmadığı şu kadar bin hadis varmış.”

Ebû Sa'd es-Sâğânî de şunu anlatmaktadır:

“Bir adam Ebû Hanîfe'ye gelip

“Sufyânu's-Sevrî'den hadis alma hususunda ne dersiniz” diye sordu. O da şu cevabı verdi:

“Ondan yaz. Çünkü sika bir kimsedir. Ancak, İbn İshak'ın Hâris'ten naklettikleriyle Cabir el-Cu'fî'nin hadislerini alma.”

Ebû Yahya el-Himmânî de Ebû Hanîfe'den şunu dinlediğini söylemektedir:

“Karşılaştığım kimseler içinde Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı birini görmedim.” [\[106\]](#)

İbn Hazm'ın Tesbiti:

İmam, pekçok ilim dalında mütehassıs olan, hafız, edîp Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm ez-Zâhirî el-Muhallâ fi Şerhi'l-Mucellâ bi'l-Huceci ve'l-Âsâr adlı eserinde şöyle demektedir:

“Cabir el-Cu'fî yalancıdır. Onun yalancılığını ilk açıklayan Ebû Hanîfe' dir.” [\[107\]](#)

İbn Hazm yine şöyle söyler:

“Mucâlid zayıf biridir. Onu zayıf olarak değerlendiren ilk insan Ebû Hanîfe'dir.” [\[108\]](#)

Hâkim'in Tesbiti:

Hakim, Târîhu Neysâbûr'da Hafız Ahmed b. Abbas b. Hamza'nın terceme-i halinde Ebû Hanîfe'den şöyle dediğini nakleder: “Erkeklerden ilk müslüman olan Hz. Ebû Bekr'dir. Kadınlardan Hz. Hatice. Çocuklardan da Hz. Ali.” [\[109\]](#)

Zehebî'nin Diğer Tesbiti:

Hafız Zehebî de, Tezkiretu'l-Huffaz'da Atâ b. Ebû Rabâh'ın terceme-i halinde şöyle söyler: “Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Atâ'dan daha faziletli birini görmedim.” [\[110\]](#)

Zehebî Medine'nin fakihi Ebu'z-Zinâd'ın terceme-i halinde de şöyle söyler: “Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Rebîa ve Ebu'z-Zinâd'ı gördüm. En fakihleri Ebu'z-Zinâd idi.” [\[111\]](#)

Zehebî, Cafer es-Sâdik'ın terceme-i halinde de Ebû Hanîfe'den şunu nakleder: “Cafer b. Muhammed'den daha fakih birini görmedim.” [\[112\]](#)

Ebû Hayyan'ın Tesbiti:

Büyük muhaddis, Arapların tercümanı, edebiyatçıların sözcüsü Esîruddin Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî el-Garnâtî ez-Zâhirî el-Bahru'l-Muhît adıyla maruf tefsirinde şöyle demektedir:

“Sufyanu's-Sevrî, Ebû Hanîfe ve Yahya b. Adem şöyle demişlerdir: “Hamza, Kur'ân ve ferâiz ilminde diğer insanlara üstünlük sağlamış biridir.” [\[113\]](#)

Değerlendirme:

Sonuç itibarıyla, üstadımız İmam-ı Azam Ebû Hanîfe en-Numan, kendi dönemindeki cerh-tadil imamlarının büyükler indendi; bu husustaki değerlendirmeleri kabul edilenlerdendi. Bir ravinin zayıf veya güvenilir biri olduğunu söylediğinde sözü kabul görürdü. Şu'be ve Malik gibi son derece titiz bir insan olduğundan, neredeyse sadece sika kimselerden rivayet ederdi. İmamlar içinde ricali ayıklayan, sika olmayanlardan yüz çeviren ilk kişi odur. Sadece sahih gördüğü hadisleri rivayet ederdi. Yine yalnızca ezberlediği hadisleri aktaran biriydi. Malik de onun yolunu takip etmiştir.

İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye sinde, geçtiği üzere, muhaddislerin pîri, cerh-tadilin imamı Yahya b. Maîn şöyle demiştir: “Alimler dört kişidir: Sevrî, Ebû Hanîfe, Malik ve Evzâî.” [\[114\]](#)

Bunlar ilimde birbirine denk kimselerdir. Ebû Hanîfe ile Malik rical tenkidinde Sevrî ile Evzâî'den üstündür. Her ikisi de hafız ve hüccettirler: Ebû Hanîfe'nin Kitâbu'l-Âsâr'da veya Malik'in el-Muvatta'da rivayetleriyle ihticac ettikleri raviler makbuldür. Çok az olmakla birlikte, farklı değerlendirmelerde bulundukları kimseler söz konusu olduğunda, ravinin durumunun tedkik edilmesi ve ona göre karar verilmesi gerekir. Zeyd b. Ayyaş böylesi ravilerdendir.

En Sahih İsnad Tartışmasında Ebû Hanîfe'nin Konumu

Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki büyüklüğüne, zabtına, rivayetleri tedkikteki titizliğine, naklettiği hadislerin sahih olduğuna ve bu alanda yüksek bir konumda bulunduğuna delil olan hususlardan birisi de şudur:

Buhârî hadis senedleri içinde en sahih isnad (esahhu'l-esânid) [\[115\]](#) şudur demiştir: Malik- Nâfi'-İbn Ömer. İmam Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir et-Temîmî buna bir ilavede bulunarak, isnadların en sahihinin şu olduğunu söylemiştir: Şâfîi - Malik -Nâfi'-İbn Ömer. Ancak üstad, allame, hafız Alaaddin Moğoltay buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: “Dârekutnî'nin bahsettiğine göre Ebû Hanîfe de Mâlik'den hadis rivayet etmiştir.[\[116\]](#)

Bulkînî Mehâsinu'l-Istılâh adlı eserinde bu itiraza şu cevabı vermiştir: “Ebû Hanîfe Dârekutnî'nin bahsettiği gibi Malik'den hadis rivayet etmiş olsa bile, bu, Şafîî'nin Mâlik'den rivayeti gibi meşhur değildir.”

Irâkî de şöyle demiştir: Dârekutnî'nin Garâib'inde ve Mudebbec'de zikrettiğine göre, Ebû Hanîfe Mâlik'den rivayet etmektedir. Ancak onun bu rivayeti Nâfi'-İbn Ömer tarikiyle gelmemektedir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin bu konuya dahil edilmesi varsayıma dayanmaktadır. Bununla beraber Hatîb, Ebû Hanîfe vasıtasıyla Malik'den gelen böyle bir hadis zikretmiştir.

Şeyhülislam İbn Hacer el-Askalânî de bu hususta şöyle demiştir: “Moğoltay'ın Ebû Hanîfe'yi zikrederek böyle bir itirazda bulunması uygun değildir. Çünkü Ebû Hanîfe'nin Mâlik'den rivayeti tesbit edilememiştir. Dârekutnî daha sonra da Hatîb, Ebû Hanîfe'nin Mâlik'den aktardığı iki hadis rivayet etmiştir ancak bu iki isnad tenkid edilmiştir. Aynı şekilde, (Hatîb'in bahsettiği) Ebû Hanîfe'nin Mâlik'den rivayeti, Ebû Hanîfe'nin müzakere anında zikrettiği birşeydir. O bunu aktarırken, Malik'le uzun süre birlikte bulunmuş ve bizatihi ona Muvattaı okumuş olan Şafiî'nin amaçladığı gibi, Mâlik'den hadis rivayet etmeyi murad etmemiştir.” [\[117\]](#)

Değerlendirme:

Sayın okuyucu! Burada şuna dikkat etmelisiniz: Hafız Moğoltay Ebû Hanîfe'yi Malik-Nâfi' -İbn Ömer şeklindeki en sahih hadis senedinin başında zikredince, bu büyük hadis İmamları, Ebû Hanîfe'nin hafızasının nahif, rivayet hususunda zayıf olduğunu söyleyip onu suçlamadılar. Onun hadisteki celaletini, rivayetlerde gereken titizliği hakkıyla yerine getirdiğini reddediyoruz demediler. Onların itirazları şu noktalardadır:

(a) Ebû Hanîfe'nin Mâlik'den rivayetinin Şafiî kadar meşhur olmaması nedeniyle, Moğoltay'ın bu silsileye Ebû Hanîfe'yi dahil etmesi yerinde değildir,

(b) Ebû Hanîfe'nin Mâlik'den rivayeti müzakere esnasında gerçekleşmiştir. Ebû Hanîfe bu hadisi aktarırken Malik'den rivayet etmeyi murad etmemiştir,

(c) Ebû Hanîfe'nin Malik'den rivayet ettiği hadisi Malik Nâfi'den rivayet etmemiştir,

(d) Ebû Hanîfe'nin Malik'den rivayeti sahih olarak tesbit edilememiştir.

Buradan, tenkit ilmi üstadı, İmam Hafız Moğoltay, İmam Hafız Bulkînî, Hafız Irâkî, Şeyhülislam İbn Hacer el-Askalânî, Hafız Suyûtî gibi büyük hadis alimlerinin şu hususta ittifak ettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır: Ebû Hanîfe, kadrinin yüceliği ve hadisteki titizliği hususunda Mâlik ve Şafiî gibidir.

Eğer Moğoltay en sahih senedlerden bin' de Ebû Hanîfe-Nâfi'-İbn Ömer tarikidir deseydi bu başka bir zaviyeden meseleye yaklaştığı için doğru olacak ve itiraza uğramayacaktı. Hiç şüphe yok ki, en sahih senedlerden birisi de Ebû Hanîfe- Atâ b. Ebî Rabâh-İbn Abbas senedidir. Bu senedi İmam Abdulvehhab eş-Şa'rânî el-Mizânu'l-Kubrâ'da zikretmiştir. Aynı müellif Mâlik'in Nâfi -İbn Ömer tarikini de zikretmiştir. [\[118\]](#)

Hafız Zehebî Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'da Abîde es-Selmânî'nin terceme-i halini zikrederken şöyle der: "Ebû Amr b. es-Salâh şöyle demiştir: 'Amr b. Ali el-Fellâs'ın şöyle dediği bizlere rivayet edildi: İsnadların en sahihi ibn Şîrîn -Abîde -Ali isnadıdır."

Ben de derim ki^[119]: Bu sened kuvvetli bir isnad olmasına rağmen İbrahim - Alkame -Abdullah senedinden keza Zührî-Salim- babası Abdullah b. Ömer senedinden daha kuvvetli değildir. Sonra, bu iki isnad vasıtasıyla Sahîhayn 'da pekçok hadis rivayet edilmiştir ancak, onun bahsettiği sened böyle değildir. Şöyle ki, Sahîhayn'da Abîde'nin Hz. Ali'den rivayet ettiği tek bir hadis yer almaktadır.” ^[120]

Zehebî, Alkame b. Kays en-Nehaî el-Kûfî'nin terceme-i halinde de şöyle demektedir:

“Bazı hadis hafızları güzel demişlerdir: İsnadların en sahihi şudur: Mansur- İbrahim -Alkame -İbn Mes'ûd. Bu isnadın yukarısı için en sahih isnad ise Şu'be ile Sufyan'ın Mansur'dan rivayetidir. Bundan yukarısı için de Yahya el-Kattân üe Abdurrahman b. Mehdî'nin bu ikisinden rivayetidir. Daha yukarısı için Ali b. el-Medînî'nin Yahya ile Abdurrahman'dan rivayetidir. Bundan daha yukarısı için de Ebû Abdullah el-Buhârî'nin Ali b. el-Medînî'den rivayetidir.”- ^[121]

Zehebî Vekf b. el-Cerrâh'ın terceme-i halinde de şöyle söyler:

“Irak ve dışında en sahih isnad şudur: Ahmed b. Hanbel - Vekî' -Sufyan - Mansur -İbrahim - Alkame - Abdullah - Hz. Peygamber. Bu isnadla Musned'de pekçok hadis metni yer almaktadır.

Abdullah b. Hâşim da şöyle demiştir: “Vekî' birgün yanımıza geldi ve “şu iki isnaddan hangisi sizce daha iyidir” diye sordu. “A'meş - Ebû Vâil - Abdullah isnadı

mı yoksa Sufyan -Mansur - İbrahim- Alkame - Abdullah senedi mi?” Bizler de “A’meş senedi. Çünkü bu sened diğerine göre âlîdir (daha kısadır)” [\[122\]](#) dedik. O ise “bilakis ikincisi daha üstündür. Çünkü bu sened fakihlerin birbirlerinden rivayet ettiği bir isnaddır. Diğeri ise (fakih olmayan) hocaların birbirlerinden rivayet ettiği bir hadistir. Fakihlerin birbirlerinden naklettiği bir hadis, hocaların birbirinden naklettiği bir hadisten elbette daha üstündür.” [\[123\]](#)

Zehebî Abdullah b. Hâşim'in terceme-i halinde de şöyle söyler:

“Abdullah b. Hâşim anlatıyor: Vekî' bizlere sordu: “Şu iki isnaddan hangisi sizce daha iyidir” diye sordu. “A’meş -Ebû Vâil -Abdullah isnadı mı yoksa Sufyan - Mansur - İbrahim - Alkame - Abdullah senedi mi?” Bizler “birinci isnad” dedik. O ise “A’meş bir hadis hocasıdır. Ebû Vâil de öyle. Sufyan ise fakihtir. Mansur, İbrahim, Alkame de öyle. Bu nedenle fakihlerin birbirlerinden naklettiği bir hadis hocaların birbirinden naklettiği bir hadisten elbette daha üstündür. “

Ben de derim ki [\[124\]](#): “Bilakis A’meş ve hocası Ebû Vâil de fıkıh ve ilim sahibi büyük insanlardı. [\[125\]](#)

Yukarıdaki değerlendirmelere bakarak burada şunu söyleyebiliriz: Irak'taki isnadların en sahihi ve en kıymetlisi Ebû Yusuf ve Muhammed'in İmam-i A'zam Ebû Hanîfe'den, onun Hammad b. Ebî Süleyman'dan, onun İbrahim'den, onun Alkame veya Esved'den,

onların Abdullah b. Mes'ûd'dan, onun da Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadistir. [\[126\]](#) Bunların hepsi üstün fakihlerdir, son derece bilgili büyük İnsanlardır. Aynı şekilde Ebû Yusuf ile Muhammed, Vekî'den daha fakih ve bilgili ilim adamlarıdır. Ebû Hanîfe de hem Sufyan'dan hem de A'meş'den daha fakih ve bilgili bir insandır. Ebû Hanîfe'nin hocası Hammad da Mansûr'dan daha fakihdir.

Hafız İbn Hacer Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi'l-Eser adlı eserinde şöyle demektedir:

“Meşhur, aziz, garib diye kısımlara ayrılan âhâd haberlerin bir kısmı -tercih edilen görüşe göre- destekleyici bazı unsurların bulunması durumunda nazarî (kesin olmayan ancak istidlal ve istişhad açısından ilim ifade eden) bilgi arz ederler... Bazı unsurlarla desteklenen böyle haberlerin birçok çeşidi vardır.

Sahîhayn müelliflerinin kitaplarında rivayet ettikleri hadisler -tevatür derecesine ulaşmamış olsalar bile- bu guruba dahildir...

Farklı tarikleri olan ve ravileri zayıf olmayan, illeti de bulunmayan... meşhur hadisler de bu guruptandır...

Hafız, otorite hadis imamlarının birbirlerinden rivayet ettiği ve garîb olmayan (başka sahih isnadları bulunan) hadisler de böyledir. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği ve kendisiyle beraber bir başkasının da Şafiî'den rivayet ettiği; Şafiî'yle beraber bir başkasının da Malik b. Enes'den rivayet ettiği hadis böyledir. Çünkü böyle bir hadis, dinleyen

kimse nezdinde istidlal için ilim ifade eder. Zira ravileri büyük insanlardır; sahip oldukları özellikler onları adeta kendileri gibi olmayan pekçok sayıdaki ravi topluluğu gibi yapar. Bu konum, rivayetlerini kabul etmeyi icap ettirir.

İlimle ve insanların naklettikleri rivayetlerle birazcık mümaresesi olan bir insan, diyelim ki Malik kendisine bir haber nakîetse, onun doğru söylediğini bilir. Onunla aynı derecede bulunan bir başkası da bunu naklettiğinde haberin sağlamlığı daha da artar ve endişe edilen yanılma uzak bir ihtimal halini alır.” [\[127\]](#)

Bu durumda şunu söyleyebiliriz: İmam Leys b. Sa'd'ın İmam Ebû Yusuf'dan (ki başkası da aynı rivayeti Ebû Yusuf dan rivayet etmiştir}, onun da İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'den (ki başkası da aynı rivayeti Ebû Hanîfe'den nakletmiştir) rivayet ettiği bir hadis; aynı şekilde İmam Şafiî'nin İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den (ki başkası da aynı hadisi Muhammed'den rivayet etmiştir), onun da İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'den (ki başkası da aynı rivayeti Ebû Hanîfe'den aktarmıştır) rivayet ettiği bir haber yukarıdaki hüküm çerçevesinde değerlendirilir. Çünkü böyle bir hadis bir takım unsurlarla desteklenmekte, hafız ve hadis otoritesi üstadların birbirlerinden rivayetiyle nakledilmektedir.

Böylesi imamların birbirlerinden rivayet ettiği hadisler Sahîhayn'daki hadislere bile üstün tutulur.

Nitekim İbn Hacer, Şerhu'n-Nuhbe'de şöyle demektedir: “Bazan aşağıda görülen hadisi üste çıkarıcı bir unsur bulunabilir. Örneğin Müslim'de bulunan ve tevatür derecesinden aşağıda olan meşhur bir hadis, ilim ifade ettirecek bir takım karîne ve unsurlarla desteklense, böyle bir hadis Buhârî'nin rivayet ettiği ferd mutlak [\[128\]](#) hadise takdim edilir. Aynı şekilde, Sahîhayn'in rivayet etmedikleri hadis, Mâlik-Nâfi' -İbn Ömer tariki gibi en sahih olduğu belirtilen senedlerden biriyle gelse, bu rivayet, Sahîhayn'dan birinde yer alan hadise takdim edilir; hele de isnadında tenkid edilen biri varsa.”

Buna göre, Malik'in Nâfi'-İbn Ömer tarikiyle rivayet ettiği hadis, en sahih İsnadlardan olduğu belirtilen tariklerden biriyle gelmemiş olan Sahîhayn rivayetine takdim edilir. Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin Nâfi' - İbn Ömer tarikiyle veya Ebû Hanîfe'nin - Atâ b. Ebî Rabâh - İbn Abbas tarikiyle veyahutta yine Ebû Hanîfe'nin - hocası Hammad -İbrahim - Alkame - ibn Mes'ûd tarikiyle rivayet ettiği hadis de böyledir. (Bu rivayet Sahîhayn rivayetine takdim edilir).

Kütüb-i Sıtte Ricalini Tanıtan Hafızların Ve Diğer Muhaddis İmamların, Ebû Hanîfe'nin Terceme-i Halinden Cerh İfadelerini Çıkarmada Mutabık Oluşları

Altı temel hadis kitabının ricalini toplayan ve bunlardaki şahısları tanıtan imam ve hafızlar, Ebû Hanîfe'yi övme, yüceltme, ve son derece sitayişde bulunma hususunda mutabıktırlar. Onu hafızası kötüdür veya gafildir gibi cerhedici bir takım kusurlarla tenkit etmezler. Bilakis hıfzının ne kadar kuvvetli olduğunu ve ilimde yüksek bir konumda olduğunu söylerler, ondan bütünüyle iyi bir şekilde bahsederler. Bu da onların, kimden gelirse gelsin, Ebû Hanîfe'yi ta'n edenlerin sözlerine itibar etmediklerini göstermektedir.

Mizzî'nin Bakış Açısı:

İşte Şam bölgesinin hafızı, İmam, hafız, alim zat, bilge, biricik insan Cemaleddin Ebu'l-Haccac Yusuf b. Zeki Abdurrahman el-Mizzî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, Tehzîbu'l-Kemâl adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini vermiş ve biyografiyi uzun tutmuştur. Hafız Suyûtî'nin, Tebyîdu's-Sahîfe'de Hatîb'e atfen naklettiği herşey Mizzî'nin Tehzîbu'l-Kemâl'inden aktarılmıştır.

Mizzî'nin bu eserinde cerh ve ta'dil imamlarından nakledilenlerin büyük çoğunluğu, İbn Ebî Hâtim'in Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl'inden, İbn Adiy'in Kâmil'inden, Hatîb'in Târîhu Bağdâd'ından ve İbn Asâkir'in Târîhu Dimaşk'ından aktarılan bilgilerdir.

İmam Mizzî'nin Tehzîbu'l-Kemâl'inde İmam Ebû Hanîfe'nin konumuna layık olmayan birşeyi

zikretmeyişi dikkate değerdir. Bu ince anlayışına bravo doğrusu! Bu takdiri neden hak etmesin ki; bakın Zehebî Tezkiretu'l-Huffâz'ında onun için ne demektedir: “Rical bilgisine gelince, Mizzî bu işin sancaktarıdır; bu ilmin yükünü yüklenen, gözlerin onun gibisini görmediği biridir.” [\[129\]](#)

Hafız Zehebî de Tezhib'inde Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini verirken Hafız Mizzî'nin bu tutumunu övmüş ve şöyle demiştir: “Üstadımız Ebu'l-Haccâc, Ebû Hanîfe'yi zayıf gösteren bir görüşe eserinde yer vermemekle çok iyi davranmıştır.”

Üstelik Mizzî Tehzîbu'l-Kemâl'inde rical ilminin üstadı, hafızların önderi Yahya b. Maîn'den şunları nakleder: “Ebû Hanîfe sika idi. Sadece ezberlediği hadisleri naklederdi. Ezberlemediklerini nakletmezdi.” Yine Yahya b. Maîn şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe hadiste güvenilir biriydi.” Yahya b. Maîn şunu da demiştir: “Ebû Hanîfe'de bir beis yoktur. Bir defasında da şöyle demiştir: Ebû Hanîfe bizim nezdimizde güvenilir kimselerdendi. Yalancılıkla itham edilmemiştir.”

Hafız Mizzî yetişmediği kimselerden senedsiz yaptığı nakiller hususunda Tehzîbu'l-Kemâl'in mukaddimesinde şu açıklamayı yapmıştır: “Söyleyeniyle aramızdaki isnad zikredilmemiş sözlerle gelince: Söyleyeninden kesin ifadeyle nakledilen sözler, sözün nakledildiği kimseden bizlere kadar gelen senedde bir problem görmediğimiz nakillerdir. Sözün sahibinden temrîz

sigasıyla [\[130\]](#) nakledilen nakillere gelince, sözün sahibine kadar ulaşan isnadda problem olabilmektedir.”

Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere, İbn Maîn'in İmam Ebû Hanî-fe'yi sika saymasına yönelik nakiller sahih ve sabit olup şüphe gerektirmeyen rivayetlerdir.

Zehebî'nin Bakış Açısı:

İmam Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl adlı eserinde Mizzî'ye uymuş ve şöyle demiştir:

“İmam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit b. Zûtâ el-Kûfî. İrak'ın fakihî, rey ekolünün imamıdır. Farslılardan olduğu söylenmiştir. Teym b. Sa'lebe oğullarının himayesine girmişti. Enes b. Malik'i görmüştür. Şu kimselerden hadis rivayet etmiştir:

- 1- Ata b. Ebî Rabâh,
- 2- Nâfi'.
- 3-Adiy b. Sabit.
- 4- Abdurrahman b. Hurmuz el-A'rec.
- 5- İkrime.
- 6- Muhârib b. Disâr.
- 7- Alkame b. Mersed.
- 8- Seleme b. Kuheyl.
- 9- Hammad b. Ebî Süleyman.
- 10- Hakem b. Uteybe.
- 11- Ebû Cafer el-Bâkır.
- 12- Katâde.

13- Amr b. Dînar ve diğerkleri.

Onun şunlardan da rivayet ettiğı söylenmiştir:

14- Şa'bî.

15-Tâvûs.

Kendisinden rivayet edenlere gelince:

1- Oğlu Hammad.

2- Hamza ez-Zeyyât.

3- Davud et-Tâî.

4- Zufer b. Huzeyl.

5- Nuh b. Ebî Meryem.

6- Kâdî Ebû Yusuf.

7- Muhammed b. Hasan.

8- İbnu'l-Mubarek.

9- Ebû Yahya el-Himmânî.

10- Vekî'.

11- Hafs b. Abdurrahman el-Belhî.

12- Sa'd b. es-Salt.

13- Ebû Nuaym.

14- Ebû Abdurrahman el-Mukrî.

15- Hasan b. Ziyad el-Lu'luî.

16- Ebû Âsim en-Nebîl.

17- Abdurrezzâk.

18- Ubeydullah b. Musa ve diğerk pekçok kimse.

Ahmed el-İclî şöyle demiştir: Ebû Hanîfe, Hamza ez-Zeyyât'ın aşiretindendir. İpek satıyordu. Torunu Ömer b. Hammad b. Ebî Hanîfe şöyle demiştir: “(Ebû Hanîfe'nin dedesi) Zûtâ Kabil'lidir. (Ebû Hanîfe'nin babası) Sabit müslüman bir ailede dünyaya gelmiştir. Ebû Hanîfe ipekçilik yapıyordu. Dükkanı Amr b.

Hureys mahallesinde bilinen bir yerdir.” Ebû Hanîfe’nin aslen Nesâ’lı veya Tirmiz’li olduğu da söylenmiştir.

Torunu İsmail b. Hammad b. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Ben İsmail b. Hammad b. Numan b. Sabit b. Numan b. Merzuban. Hür Farşlılardan. Vallahi biz hiçbir zaman köle olmadık... Dedem hicrî 80 yılında doğdu. Babası Sabit küçükken Hz. Ali’nin yanına varmış, Hz. Ali de hem onun hem de nesli için hayır dualar etmiştir. Sâbit’in babası Numan da, Nevruz günü Hz. Ali’ye pelte tatlısı hediye eden, Hz. Ali’nin de “bizim hergünümüz Nevruzdur” dediği kişidir.”

İbn Maîn, Ebû Hanîfe için “onda bir beis yoktur” demiştir. İbn Hu-beyra kâdî olması için ona kırbaç attırmış ama o yine de kabul etmemiştir.

Zufer b. Huzeyl de şöyle demiştir: Ebû Hanîfe’den şunu dinledim:

“Önceleri kelam ilmiyle meşgul oluyordum. Bunda (parmakla gösterilir bir dereceye) [\[131\]](#) ulaşmıştım. (Mescidde) Hammad b. Ebû Süleyman’ın ders halkasına yakın bir yerde otururduk. Birgün bir kadın yanıma geldi ve

“Bir adamın cariye bir hanımı var. Onu sünnete uygun olarak boşamak istiyor. Kaç talak vermeli?” diye sordu. Ne cevap vereceğimi bilemedim. Gidip Hammâd’a sormasını, dönüşte cevabını bana söylemesini tembihledim. Kadın soruyu Hammâd’a yöneltince Hammad şöyle demiş:

“Kadın hayızlı değilken cima etmeden bir talakla boşar. Ardından iki hayız görene dek kadına yaklaşmaz. Kadın bunun ardından guslettiğinde evlenmesi helal olur.” Kadın dönüşte cevabı aktarınca, kendi kendime

“Bundan sonra bana kelam ilmi lazım değil” deyip ayakkabılarımı alarak Hammâd'ın dersine gelip oturdum.

Onun derslerini dikkatlice dinliyor, anlattıklarını belliyordum. Ertesi gün anlattıklarını tekrar ettiriyordu. Ben anlattıklarını bellemiş oluyordum, talebeleri ise yanılıyorlardı. Bunun üzerine Hammâd “Ders halkasının başına, tam hizama Ebû Hanîfe'den başkası oturmasın” dedi.” 10 yıl onun yanında bulundum. Sonra içimde kendi ders halkamı kurma arzusu uyandı. Hammad'dan ayrılıp ders halkamı kurmayı istedim. Bir akşam vakti evden çıktım. Niyetim bunu gerçekleştirmekti. Mescide girip hocamı görünce gönlüm ondan ayrılmaya kıyamadı. Gelip ders halkasına oturdum. Ancak o gece Basra'daki bir akrabasının vefat ettiği haberini aldı. Geride mal da bırakmıştı. Hocamdan başka varisi yoktu. Bunun üzerine makamına oturmamı emretti ve Basra'ya gitti. Bağdat'tan ayrılmasının ardından ondan hiç duymadığım meseleler bana sorulmaya başladı. Bunlara cevap veriyor, verdiğim cevapları yazıyordum. Hocam iki ay geçtikten sonra çıkageldi. 60 kadar meseleyi kendisine arz ettim. Bunların

yirmisinde bana katılmadı. Bunun üzerine ölünceye kadar ondan ayrılmamaya yemin ettim.”

İbnu'l-Mubârek anlatıyor: “Allah Ebû Hanîfe ve Sufyan'la yardımına koşmasaydı sıradan bir insan olurum.”

Hucr b. Abdulcebbar anlatıyor:

“Kasım b. Ma'n el-Mes'ûdî'ye soruldu:

“Ebû Hanîfe'nin talebelerinden olmak ister miydin?”

Şu cevabı verdi:

“İnsanlar Ebû Hanîfe'nin meclisinden daha faydalı bir mecliste oturmamıştır.”

Şafiî anlatıyor: Mâlik'e soruldu:

“Ebû Hanîfe'yi gördünüz mü?” Şu cevabı verdi:

“Evet. Onu öyle biri olarak gördüm ki, eğer şu direk altındır deseydi, bunu delilleriyle ispat ederdi.”

İbn Ravh anlatıyor: “Hicrî 150 yılında İbn Cureyc'in yanındaydım. Ebû Hanîfe'nin vefat ettiği haber verilince innâ lillah... dedi, derin bir üzüntüye kapıldı ve

“Ne ilim gitti” diye iç geçirdi.”

Dırâr b. Surad anlatıyor: Yezid b. Harun'a Ebû Hanîfe'ini Sufyan mı daha fakihtir diye soruldu. O da “Sufyan hadisi daha iyi bilir. Ebû Hanîfe ise daha fakihtir” cevabını verdi.

İbnu'l-Mubârek şöyle demiştir: “Fıkıhta Ebû Hanîfe gibi birini görmedim. Sufyan ve Ebû Hanîfe bir hususta aynı görüşü paylaştığında, kim onlara karşı durup fetva verebilir? Bir insanın kendi reyile görüş belirtmesi gerekirse, bu kişi Ebû Hanîfe olacaktır.”

Muhammed b. Bişr anlatıyor: Ebû Hanîfe ile Sufyanu's-Sevrî'ye gidip gelirdim. Ebû Hanîfe'ye gittiğimde

“kimin yanından geliyorsun” diye sorar, ben de

“Sufyan'ın yanından” derdim. O da

“öyle bir kimsenin yanından geliyorsun ki, eğer Alkame ile Esved yaşasalardı onun gibi birine ihtiyaç duyarlardı” derdi. Sufyan'ın yanına gittiğimde

“kimin yanından geliyorsun” diye sorar, ben de

“Ebû Hanîfe'nin yanından” derdim. O da

“yeryüzünün en fakih insanının yanından geliyormuşsun” derdi.

Yahya b. Zebbân anlatıyor: Ebû Hanîfe bana dedi ki:

“Basralılar! Sizler bizden daha verâlisiniz. Ama biz de sizden daha fakihiz.”

Mekkî b. İbrahim diyor ki: “Ebû Hanîfe kendi döneminin en fakihi idi.”

Yahya b. Saîd el-Kattân da diyor ki: “Allah'a karşı ne yalan söyleyeyim: Ebû Hanîfe'nin reyinden daha isabetli rey görüp duymadık. Biz onun görüşlerinin çoğunu benimsiyoruz.”

Şafiî de diyor ki: “İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar.”

Yine Şafiî şöyle demektedir: “İnsanlar şu kimselere muhtaçtırlar. Fıkıhta derinleşmek isteyen kişi Ebû Hanîfe'ye, megâzî alanında derinleşmek isteyen İbn İshak'a, tefsir alanında mütehassıs olmak isteyen Mukâtil b. Süleyman'a muhtaçtır. Şiir alanında uzman olmak isteyen Zuheyr b. Ebî Süleyman'a

muhtaçtır. Dilde derinleşmek isteyen de Kisâî'ye muhtaçtır.”

Esed b. Amr anlatıyor: Rivayete göre, Ebû Hanîfe 40 yıl yatsı abdestiyle sabah namazını kıldı. Gecenin büyük kısmında Kur'ân'ın tamamını bir rekatta okurdu. Gece ağlayıp yakarmalarını duyan komşuları ona acırlardı. Yine nakledildiğine göre, vefat ettiği yerde Kur'ân'ı 70.000 kere hatmetmiştir.

Bu rivayet hakkında şunu söylemek İsterim: Bu rivayet munkerdir çünkü ravileri içinde tanınmayan kimseler var: Fakih Abdullah b. Muhammed b. Yakub el-Hârisî el-Buhârî bunu Ahmed b. Hüseyin el-Belhî - Hammad - Esed tarikiyle rivayet etmiştir.

Oğlu Hammad b. Ebî Hanife anlatıyor: “Babam vefat edince Hasan b. Umâre'den cenazesini yıkamasını rica ettik. O da bunu yerine getirdi. Yıkamayı bitirince dedi ki:

“Allah sana rahmet etsin! Seni bağışlasın! 30 yılı oruçlu geçirdin. 40 yıldır, başın uyumak için yastığa değmedi. Kendinden sonrakileri, (senin gibi çalışmaları keza bıraktığın ilmi kavramaya çalışmaları gerekeceğinden dolayı) zora soktun. Kurrâları da rüsvay ettin.”

Ebû Yusuf anlatıyor: “Ebû Hanîfe ile birlikte yürürken bir adam diğerine

“İşte geceleri hiç uyumayan, ibadetle geçiren Ebû Hanîfe geçiyor” dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe

“Yapmadığım şeyler söylenmiyor” dedi. Ebû Hanîfe gecelerini namaz, dua ve niyaz ile geçirirdi.”

Mis'ar anlatıyor: “Bir gece mescide girdim. Baktım ki bir adam namaz kılıyor. Kur'ân'ın yedide birini okudu. Şimdi rükûya gider dedim. Sonra Kur'ân'ın üçte birini, ardından yansını okudu. Böyle okuya okuya Allah'ın kitabını hatmetti. Kimmiş diye bir baktım; Ebû Hanîfe'ymiş.”

Hârice b. Mus'ab diyor ki: “Bir rekatta Kur'ân'ı hatmederek namaz kılanlar dört kişidir: Hz. Osman, Temîm ed-Dârî, Saîd b. Cubeyr ve Ebû Hanîfe.

Yahya b. Nasr da diyor ki: “Ebû Hanîfe'nin ramazanda Kur'ân'ı 60 kez hatmettiği olurdu.”

İbnu'l-Mubârek anlatıyor: Kûfe'ye gelince

“Buranın en verah insanı kimdir” diye sordum.

“Ebû Hanîfe'dir” dediler.

Mekkî b. İbrahim diyor ki: “Kufe'lilerle oturdum. Onlar içinde Ebû Hanîfe'den daha verâlı bir insan görmedim.”

İbnu'l-Mubarek şunu da demiştir: “Ebû Hanîfe'den daha verâlı bir insan görmedim. Bu, hem kırbaç hem de malla tecrübe edilmiştir. (İkisiyle de sinanmıştır).”

Ubeydullah b. Ömer er-Rakkî anlatıyor: İbn Hubeyra, Ebû Hanîfe'den Küfe kâdîsı olmasını istedi. O buna yanaşmadı. Bunun üzerine İmam'a hergün 10 taneden 110 kırbaç vurdurttu. Sonra da serbest bıraktı.”

Rebî' b. Âsim anlatıyor: Yezid b. Ömer b. Hubeyra beni Ebû Hanîfe'ye gönderdi. Ebû Hanîfe'yi yanına

getirince ondan beytulmalın başına geçmesini istedi. Kabul etmeyince de kırbaçlattı.

Hârice b. Mus'ab anlatıyor: Bir defasında Halife Mansur, Ebû Hanîfe'ye 10.000 dirhem ihsan etmek istedi. Parayı alması için saraya çağrıldı. Benimle istişare etti.

“Verdiği bu hediye almasam bana kızacak” dedi. Ona dedim ki:

“Sana ihsan ettiği bu meblağ, onun gözünde çok önemlidir. (Almazsan sonucu kötü olabilir). Alman için çağrıldığında şöyle de:

“Benim müminlerin emirinden beklentim asla para değildi.” Bilahere halifenin ihsanını alması için saraya davet edildi. Orada benim tavsiye ettiğim sözü söylemiş. Bu söz halifeye aktarılınca ihsanı vermekten vazgeçmiş.”

Yezid b. Harun anlatıyor: “Pekçok insanla karşılaştım ancak, bunlar içinde Ebû Hanîfe'den daha akıllı, daha verâ sahibi, daha faziletli birini görmedim.”

Muhammed b. Abdullah el-Ensârî de şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe'nin aklının üstünlüğü konuşmasında, yürümesinde, girişinde çıkışında kendini gösterirdi.”

Torunu İsmail b. Hammad b. Ebû Hanîfe anlatıyor: “Rafızî bir komşumuz vardı. Değirmencilik yapardı. İki tane kadın vardı. Katırlardan birine Ebû Bekr, diğerine Ömer adını vermişti. Birgün hayvanlardan biri adamı üzerinden attı ve adam öldü. Bunun üzerine Ebû Hanîfe şöyle dedi:

“Üzerinden atan katıra bir bakın bakalım. Ömer adını taktığı katır mı?” Baktıklarında durumun Ebû Hanîfe’nin dediğı gibi olduğunu gördüler. İbnu'l-Mubârek bir şiirinde şöyle demiştir:

Ben şöyle görmüştüm Ebû Hanîfe'yi;
Artıyordu hergün zekasıyla güzelliğı

Doğruyu konuşurdu seçerek kelimeyi,
Yanlış konuştuğunda zalimlerden biri.

Akıllıca karşılaştıran, anlar durumunu
Ona denk sayacağınız biri olur mu?

Hammad'ın vefatı dert olarak yetti;
Göçü bizlere büyük bir musibet idi.

Ondan sonra büyük bir ilim sergiledi;
Düşmanların bize sevinmesini kesti.

Ebû Hanîfe'ye bir sorun aktarılınca,
Ben onu görüyordum koca bir derya.

Bir konuda cedelleşip boğuşurken ilim ehli,
Problemin çözüm yolunu gayet iyi bilirdi.

Hureybî şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe’nin aleyhinde konuşan insanlar hasetçilerle cahillerdir. Kanaatimce, en iyileri cahillerdir.”

Yezid b. Harun da şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe diğer insanlar gibidir. Hatası diğer insanların hatası gibi, doğrulanda diğer insanların doğruları gibidir.”

Ebû Hanîfe Bağdad'da vefat etmiştir. Saîd b. Ufeyr ve başkaları hicrî 150 yılının Recep ayında vefat ettiğini söylemişlerdir. 151 veya 153 yılında vefat ettiğini söyleyenler yanılmaktadır.

Hasan b. Yusuf da şöyle demiştir: “Aşırı kalabalık nedeniyle, Ebû Hanîfe'ye altı kez cenaze namazı kılındı.”

Tirmizî de ilerde Ebû Hanîfe'nin Atâ'yla ilgili “Atâ'dan daha faziletli birini görmedim” sözünü nakleder. Nesâîde es-Sunenu'î-Kubrâ'da “hayvanlarla cinsel ilişkiye giren kimse (bâbu men vakaa ala behîme)” bölümünde şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe Numan; Âsim b. Behdele - Ebû Rezîn tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Hayvanlarla cinsel ilişkiye giren kimseye had uygulanmaz.” [\[132\]](#)

Ben de şunu söyleyeyim [\[133\]](#): Üstadımız Ebu'l-Haccâc, Ebû Hanîfe'yi zayıf gösteren bir görüşe eserinde yer vermemekle çok iyi davranmıştır.” [\[134\]](#)

İmam, hafız, asrının muhaddisi, hafızların sonuncusu, İslam tarihçisi, çağının biricik insanı, hadis ilminin yükünü yüklenmiş bir şahsiyet olan Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Turkmânî summe'd-Dimaşkî'nin Ebû Hanîfe'nin terceme-i halinde zikrettikleri işte bunlardır.

Hüseyinî'nin Bakış Açısı:

İmam, hafız, tarihçi Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali b. Hasan el-Hüseyinî, et-Tezkire bi Ma'rifeti Ricâli'l-Aşere adlı Kütüb-i Süte, Muvatta', Ahmed b. Hanbel'in Musned'i, Şafiî'nin Musned'i ve Ebû Hanîfe'nin Musned'inin ricalini içeren çalışmasında [\[135\]](#) şöyle demiştir:

Ebû Hanîfe Numan b. Sabit et-Temîmî el-Kûfî. Kendisinden Şafiî Musned'de, Ahmed b. Hanbel Musned'de, Tirmizî keza Nesâî rivayette bulunmuşlardır. Iraklıların fakihî, Rey ekolünün imamıdır. Farslı olduğu söylenmiştir.

Enes b. Mâlik'i görmüş; Hammad b. Ebî Süleyman, Atâ, Âsim b. Ebi'n-Necûd, Zuhri, Katâde, Ebu'z-Zubeyr, Muhammed b. Munkedir, Ebû Cafer el-Bâkir, Şa'bî ve başkalarından rivayet etmiştir.

Kendisinden de oğlu Hammad, Vekî' b. el-Cerrâh, İsa b. Yunus, Abdurrezzak, Kâdî Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan, Züfer b. Huzeyl ve pekçok insan rivayet etmiştir.

İclî şöyle demiştir: Kûfeli olup Teym kabilesindendir. Hamza ez-Zeyyât'ın obasmdandır. İpek tüccarı idi. Yahya b. Maîn onun hakkında şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe sika idi. Sadece ezberlediği hadisleri naklederdi. Ezberlemediklerini nakletmezdi. Ebû Hanîfe bizim nezdimizde güvenilir kimselerdendi. Yalancılıkla itham edilmemiştir."

İbn Hubeyra ona kadılık teklifinde bulunmuş. Kabul etmemesi üzerine kırbaçlatmıştır.

Dırar b. Surad anlatıyor: Yezid b. Harun

“Hangisi daha fakihtir: Sevrî mi Ebû Hanîfe mi” sorusuna şu cevabı vermiştir:

“Sufyan hadisi daha iyi bilirdi. Ebû Hanîfe ise daha fakihti.”

İbnu'l-Mubârek şöyle demiştir: “Fıkıhta Ebû Hanîfe gibi birini görmedim. Sufyan ve Ebû Hanîfe bir hususta aynı görüşü paylaştığında, kim onlara karşı durup fetva verebilir?”

Mekkî b. İbrahim diyor ki: “Ebû Hanîfe kendi döneminin en bilgilisi idi. Ben Kufe'lilerle oturdum. Onlar içinde Ebû Hanîfe'den daha verâlı bir insan görmedim.”

Yahya b. Saîd el-Kattân da diyor ki: “Allah'a karşı ne yalan söyleyeyim: Ebû Hanîfe'nin reyinden daha isabetli rey görüp duymadım. Biz onun görüşlerinin çoğunu benimsiyoruz.” İbn Maîn de şöyle demiştir: “Yahya b. Saîd fetvalık konularda Kulelilerin görüşlerine müracaat ederdi. Bunlar içinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih eder, ashabı arasından onun reyine tabi olurdu.”

Şafiî de şöyle demiştir: “İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar. O, fıkıh alanında muvaffak kılınanlardandır.”

Yine Şafiî şöyle demiştir: Ebû Hanîfe'ye 'fecir doğana kadar yeyip içen ve cima yapan kimsenin orucunun durumu' soruldu. Ebû Hanîfe'nin yanında akıllı (!) bir

insan vardı. Atılıp (soruyu sorana) “fecir ya gece yansı doğacak olursa, bunu hiç hesap ettin mi” deyiverdi. Ebû Hanîfe de ona dönüp “sen susmaya devam et ey (kafası basmayan) total” diye sitem etti. Ebû Yusuf’da diyor ki: Ebû Hanîfe ile birlikte yürürken bir adam diğerine

“İşte geceleri hiç uyumayan, ibadetle geçiren Ebû Hanîfe geçiyor” dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe “Yapmadığım şeyler söylenmiyor” dedi. Ebû Hanîfe gecelerini namaz, dua ve niyaz ile geçirirdi.

Ebû Nuaym ve bir gurup alim onun hicrî 80 yılında doğduğunu, 150 yılında vefat ettiğini söylemiştir. İbn Maîn ise 151 yılında, başkaları da 153’de vefat ettiğini söylemişlerdir.

Vekî’ şöyle demiştir: Ebû Hanîfe bize rivayet etti (ve şöyle dedi): Ebu’z-Zubeyr’den, o Cabir b. Abdullah’dan, oda Hz. Peygamber’den: “*Kişi, malı olan köleyi satarsa, alıcı şart koşmadığı takdirde, (kölenin) mal(ı) satıcınındır.*” Ebû Davud bu hadisi Ahşeveriş (Buyu’) bahsinde, Nesâî de Köle Azadı (İtk) ile Şartlar (Şurût) bölümlerinde Atâ vasıtasıyla Cabir’den rivayet etmişlerdir.” [\[136\]](#)

Sibt İbnu'l-Acemî'nin Bakış Açısı:

Halep bölgesinin tartışmasız üstadı olan imam, allame, Burhaneddin Ebu'l-Vefâ İbrahim b. Muhammed b. Halil et-Tarablûsî summe'l-Halebî eş-

Şâfiî (Sibt ibnu'l-Acemî) Nihâyetu's-Sûl fî Ricâli's-Sitteti'l-Usûl adlı eserinde [\[137\]](#) şöyle demektedir:

“Numan b. Sabit b. Zûtâ Kuselmâ. İmam, müctehid. Ebû Hanîfe el-Kûfî. Irak'ın fakihî. Rey ekolünün üstadı. Farslı olduğu söylenmiştir. Teym b. Sa'lebe Oğullarının himayesindeydi. Zûtâ'ya gelince, Kabil'lidir. (Ebû Hanîfe'nin babası) Sabit müslüman bir ailede dünyaya gelmiştir. Zûtâ, Teymullah b. Sa'lebe Oğullarının kölesi idi. Bilahere azad edildi ve bu kabilenin himayesine girdi. Torunu İsmail b. Hammad b. Ebû Hanîfe ise şöyle demiştir: 'Ben İsmail b. Hammad b. Numan b. Sabit b. Numan b. Merzuban. Hür Fârisîlerden. Vallahi biz hiçbir zaman köle olmadık.'

Ebû Hanîfe ipekçilik yapıyordu. Dükkanı Amr b. Hureys mahallesinde bilinen bir yerdir.

Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn de şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe'nin asii Kabil'dendir.” Ebû Abdurrahman el-Mukrî ise aslının BabiS'den olduğunu söylemiştir. Yahya b. Nasr el-Kureyşî Ebû Hanîfe'nin babasının Nesâ'lı olduğunu öne sürerken, Haris b. İdris de aslının Tirmiz'e dayandığını söylemiştir. İshak b. Buhlûl'un babası ise, Ebû Hanîfe'nin babası Sâbit'in Enbâr'lı olduğunu belirtmiştir.

Ebû Hanîfe Enes b. Malik'i görmüştür. Ebû İshak el-Fîrûzâbâdi'nin dediği gibi, “Ebû Hanîfe'nin zamanında dört sahabe hayattaydı: Enes, Abdullah b. Ebû Evfâ, Sehl b. Sa'd ve Ebu't-Tufeyl. Ebû Hanîfe bunların hiçbirinden hadis almamıştır.”

Bunun yanında Ebû Hanîfe'nin Şa'bî ile Tavus'dan hadis rivayet ettiği söylenmiştir.

Kâdiyu'l-kudât Cemaleddin Mahmud b. Ahmed b. Sirâc "Ebû Hanîfe sahabeden yedi kişiden rivayette bulundu" demiş, bunların isimlerini iki beyitte zikretmiş, Ebû Hanîfe'den rivayet edilen bu tür hadisleri bir risalede toplamış, Mâ Ravâhu Ebû Hanîfe ani's-Sahâbe (Ebû Hanîfe'nin Sahabeden Rivayet Ettiği Hadisler) adını vermiştir... Ben Hanefî mezhebine mensup bir değerli insanda Molla Yakub isnadıyla gelen Mâ Ravâhu Ebû Hanîfe ani's-Sahâbe kitapçığını gördüm.

Hatîb Bağdadî Tarîh'inde şöyle demiştir:

Enes b. Mâlik'i görmüştür. Atâ b. Ebî Rabâh, Ebû İshak es-Sebî, Muhârib b. Disâr, Heysem b. Habîb es-Savvâf, Kays b. Müslim, Muhammed b. Munkedir, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi', Hişam b. Urve, Yezîd el-Fakîr, Simak b. Harb, Alkame b. Mersed, Atiyye el-Avfî, Abdulaziz b. Rufey' ve Ebû Umeyye Abdulkerim'den hadis dinlemiştir.

Kendisinden de Ebû Yahya el-Himmânî, Huşeym b. Beşîr, Abbâd b. Avvâm, Abdullah b. Mübarek, Vekî' b. Cerrah, Yezid b. Harun, Ali b. Âsim, Yahya b. Nasr, Kâdî Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Amr b. Muhammed el-Ankazî, Hevze b. Halife, Ebû Abdurrahman el-Mukrî, Abdurrezzak b. Hemmam ve başka kimseler rivayet etmişlerdir.

Kufe'li olup Halife Ebû Cafer Mansur onu Bağdad'a göç ettirmiştir. Üstad Ebû İshak Tabakât'ta şöyle

demıştır: “Hicrî 70 yılında doğmuş, 150 yılında 80 yaşında iken Bağdad'da vefat etmiştir.

Ebû Hanîfe fıkıhı Hammad b. Ebî Süleyman'dan öğrenmiştir. Menkıbeleri çok olup kitaplarda zikredilmektedir. Onun zühdü, namaza düşkünlüğü, ibadet ehli oluşu bilinmektedir. Menkıbeleri hakkında müstakil kitaplar yazılmıştır.

Doğrusu onun hapiste vefat ettiğidir. Ebû Cafer Mansur ondan kâdî olmasını istemiş, kabul etmeyince hapsetmiştir. Bu kıssası kitaplarda zikredilmekte olup malumdur.” [\[138\]](#)

İbn Hacer'in Bakış Açısı:

Hafız, Şihabeddin, Şeyhülislam, kendi dönemi hafızlarının imamı, Mısır diyarının hafızı, İbn Hacer el-Askalânî diye tanınan Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî eş-Şâfiî de Mizzî, Zehebî, Hüseyinî ve Burhan el-Halebî'nin yolundan gitmiş ve Tehzîbu't-Tehzîb'inde İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i halinde onu zayıf gösteren bir değerlendirmeye yer vermemiştir.

İmam Hafız Celaleddin Suyûtî Zeylu Tabakâti'l-Huffâz adlı eserinde Mizzî, Zehebî, İrâkî, İbn Hacer gibi imamlar hakkında şöyle demektedir: “Benim dediğim şudur: Muhaddisler rical ve diğer hadis ilimlerinde şu dört kimseye muhtaçtırlar: Mizzî, Zehebî, İrâkî, İbn Hacer.” [\[139\]](#)

İbn Kesîr'in Bakış Açısı:

İmam, muhaddis, hafız, büyük üstad İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (İbn Kesîr), el-Bidâye ve'n-Nihâye'de Ebû Hanîfe için güzel bir terceme-i hal yazmış ve 150 yılında vefat edenler arasında zikretmiştir. Onun için şunları söylemiştir:

“Bu yıl İmam Ebû Hanîfe de vefat etmiştir... İsmi Numan b. Sabit et-Teymî mevlâhum el-Kûfî. İrak'ın fakihi, İslamın imamlarından, önde gelen büyüklerinden biri, ulemanın kurmaylarından, tabi olunan dört mezhep imamından biri. Dört imam içinde en önce vefat eden odur. Sahabe dönemine yetişmiş ve Enes b. Malik'i görmüştür. Başka sahabileri gördüğü de söylenmiştir. Bazı ilim adamları onun yedi sahabiye gördüğünü söylemişlerdir.

Bir gurup tabiîden hadis rivayet etmiştir. Hakem, Hammad b. Ebî Süleyman, Seleme b. Kuheyl, Âmir eş-Şa'bî, İkrime, Atâ, Katâde, Zuhri, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi', Yahya b. Saîd el-Ensârî ve Ebû İshak es-Sebî bunlardan bazılarıdır.

Ondan rivayet edenlerin bir kısmı da şunlardır: Oğlu Hammad, İbrahim b. Tahmân, İshak b. Yusuf el-Ezrak, Kâdî Esed b. Amr, Hasan b. Ziyad el-Lu'luî, Hamza ez-Zeyyât, Davud et-Tâî, Züfer, Abdurrezzak, Ebû Nuaym, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Huşeym, Vekî', Kâdî Ebû Yusuf.

Yahya b. Maîn onun için “Ebû Hanîfe bizim nezdimizde güvenilir kimselerdendi. Yalancılıkla itham edilmemiştir” demiştir. İbn Hubeyre teklif ettiği kadılığı kabul etmediği için onu kırbaçlatmıştır. Yahya b. Saîd fetva konularında onun görüşlerini tercih ederdi. Yahya şöyle demektedir: “Allah'a karşı ne yalan söyleyeyim: Ebû Hanîfe'nin reyinden daha isabetli rey görüp duymadık. Biz onun görüşlerinin çoğunu benimsiyoruz.” Abdullah b. Mübarek de şöyle demektedir: “Allah, Ebû Hanîfe ve Sufyan'la bana yardım etmeseydi sıradan bir insan olurdu.”...

Abdullah b. Davud el-Hureybî şunu demiştir: “Fıkıh ve sünneti koruduğundan dolayı, müslümanların namazlarında Ebû Hanîfe'ye dua etmeleri gerekir.” Sufyanu's-Sevrî ile İbnu'l-Mubârek da şöyle demişlerdir: “Ebû Hanîfe kendi döneminde insanların en fakihi idi.” Ebû Nuaym da “meseleleri derinlemesine inceleyebilen bir insandı” derken, Mekkî b. İbrahim de “Ebû Hanîfe yeryüzü insanlarının en bilgilisiydi” [\[140\]](#) demiştir.

Tebrîzî'nin Bakış Açısı:

Mişkâtul-Mesâbîh müellifi üstad, imam, alîame Veliyyuddin Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrîzî eş-Şâfiî el-İkmâl fî Esmâi'r-Ricâi'dâ şahısların isimlerini verirken İmam'ın terceme-i halinde şöyle der:

“Şerik en-Nehaî şöyle demiştir: “Çok susan, devamlı düşünen, insanlarla az konuşan biriydi.” Bu onun, bâtını ilimlerdeki durumunu, dinin temel meseleleriyle ilgilendiğini gösteren en açık delillerdendir.

Çünkü suskunluğu ve zühdü birarada bulunduran kişiye ilmin tamamı verilmiş demektir. Biz burada onun menkıbelerini ve faziletlerini açıklamaya dursak konu bir hayli uzar ve asıl maksadımıza ulaşamayız. Ancak şunu söyleyelim: Ebû Hanîfe alim, amel ehli, verâ'lı, zahid ve âbid bir insandı. Din ilimlerinde imamdı. Mişkât'ta ondan bir tek hadis rivayet etmememize mukabil bu kitapta zikredilmesinin nedeni, yüksek mertebesi ve geniş ilmi birikiminden teberrüklenmektir.”

Nevevî'nin Bakış Açısı:

Yukarıda kitaplarından nakilde bulunduklarımızdan zevattan önce; imam, hafız, biricik insan, şeyhülislam, evliyanın sembolü Muhyiddin Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref b. Murrî el-Hizâmî el-Havrânî en-Nevevî eş-Şâfiî, Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini verirken onun faziletlerinden, menkıbelerinden, ilmine ve verâma olan övgülerden başka bir şey zikretmemiştir.

İbnu'l-Esîr'in Bakış Açısı:

Nevevî'den önce, Câmiu'l-Usûl ile en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs eserlerinin yazarı, hicrî 606 yılında vefat etmiş olan allame, üstün zat, biricik insan, dil üstadı, yazar Kâdî Mecdüddin Ebu's-Seâdât Mübarek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî summe'l-Mevsılî eş-Şâfiî (İbnu'l-Esîr) İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini Câmiu's-Usûl kitabının [\[141\]](#) üçüncü kısmında zikretmiş, ona beüğ övgülerde bulunmuş, suçlayıcı ifadelerde bulunanlara da karşılık vermiştir. O, şunları söylemiştir:

“Numan b. Sabit: Ebû Hanîfe Numan b. Sabit b. Zûtâ b. Mâh el-Kûfî. İmam, fakih. Teymullah b. Sa'lebe Oğullarının himayesindeydi. Hamza ez-Zeyyât'ın obasındandır. İpek satıyordu. Kitâbu'l-Hac'da İş'ar bölümünde kendisinden bahsedilmiştir. Dedesi Zûtâ Kâbil'liydi. Bâbil'li olduğu da söylenmiştir. Keza Enbar'lı olduğu da ifade edilmiştir. Teymullah b. Sa'lebe Oğullarının kölesiydi, sonra azad edildi. Babası Sabit ise müslüman bir ailede dünyaya geldi.

Torunu İsmail b. Hammad b. Ebî Hanife şöyle demiştir: “Ben İsmail b. Hammad b. Numan b. Sabit b. Numan b. Merzuban. Hür Farslılardan. Vallahi biz hiçbir zaman köle olmadık. Dedem hicri 80 yılında doğdu. Sabit küçükken Ali b. Ebî Talib'e gitmiş. Hz. Ali de hem onun hem de nesli için hayır dua etmiş. Allah Teâlâ'nın, Hz. Ali'nin yapmış olduğu bu duayı kabul buyurduğunu ümid ediyoruz.”

Ebû Hanîfe hicri 80 yılında doğdu. 150 yılında Bağdad'da vefat etti. 151 keza 153 yılında vefat ettiği de söylenmiştir ancak, birinci görüş hem daha sahih hem de daha meşhurdur. Hayzurân Kabristanı'na defnedilmiştir. Bağdad'daki kabri herkesçe bilinmektedir.

Ebû Hanîfe'nin zamanında dört sahabe hayattaydı: Basra'da Enes. Kufe'de Abdullah b. Ebî Evfâ. Medine'de Sehl b. Sa'd. Mekke'de Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vasile. Ebû Hanîfe bunların hiçbirine yetişememiş, dolayısıyla onlardan hadis almamıştır. Ebû Hanîfe'nin ashabı ise şöyle demektedirler: 'Sahabeden bir gurupla görüşmüş ve onlardan rivayet etmiştir.' Onların bu sözleri rivayet alimleri nezdinde tesbit edilmiş bir husus değildir. [\[142\]](#)

Fıkhı Hammad b. Ebî Süleyman'dan öğrenmiştir. Ata b. Ebî Rabâh, Ebû İshak es-Sebî, Muhârib b. Disâr, Heysem b. Habîb, Muhammed b. Munkedir, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi', Hişam b. Urve ve Simâk b. Harb'dan hadis dinlemiştir.

Ondan da Abdullah b. Mübarek, Vekf b. el-Cerrâh, Yezîd b. Harun, Ali b. Âsim, Kâdî Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve başkaları rivayet etmiştir. Halife Ebû Cafer el-Mansur onu Bağdad'a göç ettirmiştir. Oda vefat edene kadar burada kalmıştır. İbn Hubeyra, Mervan b. Muhammed el-Emevî'nin saltanatı döneminde onu Küfe kâdîsı olmaya zorlamış, kabul etmeyince de on gün boyunca onar taneden 100 kırbaç attırmıştır. Buna rağmen

kadılığı kabul etmediğini görünce, serbest bırakmıştır. Mansur onu zorla Bağdad'a göçtürünce burada kadılık makamına getirmek istemiş ancak, o buna yanaşmamış. O da mutlaka kâdî yapacağına yemin etmiş, Ebû Hanîfe de yapmayacağına yemin etmiş, böylece aralarında karşılıklı yeminleşmeler olmuş. Sonuç alınamayınca Mansur onu hapsedirmiştir. İmam zindandayken hayata veda etmiştir. (İmam'ın, kendisi için boş ve aşağılayıcı olan) tuğla sayma işine bakma karşılığında serbest kaldığı söylenmiştir ancak bu sahih değildir.

İmam orta boyluydu. Uzunca olduğu da söylenmiştir. Buğday tenli, güzel yüzlüydü. İnsanların en güzel ve tatlı konuşanıydı. Onunla oturmak çok hoştu. Çok cömert, din kardeşlerine karşı son derece lütuf kar ve ihsankârdı.

Şafiî şöyle demiştir: Mâlik'e soruldu:

“Ebû Hanîfe'yi gördünüz mü?”

“Evet. Onu öyle biri olarak gördüm ki, eğer şu direk altındır deseydi, bunu delilleriyle ispat ederdi.”

Şafiî şunu da söylemiştir: “Fıkıhta derinleşmek isteyen kişi Ebû Hanîfe'ye muhtaçtır.”

Biz burada onun menkıbelerini ve faziletlerini açıklamaya devam etsek konu bir hayli uzar, biz de asıl maksadımıza ulaşamayız. Ancak şunu söyleyelim: Ebû Hanîfe alim, amel ehli, zahid, âbid, verâ'lı, muttaki bir insandı. Din ilimlerinde kendisinden razı olunmuş bir imamdır.

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen keza ondan nakledilen uydurma bir takım sözler vardır. Ancak imam bunlardan münezzehtir. Kur'ân'ın mahluk olduğu, Kaderî görüşü benimsediği, İrca inanışını kabul ettiği yönündeki sözler gibi. Bunları zikretmeye keza kimlerin bunları dile getirdiğini anmaya hiç gerek yok. Doğrusu o bunlardan uzaktır.

Allah'ın şöhretini, yeryüzünü kaplayan ilmini her tarafa yayması, mezhebinin ve fıkhi yaklaşımının benimsenmesi, sözleriyle fiillerine müracaat edilmesi, İmam'ın bu tür şeylerden uzak oluşunun hakikatin ta kendisi olduğunu gösteren delillerden bir kısmıdır. Allah katından gelen gizii bir sır ve hoşnudluk olmasaydı, Ailah onu muvaffak kılmaz, İslam ümmetinin yarısı veya buna yakın sayıda insan onun mezhebini, ictihadlarını ve görüşleriyle amel etmeyi seçmezdi. Sonuçta, yaklaşık 444 yıldır Allah'a ve dinine onun fıkıh çerçevesinden kulluk yapıldı; onun ictihadlarıyla ve mezhebiyle amel edildi; onun görüşleri alındı.

Bütün bunlar, onun mezhebinin ve akidesinin doğruluğunu gösteren ve hakkında söylenen olumsuz şeylerden uzak olduğunu isbat eden en güzel delillerdir. Hanefî mezhebini benemseyenlerin en önde gelenlerinden olan Ebû Cafer et-Tahâvî Akîdetu Ebî Hanîfe adlı eserinde onun yaklaşımlarını ele almıştır. Burada geçenler bütününü ehl-i sünnet ve'l-cemaatın yaklaşımlarıdır. Burada ona nisbet edilen veya söylediği iddia edilen aykırı hususlardan

bir şey yoktur, öğrencileri ve müntesipleri onun halini ve sözlerini başkalarından çok daha iyi bilirler. Bu durumda onların naklettiklerine bakmak başkalarının söylediklerine göz atmaktan çok daha iyidir. [143]

Onun aleyhinde bir takım şeyler söyleyenlerin bunları demelerinin keza İmam'a nisbet edilen bu tür şeylere sarılıp İmam'a yüklenmelerinin nedenleri açıklanmıştır. Ancak, biz burada onların söyledikleri şeyleri aktarma ihtiyacı hissetmiyoruz çünkü Ebû Hanîfe gibi İslamda yüksek bir konumda bulunan bir insan, kendisine nisbet edilen şeye İzahat getirilip mazeret üretilmesine muhtaç değildir." [144]

Bunların hepsinden önce hafız, üstad, allame, İslamın tacı Ebû Sa'd Abdulkerim es-Sem'ânî el-Mervezî eş-Şâfiî, Ensâb'da Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini oldukça güzel sunmuş, burada faziletlerini ve menkıbelerini zikretmiştir. Ona leke getiren şeyler üzerinde hiç durmamıştır.

Söz konusu bu alimlerden sonra gelmiş olan ve Ebû Hanîfe'nin hal tercümesini yazan, ya da menkıbelerini kitap ve cüzler halinde derleyen değerli mütehassıs hafızlar, imamlar ile diğer ilim ehli aynı minval üzere hareket etmişlerdir. Onlar eserlerinde, imamın faziletleri, menkıbeleri, dini, takvası, Kitap ve sünnete yönelik ilminin genişliği üzerinde yaptıkları övgüler dışında hiçbir şeyi dercetmemişlerdir.

İbn Allan'ın Bakış Açısı:

Ben burada 11. asrın önde gelen alimlerinden olan, Hicaz bölgesinde sünneti ihya eden, buradaki tefsir alimlerinden ve muhaddis imamlardan biri olan imam, allame Muhammed Ali b. Muhammed Allân b. İbrahim es-Sıddîkî el-Alevî eş-Şâfiî (İbn Allan)'in sözlerini aktarmak istiyorum. Kendisi hicrî 996 yılında doğmuş, 1057'de vefat etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini el-Futuhâtu'r-Rabbânî'ye ale'l-Ezkârî'n-Neveviyye adlı eserinde zikretmiştir. İsmi şerh ettiği Ezkâr'ın metninde geçen Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini şerhinde verir ve şunları söyler:

İmam Ebû Hanîfe. İmam-ı A'zam. Biricik önder, yüksek insan, İmamların İmamı. Mertebesinin yüceliği, ilminin genişliği, zühdü, dönemindekilerden üstün olduğu, zahiri ilimler bir tarafa bâtını ilimlerde de nasipkâr olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Bunların yanında o, güzel övgüye sahip olması ve adının her tarafa yayılması açısından da kendi dönemindekilere üstünlük sağlamıştır. Tabîînin büyüklerindendir. Adı Numan b. Sabit b. Zûtâ b. Mâh mevlâ Teymillah b. Salebe el-Kûfî'dir.

Hatîb Bağdadî, torunu Ömer b. Hammâd b. Ebî Hanife'den “(Ebû Hanîfe'nin babası) Sabit müslüman bir ailede dünyaya geldi” dediğini aktarmıştır. Zûtâ, Teym Oğullarının kölesiydi. Bilahere onu azad ettiler. Velayeti ise onlarda kaldı. Ebû Hanîfe'nin torunu

Ömer'in kardeşi İsmail bunu kabul etmemiş, Sâbit'in babasının Farslılardan olduğunu ve hür olduklarını belirtmiş, “vallahî biz hiçbir zaman köle olmadık” demiştir. Yine şunu demiştir: “Zûtâ küçükken oğlu Sâbit'i Ali b. Ebî Talib'e götürmüş. Hz. Ali de hem onun hem de nesli için hayır dua etmiş. Allah Teâlâ'nın Hz. Ali'nin yapmış olduğu bu duayı kabul buyurduğunu ümid ediyoruz.”

İsmail'in umduğu şey olmuştur. Allah Teâlâ dedesi Ebû Hanîfe'ye sonsuz ve sınırsız bir lütufta bulunmuş, ona tabi olanlara bereket ihsan etmiş ve dünyanın dört bir tarafına yayılıp çoğalmışlardır. Bütün dünyada şöhret bulan sıdk ve emanetinin bereketi müntesipleri üzerinde de tezahür etmiştir.

Ebû Hanîfe fıkhi Hammad b. Ebî Süleyman'dan almıştır. Sahabeden dört hatta sekiz kişiye yetişmiştir. Enes, Abdullah b. Ebî Evfâ, Sehl b. Sa'd, Ebu't-Tufeyl bunlardandır. Bir zat, İmam Ebû Hanîfe'nin kendilerinden rivayet ettiği bazı sahabilerin isimlerini şiir haline getirmiştir:

Tabiîlerin süsüdür Ebû Hanîfe
Şunlardan hadis nakletmekte
Cabir, İbn Cez', Hureysî [\[145\]](#), Ma'kil,
İyi insan Enes, Bint Acred, Vâsile
Güzellerin ilmini elde etmişti işte.

Sahabeden kimseyle görüşmediği de söylenmiştir.

Atâ ve onun dönemindekilerden hadis dinlemiştir. İbnu'l-Mubârek, Vekî' b. Cerrah ve başkaları da kendisinden rivayet etmişlerdir.

Halife Mansur kadılık makamına gelmesini istemiş ancak, o bundan imtina etmiştir. Bunun üzerine hapsedtirmiş ve kırbaçlatmıştır. O ise kabul etmemekte direnmiş ve cezaevinde vefat etmiştir.

Abdullah b. Mübarek onun hakkında şöyle demiştir: “Dünya her-şeyiyle kendisine sunulduğu halde bunlardan kaçan bir şahıs biliyor musunuz?”

İmam güzel giyinir, hoş kokular sürünürdü. Daha uzaktan gelirken kullandığı hoş koku hissedilir, geldiği belli olurdu. Onunla oturmak bir zevkti. Çok cömert, din kardeşlerine karşı son derece ihsankârdı. Orta boyluydu. Uzunca olduğu da söylenmiştir. İnsanların en güzel ve tatlı konuşanıydı.

Ebû Hanîfe şöyle demiştir: 'Basra'ya geldiğimde, bana sorulan her bir soruya cevap veririm sanırdım. Ancak öyle şeyler soruyorlardı ki, cevaplarını bilmiyordum. Bunun üzerine ölünceye kadar Hammad'dan ayrılmamaya yemin ettim. 18 yıl onunla birlikte bulundum. Vefatından sonra her namazda ebeveynimle birlikte onun için istiğfar ediyorum. Kendilerinden ilim aldığım diğer hocalarım ile benden ilim alanlar için de Allah'tan bağışlanma diliyorum.'

Sehl b. Muzâhim şöyle demiştir: “Dünya ona bahşedildi ancak, istemedi. Kabul etmediğinden dolayı kırbaç yedi; yine de kabul etmedi.”

Ebû Hanîfe ipek satıyordu. Dükkanı Amr b. Hureys mahallesindeydi.

İbn Cureyc'e Ebû Hanîfe'nin vefat haberi ulaşınca derin bir üzüntüye kapılmış ve "ne ilim gitti" diye iç geçirmiştir.

Fudayl b. İyâd da diyor ki -Doğrusu bu büyük bilgenin şahitliği sana yeterlidir-: "Ebû Hanîfe fıkhiyla maruf, takvasıyla meşhur, geniş ilmi birikimi, etrafındaki herkese ihsanda bulunmasıyla tanınmış bir insandı. Gece gündüz ilim öğretmeye çabalayan, az konuşan, haram helale yönelik bir mesele kendisine getirildiğinde konuşan bir insandı."

Faziletleri daha pekçoktur...

Bağdad kâdîsı Hasan b. Umâre cenazesini yıkayınca şöyle dedi: 'Allah sana rahmet etsin! Seni bağışlasın! 30 yılı oruçlu geçirdin. 40 yıldır, başın uyumak için yastığa değmedi.'

Hicri 80 yılında doğmuş, Bağdad'da vefat etmiştir. Kadılık meselesi yüzünden atıldığı hapiste vefat ettiği söylenmiştir. Meşhur olan görüşe göre 150 yılında vefat etmiştir. 151 veya 153 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Recep ayında vefat etmiştir. Kabri Bağdad'da olup ziyaret edilmektedir.

İmam Şafiî'nin onun hakkındaki şu sözü faziletini gösteren delillerden biridir: "İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar." [\[146\]](#)

İşte, cerh-tadil imamı münekkid hadis hafızları eserlerinde düşmanlarının ve haset edenlerin ona yönelik suçlamaları ve ithamlarından hiçbirini

zikretmemişlerdir. Bu bilginlerin hepsinin aynı minvalde davranması, bazı rical kitaplarındaki Ebû Hanîfe'yi cerh edici bütün sözlerin duvara çarpılması gerektiğini göstermektedir.

Şa'rânî'nin Bakış Açısı:

Kuşkusuz, onu bir sözü nedeniyle suçlayanlar ya Ebû Hanîfe'nin delilini bilmediklerinden veya Ebû Hanîfe'nin ince kıvrak zekasının onlardan üstün oluşundan dolayı (yani meseleyi onun gibi kavrayamamalarından ötürü) eleştirdiler. Hiç şüphe yok ki, selef ve halef alimleri onun geniş ilmî birikimi, verâsı, ibadet ehli oluşu, tedkik ve araştırmalarındaki zihni kabiliyetinde müttefikler. Bu nedenle kullandığı delilleri bilmeyenlerin, haset edenlerin, düşmanlarının ona yönelik sözlerine hiçbir şekilde itibar edilmez. Nitekim İmam Abdulvehhab eş-Şa'rânî el-Mîzânu'l-Kubrada şöyle demektedir:

“Reyin yerilmesi hususunda dört büyük imamdaki nakledilenlere gelince; ilk olarak İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit, -bir takım mutaassıp kimselerin ona izafe ettiği şeylerin hilafına- dinin zahirine muhalif olan her reyden uzak durup kaçınmıştır. Kıyamet gününde imamla yüzyüze geldiklerinde bu durum kendileri için ne kadar utanç verici olacaktır. Gerçek şu ki, kalbinde ufacık bir nur

bulunan kimse hiçbir imam hakkında kötü söz söylemeye cesaret edemez.

İnsanların konumları nasıldır peki? İmamlar gökteki yıldızlar gibidir. Diğerleri ise yıldızları sadece suya vuran yansımalarından tanıyan yeryüzündeki insanlar gibidir. Şeyh Muhyiddin İbn Arabî, el-Futuhâtu'l-Mekkiyye adlı eserinde senediyle birlikte Ebû Hanîfe'den onun her zaman şöyle dediğini nakletmiştir: “Allah'ın dininde reyle görüş belirtmekten sakının. Sünnete tabi olun. Bu yoldan sapan kimse sapıtır.” [\[147\]](#)

Şa'rânî yine şöyle demiştir: “Alimler, Rasûlullah'dan sonra dini koruyan emin kullardır. İnsanlara açıkladıkları hususlarda, dinden çıkardıkları hükümlerde onlara itiraz edilmez. Özellikle de Ebû Hanîfe'ye. Hiç kimsenin ona itiraz etmemesi gerekir. Çünkü o imamların büyüğü, mezhebini ilk oluşturan kişidir. Zaman olarak Rasûlullah'a en yakın olandır. Keza o, tabîînin büyüklerinden olan imamların yaptıklarını da müşahade etmiştir.

Bütün insanlar onun büyüklüğü, ilmi, verâsı, zühdü, iffeti, ibadeti, Allah'ın muradını her zaman göz önünde bulundurması, ömrü boyunca her dem ondan korkması hususunda icma etmişlerdir. Bu durumda bizim gibi İnsanların böylesine büyük bir İmama itiraz etmeleri nasıl doğru olabilir ki! Allah'a yemin ederim ki, böyle bir itiraz ancak basiretsiz olanlar için söz konusu olur...

Benliklerini, imamlara bilgisizce saldırmaya kaptıranlarla birlikte olma sakın! Yoksa hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrarsın. Çünkü bu kitabımızın pekçok yerinde belirttiğimiz gibi, İmam Kur'ân ve sünnete son derece bağlıydı, reyden uzak biriydi.

Mezhebini inceleyen insan, onu dini konularda en ihtiyatlı mezhep olarak görecektir. Tersini söyleyen kimse ise, hasta anlayışıyla hidayet imamlarını inkar eden mutaassıp cahiller zümresindendir. Bu büyük imam böyle şeylerden kesinlikle münezzehtir. Bilakis o, mezheplerin tamamı kaybolana kadar peşinden gidilen en büyük imam olmaya devam edecektir.

Zaman ilerledikçe, mezhebine mensup insanların sayısı her geçen gün arttığı gibi, onun ve etbâmin görüşlerine olan itimat ta artmaktadır. Daha önce imamımız Şafiî'nin şu sözünü aktarmıştık: "İnsanların hepsi fıkhıta Ebû Hanîfe'ye muhtaçtır."

Ona tabi olanlardan bazıları, başka imamlara tabi olmaları yönünde baskılara maruz kalıp zindanlara atıldılar, eziyetlere uğratıldılar. Allah'a yemin olsun ki, bu yaptıklarının bir faydası olmadı. Keza bir kısım mutaassıp kimselerin, İmam hakkındaki beyanatları ile "o ehli reyden biridir" sözlerinin bir kıymeti yoktur. Bilakis, imamı suçlayan kimselerin bu tür sözleri müdakkik alimler nezdinde sadece birer hezeyandır. Bu suçlayan kimseler, müctehidlerin ihtilaf ettikleri konuları, istinbatlarındaki titizlik ve derinliği bilselerdi, vardığı nokta kapalı kalmış olan

Ebû Hanîfe'yi müctehidlerin büyük çoğunluğuna üstün tutarlardı.

Ey kardeşim! Şunu bil! Diğerlerine oranla daha ziyade Ebû Hanîfe'nin konumu üzerinde durmamın nedeni, imama muhalefet eden, dini konularda düşüncesizce davranan bazı farklı mezhep mensubu öğrencilere olan şefkatimdir. Çünkü bunlar, diğer imamların aksine, bu imamın vardığı noktadan habersiz oldukları için, onun bazı ictihadlarını zayıf gösterme hatasına düştüler. Kuşkusuz, anlama kabiliyeti olan ve meselelerde varılan noktaları görme yeteneğine sahip ilim talipleri için, imamların Kitap ve sünnetten istinbat etme yöntemleri gayet açıktır.” [\[148\]](#)

Elbânî'nin İmam Ebû Hanîfe'ye Dil Uzatması

Konumuz çerçevesindeki değerlendirmelerine itibar edilmesi gereken nakil üstadları ile rical bilginlerinden aktardığımız İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'yle ilgili alıntılar, onun hafızasını, tedkiklerini hakkıyla yapışını ve yüksek bir ilme sahip oluşunu övmektedir. Hafız Ebu'l-Haccac el-Mizzî, Tehzîbu'l-Kemâl'inin mukaddimesinde şöyle demektedir:

“Bu kitapta yer alan cerh-tadil imamaları ile diğer bilginlerin sözlerinin büyük kısmı Hafız Ebû Hatim'in oğlu Hafız Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hatim er-Râzî'nin Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl'inden, Hafız Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Curcânî'nin eJ-

Kamil'inden, Hafız Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Târîhu Bağdâd'ından, İbn Asâkir ed-Dimaşkî diye maruf Hafız Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah'ın Târîhu Dimaşk'ından alınmadır. (Konunun durumuna göre), bu dört kitaptan veya bir kısmından nakledilenler diğer eserlerden nakledilenlerden çok daha fazladır...

Bu kitap hadis ravilerinin, rivayetleri nakledenlerin, din imamlarının, takva-zühd-verâ' ve ibadet ehli kimselerin büyük çoğunluğundan bahseden bir çalışmadır. Bu çalışmada zikri geçen ilim guruplarından -çok azı müstesna- meşhurların büyük çoğunluğu anılmaktadır.

Burada zikredilen bilgilere ilaveten daha fazla malumat sahibi olmak isteyenler zikri geçen dört kitap dışında şu kitaplara bakabilirler: Vâkidî'nin katibi Muhammed b. Sa'd'ın et-Tabakâtu't-Kubrâ'sı. Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Zuheyr b. Harb'ın Târîh'i. Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân el-Bustî'nin Kitâbu's-Sikât'ı. Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus b. Abdula'lâ es-Sadefî'nin Târîhu Mısfı. Hâkim Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî'nin Târîhu Neysâbûru. Hafız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Esbehânî'nin Târîhu Esbehânı. Bu on kitap rical alanında yazılmış temel kitaplardır." [\[149\]](#)

İbn Adiy'in, Ebû Hanîfe olayında haddi aşip sınırı geçtiği malumdur. Aynı şekilde, Hatîb Bağdadî de İmam'a yöneltilen suçlamaların hepsini kitabında

zikretmiş, denizlerin yıkamaya kifayet etmeyeceği kadar pisliği getirip ortaya dökmüştür.

İlim ehlinin müracaat ettiği ve bizim kendilerinden İmam-ı A'zam'ın konumunu aktardığımız Sem'ânî, Nevevî, Mizzî, Zehebî, İbn Kesîr, Hüseyinî, el-Burhân el-Halebî ve İbn Hacer gibi bilginlere gelince...

Evet, zikri geçen bilginler bu alanın imamları olmalarına rağmen Ebû Hanîfe hakkında söylenen olumsuz şeylere hiç iltifat etmediler. Onu bir takım şeylerle suçlayanların aksine, Ebû Hanîfe'yî hafızlardan saymışlar, güvenilir biri olduğunu belirtmişler, hadislerin sahih veya zayıf kabul edilmesinde keza ravilerin güvenilir mi zayıf mı olduğunu anlamada görüşlerine müracaat edilen tenkid ilmi imamlarından kabul etmişler ve yeri geldikçe görüşlerini zikretmişlerdir.

İşte İmam Ebu'l-Haccac el-Mizzî. Tehzîbu'l-Kemâl'inde zikrettiği şeylerin tamamını Hatîb Bağdâdî'nin Târîhu Bağdâd'ından almıştır ancak, onun hakkında söylenen bir takım sözlerin nefsânî ve taassup kaynaklı olduğunu bildiğinden dolayı, İmam'ın itibarını zedeleyen hiçbir şey üzerinde durmamıştır. Çünkü İmam düşmanlarının kendisine iftira ettiği şeylerden beridir. Bu nedenle böylesi şeylerin hiçbirinin zikredilmesine gerek yoktur.

İmam Zehebî bu kitap için “Tehzîbu'l-Kemâl sika ravileri tanımanın kaynağıdır” demiş ve -daha önce geçtiği üzere [\[150\]](#) kitabındaki metodunu övmüştür: “Üstadımız Ebu'l-Haccâc, Ebû Hanîfe'yi zayıf gös-

teren bir görüşe eserinde yer vermemekle çok iyi davranmıştır.”

Mizzî'nin ardından Zehebî, İbn Kesîr, Hüseyinî, el-Burhan el-Halebî ve İbn Hacer gibi Şafiî mezhebinin büyükleri aynı doğrultuda hareket etmiş, bu tutum bugüne kadar devam etmiştir. Ancak, günümüzde hadisçiliği kendine mal eden bir zat, -ki bu Üstad Nasır el-Elbânî'dir- aykırı davranmış ve yoldan saparak böyle bir İmam'a saldırmaya başlamıştır. Onun hafızası ve ilmi ciddiyeti hakkında konuşmaya başlamış, zayıf biri olduğu iftirasında bulunarak hafıza zayıflığıyla suçlamış, zabt ve ezberlemesinin olmadığını iddia etmiştir.

Elbânî, imam, hüccet, hafız, şeyhülislam Ebû Bistam Şu'be b. el-Haccac el-Ezdî; imam, meşhur üstad, hadisçilerin önderi Ebû Saîd Yahya b. Saîd el-Kattân; imam, hafız, cerh-tadil bilginlerinin üstadı Ebu'l-Hasan Ali b. el-Medînî; imam, biricik insan, hafızların pîri, cerh-tadilin sultanı Yahya b. Maîn; imam, güvenilir insan, hafızların bilgisi Ebû Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî ve bu alanın üstadı olan diğer insanların Ebû Hanîfe'nin güvenilir biri olduğunu belirten sözlerini görmezlikten gelmiş, Silsiletu't-Ehâdîsî'd-Daîfe adlı eserinde “*yıldız doğduğunda her belde halkından afetler uzak tutulur*” hadisini değerlendirirken şöyle demiştir:

“Bu hadis zayıftır. İmam Muhammed b. Hasan, Kitâbu'l-Âsâr'da [\[151\]](#) bunu Ebû Hanîfe tarikiyle Ebû Hureyre'den merfu olarak rivayet etmiştir. Yine Ebû

Hanîfe tarikiyle Sekafî Fevâid'de^[152], Taberânî el-Mu'cemu's-Sağîr ^[153]ile el-Mu'cemu'l-Evsat'ta ^[154]rivayet etmişlerdir. Yine Ebû Nuaym Ahbâru Esbahân'da ^[155] Ebû Hanîfe'den rivayet etmiş ve “hadisteki necm (yıldız), Süreyya yıldızıdır” demiştir.

Bu isnadın ricali sikadır ancak Ebû Hanîfe fıkıhta çok yüksek bir konumda bulunmasına rağmen Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Adiy ve diğer hadis imamları onu hafızası açısından zayıf kabul etmişlerdir. Bu nedenle İbn Hacer Takrîb'de onun terceme-i halini verirken “meşhur bir fakihtir” demenin ötesinde bir şey dememiştir.” ^[156]

Şimdi biz Elbânî'ye sormak durumundayız: Ebû Hanîfe, İbn Hacer nezdinde zayıf biri olarak kabul ediliyorsa, o zaman niye zayıf biri olduğunu dile getirmede de “meşhur bir fakihtir” demekle yetindi? Oysa Takrîb'in mukaddimesinde şöyle bir açıklaması vardır: “Ben bu kitabımdaki her bir şahıs için, haklarında söylenen en doğru ve en adil değerlendirmeyi kapsayan hükmü en veciz ifade ve işaretlerle vereceğim.”

Elbânî herhangi bir usûl kitabında “meşhur bir fakihtir” sözünün 'zayıf biridir' anlamında kullanıldığını gösteren açık bir ifade veya îmâya rastladıysa bunu bizlere açıklasın. Ravinin fakihtik ve meşhur biri olarak takdim edilmesi, acaba onun zayıflığına ve terk edildiğine mi delalet eder, yoksa onu tanınmazlık ve kapalılık durumundan şöhrete ve

tanınıp bilinmeye mi çıkarır? Keza bu tanınma ve şöhret onun ilmini ve azametini ifade etmez mi? Son derece hayırlı bir İnsan olduğunu ortaya koymaz mı? Halbuki Hz. Peygamberden şöyle bir sahih hadis gelmektedir: “Allah bir kulu için hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.” Fıkıhtan sonra istenip talep edilecek başka bir hayır var mı? Ayrıca “fakih” sözcüğü selef alimlerinin geleneğinde sadece müctehidler için kullanılmaktaydı. Eibânî'ye ne oluyor ki, durumu çarpıtıp, öveceği yerde yeriyor? Allah hiç şüphe yok ki, ondan bunun hesabını soracaktır.

Elbânî'nin “İbn Hacer Takrîb'de onun terceme-i halini verirken “meşhur bir fakihtir” demesinin ötesinde bir şey dememiştir” sözüne gelince, bu tamamen bir iftira ve yalandır! Ebû Hanîfe hakkında söylenen diğer sözleri reddetmektir ve bu doğru da değildir. Nasıl doğru olsun ki, Hafız İbn Hacer eserin iki yerinde Ebû Hanîfe'nin imam olduğunu dile getirmiştir. Takrîb'in künyeler bölümünde “Ebû Hanîfe Numan b. Sabit. Meşhur imam” derken, Nûn harfinde de “Numan b. Sabit el-Kûfî. Ebû Hanîfe. İmam. Aslen Farslı olduğu söylenmiştir. Keza Teym Oğullarının mevlâsı (onların himayesinde) olduğu da söylenmiştir. Meşhur bir fakihtir. Altıncı tabakadandır. Sahih olan görüşe göre, 150 yılında 70 yaşında vefat etmiştir.”

Cerh tadil kitaplarında bir insan hakkında yalın ifadeyle 'imam' denir ve bu kelime başka bir

kelimeyle kayıtlandırılmazsa, bunun anlamı şudur: İmam, bir ravinin güvenilir olduğunu belirtmede kullanılan ifadelerin en üstünüdür ve sika, mutkin, sebt, adi gibi güvenilir olduğunu belirten sözlerden daha yukarı bir dereceyi gösterir. Ancak, insan büyük imamlar hakkında konuşmaya başladığı zaman, üzerine gazap iner ve aklı başından giderek herşeyi birbirine karıştırır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Hafız İbn Hacer, bu kimselerin Ebû Hanîfe'yi zayıf saymalarını kesinlikle kabul etmemiştir. Kullandığı “fakih”, “imam” ifadelerinde onun rivayetlerini fakih keza imam olmayan diğer ravilerin rivayetlerine tercih ettiğine işaret vardır. Biz, bildiği halde gizledi demiyorsak da, Elbânî bunu düşünüp anlayamamış ve durumu çarpılmıştır. Çünkü “meşhur bir fakihtir” tanımının ravinin zayıflığına delalet ettiğini iddia etmiştir. Aklı kullara taksim eden Allah'ı tesbih ederim.

İmam, zeki insan Yusuf b. Haccac el-Mizzî Tehzîbu 'l-Kemâl'in mukaddimesinde şöyle demektedir:

Ebû Bekr b. Huzeyme, Abdullah b. Hâşim et-Tûsî'den şöyle dediğini nakletmiştir: Bizler Vekî'in yanındaydık. Bize sordu:

“Şu iki isnaddan hangisi sizce daha iyidir: A'meş -Ebû Vâil Abdullah isnadı mı yoksa Sufyan- Mansur - İbrahim - Alkame - Abdullah senedi mi?” Bizler

“A'meş'in Ebû Vâil'den naklettiği sened. Çünkü bu sened diğerine göre daha kısadır” dedik. O ise

“A’meş bir hadis hocasıdır. Ebû Vâil de öyle. Sufyan - Mansûr - İbrahim - Alkame - Abdullah tariki ise fakihlerin birbirlerinden rivayet ettiği bir tariktir” dedi. Bir başkası onun şunu da dediğini söylemiştir: “Fakihlerin birbirlerinden naklettiği bir hadis, hocaların birbirinden naklettiği bir hadisten elbette daha üstündür.” [\[157\]](#)

Ayrıca şu da var: Elbânî’nin isteği doğrultusunda olmasa da, Hafız İbn Hacer el-Askalânî’nin diğer eserlerinde de hiçbir İlim adamından İmam Ebû Hanîfe’yi zayıf sayan bir değerlendirme nakletmediği malumdur. Bilakis Tehzîbu't-Tehzîb'de İmam’ın güvenilir bir insan olduğunu cerh-tadii ilminin ustası Yahya b. Maîn'den nakletmiştir. İşte söylediği:

“Yahya b. Maîn şöyle demiştir: 'Ebû Hanîfe sika idi. Sadece ezberlediği hadisleri naklederdi. Ezberlemediklerini nakletmezdi. Ebû Hanîfe hadiste güvenilir biriydi.'

İbn Davud el-Hureybî şöyle demiştir: 'Ebû Hanîfe’nin aleyhinde konuşan insanlar hasetçilerle cahillerdir.'

Rey kadısı Ahmed b. Abde babasından naklediyor: İbn Âişe’nin yanındaydık. Ebû Hanîfe’nin rivayet ettiği bir hadisi zikrettikten sonra şöyle dedi: Onu görmüş olsaydınız keşke hayatta olup yaşasaydı derdiniz.

Onun ve sizin misaliniz şu şiirde söylendiği gibidir:

Yazıklar size, onları yermeyi artık azaltın

Ya da kapattıkları gediği kapatmaya bakın. [\[158\]](#)

İbn Hacer bu eserinde, İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i halini şu sözleriyle bitirir: "Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri gerçekten çoktur. Allah ondan razı olsun, Firdevs cennetinde oturtsun. Amin." [159]

Hureybî'nin kim olduğuna gelince: İmam, üstad Ebû Abdullah b. Davud b. Âmir el-Hemdânî eş-Şa'bî el-Kûfî. Basra'daki Hureybe mahallesinde otururdu. Zehebî kendisini Tezkiretu'l-Huffâz'da zikretmiştir.

İbn Hacer zikri geçen bu Hureybî'nin Takribideki terceme-i halinde şöyle söyler: "Abdullah b. Davud b. Âmir el-Hemdânî el-Hureybî, Ebû Abdurrahman. Aslen Kûfelidir. Güvenilir bir insandır, âbiddir. Dokuzuncu tabakadandır. Hicrî 213 yılında 87 yaşında iken vefat etmiştir. Vefatından önce hadis rivayetini bıraktı. Bu nedenle Buhârî kendisinden hadis dinleyemedi."

İbn Hacer Tehzîbu't-Tehzib'de de şunu demektedir: "İbn Sa'd onun için 'Hureybî güvenilir, âbid ve zahid bir insandır' derken, İbn Maîn de 'doğru ve güvenilir bir insandır' demiştir. Osman ed-Dârimî de şöyle demiştir: İbn Maîn'e Hureybî'yi ve Ebû Âsım'ı sordum. İkisi güvenilirler, dedi.' Dârimî'nin kendisi de 'Hureybî daha üstündür' demiştir. Ebû Zur'a ve Nesâî de 'güvenilir' bir insandır derken, Ebû Hatim de 'reye temayülü vardı ve doğru bir insandı' demiştir. Dârekutnî de 'güvenilir ve zahid bir insandır' demiştir. İbn Uyeyne ise 'eşsiz

insanlardan biridir' demiş, başka bir keresinde de 'o bizim kadîm hocamızdır' diye övgüyê bahsetmiştir.” Ey mutaassıb Elbânî! Gözlerini yummadan bir bak: Eşsiz insanlardan biri olan, İbn Uyeyne'nin hocası, güvenilir, doğru, zâhid, âbid, emin İnsan Hureybî ne demektedir: Ebû Hanîfe'nin aleyhinde konuşan insanlar hasetçilerle cahillerdir. Bu hasetçi ve cahillerin İmam hakkında söylediklerine sakın kanma.

Gelelim (yukarıdaki şiiri okuyan) İbn Âişe'ye. Adı Ebû Abdurrahman Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs el-Ayşî'dir. İbn Hacer onu Takrîb'de zikretmiş ve şöyle demiştir: “Ubeydullah b. Muhammed b. Aişe. Dedesinin adı Hafs b. Ömer b. Musa b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî'dir. Ona İbn Âişe keza el-Ayşî denmiştir. Ayşî denmesi soyunun Aişe bnt. Talha'ya uzanmasındandır. Güvenilir aynı zamanda cömert bir insandı. Kaderi olmakla suçlanmış ancak bu tesbit edilememiştir. Onuncu tabakanın büyüklerinden olup hicri 228 yılında vefat etmiştir.” İbn Hacer Tehzîbu't-Tehzîb'de de şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel onun için 'hadis rivayetinde doğru biridir' demiştir. Ebû Hatim de 'doğru, güvenilir biridir’ demiştir. Ahmed b. Hanbel kendisinden rivayet etmiştir. Yanında Hammad b. Seleme'den gelen 9.000 hadis vardı. Son derece edîbane konuşurdu, akıcı bir lisana sahipti. Güzel ahlaklı ve cömert idi. Ebû Davud 'pekçok ilim Öğrenmiştir' derken, Sâcî de şöyle demiştir: 'Tartışmasız olarak, Basralıların

ilimde ileri gelenlerindendi. Eli açık ve cömert bir insandı.' İbrahim el-Harbî de 'gözüm onun gibisini görmedi' derken, İbn Hibban da 'Arapların nesep-lerini ezbere çok iyi bilirdi" [\[160\]](#) demiştir.

Zehebî de Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ adlı eserinde onu şu sözleriyle övmektedir: "İmam, allame, güvenilir zat,... tarih bilgini, doğru insan."

İşte Ahmed b. Hanbel'in hocası, İmam, allame, hafız, doğru insan, güvenilir zat, pekçok ilimde derinleşmiş üstad, Basra'nın ilimde önde gelenlerinden olan İbn Aişe. Bu zat, Ebû Hanîfe'nin naklettiği bir hadisi aktarıyor. Orada bulunanlardan biri (çağımızda Elbânî'nin dediği gibi) 'biz onun naklettiği hadisi istemeyiz' diyor. O da ona şunu söylüyor: Onu görmüş olsaydınız keşke hayatta olup yaşasaydı derdiniz. Onun ve sizin misaliniz şairin dediği gibidir:

Yazıklar size, onları yermeyi artık azaltın
Ya da kapattıkları gediği kapatmaya bakın

Elbânî akıl ve iz'an sahibi kimselerden olmuş olsa, burada onun için ibret alınacak bir durum vardır.

İbn Maîn, Ebû Hanîfe için 'güvenilir bir insandı. Sadece ezberlediği hadisleri naklederdi, ezberlemediklerini nakletmezdi' demiş, İbn Hacer de bunu nakledip katılmış ve tenkit etmemiştir. Bu durumda, nasıl olur da İbn Hacer, Ebü Hanîfe muhaliflerinin cerhedici ifadelerinin tesirinde

kalmıştır sanılabilir? Elbânî'ye ne oluyor da bu açık ve net ifadeyi kavrayamıyor? Onun bu sözü görüp anlamasına mani olan tek şey, Ebû Hanîfe'ye karşı olan taassubu ve derin kinidir.

Hafız, imam, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî'nin el-Cevâhir ve'd-Durer fi Tercemeti Şeyhilislam İbn Hacer kitabında şöyle geçmektedir:

“Hafız İbn Hacer'e, Nesâî'nin ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn kitabında zikrettiği 'Ebû Hanîfe hadiste güvenilir değildir. Az hadis rivayet etmesine karşın çok hataları ve yanlışları vardır' değerlendirmesi doğru mudur, hadis imamlarından bu değerlendirmeye muvafakat eden biri var mıdır, diye sorulunca şu cevabı vermiştir:

Nesâî hadis imamlarından biridir. Söylemiş olduğu şey, tesbit edebildiği kadarıyla gördüğü ve kanaatinin kendisini sevkettiği tesbittir. Herkesin her dediği kabul edilecek diye bir şey yoktur. [\[161\]](#) Muhaddislerden bir gurup da böyle düşünme hususunda Nesâî'ye katılmıştır. Hatîb Bağdadî Târîhu Bağdâdında onların sözlerini nakletmiştir. Bunlar içinde kabul edilecekler var, edilmeyecekler var. Ancak İmam için şu gerekçe gösterilmiştir: Ebû Hanîfe, sadece duyduğu'andan nakledene kadar hafızasında sakladığı hadisleri rivayet ediyordu. Bu nedenle kendisinden az hadis rivayet edilmiş, bununla bağlantılı olarak da, rivayeti

az olmuştur. Yoksa kendisi çok hadis rivayet edebilecek durumdaydı.

Sözün özü, böyle şeylere kendini kaptırmamak daha evlâdır. Çünkü İmam ve benzeri alimler köprüyü çoktan geçmişlerdir. Birilerinin onlar hakkında söylemiş olduğu olumsuz sözler hiçbir zaman etkili olmamıştır. Bilakis onlar, Allah'ın kendilerini yükselttiği makamdadırlar çünkü, kendilerine uyulmakta, görüşleriyle amel edilmektedir. Bunun bu şekilde kabul edilmesi gerekir.” [\[162\]](#)

Elbânî'nin söylediği şeylerden dolayı Allah'tan korkması gerekir. İbn Hacer'e ve başkalarına söylemedikleri şeyleri nisbet ederek hile ve iftiralarından kaçınması icap eder.

Böylece, İmam'ı cerh etme hususunda Nesâî'ye katılanlara verilecek cevap belli olmuş oldu. İbn Hacer'in öğrencileri içinde en iyisi olan İmam ve hafız Sehâvî, el-İ'lân bi't-Tevbîh li men Zemme't-Târîh adlı eserinde, Ebû Hanîfe hakkında sadece cerh edip suçlayanların değerlendirmeleriyle yetinmemek gerektiği hususunda tavsiyede bulunmakta ve şöyle demektedir:

“İmamlar özellikle de birbirine muhalif olanlar arasında, münazaralarda ve tartışmalarda vaki olan şeyleri iyi bir şekilde yorumlamaya çalışmalı ve bunlardan bahsetmekten kaçınmalıdır. Hafız Ebu's-Şeyh b. Hayyân'ın Kitabı's-Sunne'sinde naklettiği, keza Ebû Ahmed b. Adiy'in Kâmilinde, Hafız Ebû Bekr el-Hatîb'in Târîhu Bağdâdında, onlardan önce

de İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde naklettikleri ile Buhârî'nin ve Nesâî'nin kendisine tabi olunan imamlardan biri hakkındaki söyledikleri sözler, iyi niyetle hem de müctehid imamlar tarafından söylenmiş olmasına karşın, benim nakletmekten uzak durduğum şeylerdir. Böyle durumlarda onların peşinden gitmemek gerekir. Bundan dolayıdır ki, seçkin kadılardan olan bir hocamız, böyle bir zat hakkında konuştuğu söylenen bir şahsı azarlamıştır. Hocamız Hafız İbn Hacer de, Herevî'nin Kitâbu Zemmi'l-Hevâ adlı eserinin kendisine okunmasını dinlememizin ardından, içinde bu tür şeyler içermesi nedeniyle, "bu kitaptan bir şey rivayet etmeyin" dedi." [\[163\]](#)

İbn Abdilber'in Ebû Hanîfe'yi Suçlayanlara Verdiği Cevabın Elbanî'nin İbret Alması Gereken Bir Durum Olduğu

İmam, Şeyhülislam, Mağrib hafızı Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî el-İntikâ fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ ile Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Tahammulih adlı eserlerinde İmam'a saldıranların yüzlerindeki maskeyi düşürerek gerçeği bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Nitekim, İntikâ'da şunu demiştir: "Yahya b. Maîn onu över ve güvenilir biri olduğunu söylerdi. Diğer hadisçiler ise Ebû Hanîfe ve öğrencilerine düşman gibidirler."

Ey Elbânî sana soruyoruz: Ümmet onun büyüklüğü, ilmi ve takvası karşısında saygıya geçmişken, üstelik yüzyıllar geçmesine rağmen yeryüzünün yansı ona tabi olmuşken, iddia edegeldikleri şeylerde delilleri dahi bulunmayan düşmanların îmam hakkındaki hezeyanları kabul edilebilir mi? Seni bu tür çıkmazlara dalmaktan alıkoyacak bir aklın da mı yok?

İmam İbn Abdilber Câmiu Beydai'l-İlm'de de şöyle demektedir:

“Hadisçiler Ebû Hanîfe'yi kötülemek hususunda ileri gittiler ve haddi aştılar. Onlara göre, kendilerini buna sevk eden şey, Ebû Hanîfe'nin rey ve kıyası rivayetleri değerlendirmede kullanması ve bu ikisine itibar etmesidir. Oysa ilim ehlinin çoğunluğu şöyle demektedir: Rivayet sahih olduğunda kıyas ve rey batıl olur.

Halbuki Ebû Hanîfe'nin reddettikleri, doğruluğu muhtemel olan teville reddettiği âhâd haberlerdir. Ayrıca ondan önce başkaları bunların pekçoğunu zaten reddetmişlerdi; Ebû Hanîfe gibi rey ekolünü benimsemiş olanlar da bunlara tabi olmuşlardı. Nitekim onun bu yöndeki yaklaşımlarının büyük çoğunluğu kendi şehrindeki -İbrahim en-Nehaî ve İbn Mesud'un öğrencileri gibi- tabi olduğu alimlerin uygulamalardır. Ancak kendisi ve öğrencileri, gelen problemlere reyleri ve istihsan prensipleriyle cevap vermede ifrata düşmüş ve ölçüyü kaçırmışlardır. Bu nedenle de selef ile arasında pekçok ihtilaflar söz

konusu olmuştur. Bu farklı yaklaşımlar karşı taraftakiler tarafından çirkinlik ve bidat olarak değerlendirilmiştir.

İlim ehlinden hiçbir kimse bilmiyorum ki, herhangi bir ayeti tevil etmiş olmasın veya bir sünnet hakkındaki görüşünden dolayı başka bir sünneti kendince daha uygun bir teville veya nesh iddiasıyla reddetmiş olmasın. Bu durum diğer ilim ehlinde az rastalanan bir durumken Ebû Hanîfe'de çok olmuştur.

Bu babda Yahya b. Selâm şunu zikretmiştir: İbrahim b. Ağleb'in meclisinde Abdullah b. Gânim'den dinledim. Leys b. Sa'd'dan şöyle dediğini aktardı: “Malik b. Enes'in kendi reyiyle karar verdiği ve sünnete muhalif olan 70 mesele tesbit ettim. Bunu bir mektupla kendisine bildirdim.”

Hiçbir alim, Hz. Peygamberden sabit olan bir hadisi şu iddialarından biri olmaksızın reddetmemiştir:

(a) Benzeri bir hadis,

(b) İcma veya

(c) Dayandığı şey itibarıyla uyulmayı gerektiren bir amel tarafından neshedilmiştir.

(d) İlgili hadisin senedinde cerh edilen bir ravi vardır; bu ravinin yaptığını yapan kimsenin imam olarak kabul edilmesi bir yana, adaleti düşer, fasık olarak nitelenmesi gerekir.

Keza irca görüşünü benimsiyor diye Ebû Hanîfe'ye yüklendiler. Oysa ilim ehlinden bu görüşü benimseyen çok insan vardır.

Tarih boyunca, Ebû Hanîfe kadar, şahsı ve imameti hakkında söylenmiş çirkin sözlerin bu kadar çok nakledildiği, kendisine bu derece hücum edilen bir başka kimse yoktur. Bunun yanında o kıskanılıyor, ilgisi olmayan şeyler şahsına nisbet ediliyor ve hakkında asılsız şeyler uyduruluyordu.

Bunlara rağmen, alimlerden bir gurup onu övmüş ve faziletini beyan etmişlerdir. Uzun zamandır rivayet imamları ile ilgili bir kitap yazmak istiyorduk. İnşallah kendimizde bir gayret bulursak, Ebû Hanîfe'nin, Mâlik'in, Sevrî'nin, Şafiî'nin ve Evzâî'nin faziletlerini ihtiva eden bir kitap yazmak arzusundayız. [\[164\]](#)

Yahya b. Maîn şöyle demiştir:

“Arkadaşlarımız Ebû Hanîfe ve öğrencileri hakkında ölçüyü kaçırıyorlar.” Ona

“Ebû Hanîfe yalancı mıydı” diye sorulunca da,

“O böyle şeylerden beri, şerefli bir insandı” cevabını vermiştir.

Hafız Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî de Duafâ kitabının sonunda zikrettiği nakiller arasında, Yahya b. Maîn'den şunu nakleder:

“Vekî'den daha üstün bir insan görmedim. Ebû Hanîfe'nin reyine göre fetva veriyordu. Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği hadislerin hepsini bilmekteydi. Ondan pekçok hadis dinlemişti.”

Ali b. el-Medînî de şöyle demiştir: “Sevrî, İbnu'l-Mubarek, Hammad b. Zeyd, Huşeym, Vekî' b. el-Cerrâh, Abbâd b. Avvâm, Cafer b. Avn, Ebû

Hanîfe'den rivayet etmişlerdir. Güvenilirdir. Onda bir problem yoktur.' Yahya b. Saîd de 'bazan Ebû Hanîfe'nin değerlendirmelerinden birini güzel görüp aldığımız olur" demiştir. Yahya, Ebû Yusuf'dan el-Câmiu's-Sağîr'in kıraatini dinlediğini de söylemiştir. Ezdî de Ebû Hanîfe'yi zikretmiş ve Ali b. el-Medînî'nin yukarıdaki sözlerini aynen aktarmıştır.

Ebû Hanîfe'den hadis rivayet edenler ile güvenilir olduğunu söyleyenler keza övgüde bulunanlar, hakkında konuşanlardan fazladır.

Hadisçilerden hakkında konuşanlar ise, onu ekseriya reye ve kıyasa dalmakla, irca görüşünü benimsemekle suçlamışlardır.

Eskiden şöyle denirdi: "İnsanların geçmiş bir zat hakkında farklı görüşler belirtmeleri o insanın büyüklüğüne işaret eder." Bu bağlamda şunu demişlerdir:

"Bak işte Ali b. Ebî Tâlib. Onun uğrunda iki gurup helak oldu. Bir taraf sevgide, diğer taraf kin ve nefrette ölçüyü kaçırdı. Zaten hadis-i şerifte şöyle denmiştir: 'Onun nedeniyle iki şahıs (gurup) helak olacaktır: Aşırı seven ile aşırı buğzeden.'" Bu durum meşhur zevatın, dinde ve fazilette zirveye ulaşmış insanların karşılaştığı bir haldir." [\[165\]](#)

İbn Abdilber bâbu hükmi kavli'l-ulemâi ba'dihim fî ba'd (Alimlerin birbirleri hakkında söyledikleri sözlerin değeri) bölümünde de şöyle demektedir:

"Pekçok kişi bu konuda hatalara düşmüş, böyle durumlarla karşılaştıklarında ne yapacaklarını

bilemeyen yeniyetme cahil ve bilgisiz insanlar da hak yoldan sapmışlardır. Bu konuda takınılacak doğru tavır şudur: Adil olduğu sahih olarak belli, hadis alanında güvenilir olduğu anlaşılmış, sağlamlığı ve hadisle iştigali açıkça tesbit edilmiş olan bir insan hakkında herhangi bir kimsenin söylemiş olduğu söze iltifat edilmez. Ancak, şahitlikteki gibi, cerhedilmesini ve bu cerhle amel edilmesini gerektirecek bizatihi görüp tanıklık ettiği geçerli açık bir kanıt getirirse, bu müstesna. Çünkü hem hukuk hem de akıl zaviyesinden bu kimsenin sözünün kabulü gerekir.

İmamlığı sabit olmamış, hıfzı ve hakkıyla eda ehliyeti bulunmadığı için rivayetleri de sahih addedilmeyen kişiye gelince; rivayetinin ilim ehlinin ittifak ettiği hadis olup olmadığına bakılır; keza, tedkikin götürdüğü sonuca göre naklettiği rivayet kabulü hususunda karar vermeye çalışılır.

Müslümanların büyük kısmının dinde imam kabul ettiği bir kimse hakkında suçlayıcı ifadelerde bulunan bir kimsenin sözünün kabul edilmeyeceğinin delili şudur:

(a) Selef alimlerinin kızgınlık anında birbirleri aleyhine söz sarf ettikleri olmuştur. Bu sözlerin bir kısmı, -İbn Abbas, Mâlik b. Dînâr ve Ebû Hâzim'in işaret ettiği gibi- hasetlikten dolayı söylenmiştir. [\[166\]](#)

(b) Bir kısmı da getirdikleri yorum nedeniyle suçlanmışlardır ancak suçlayanların sözleri suçlananları bağlamaz, suçlananlar bunlarla

muaheze edilmez. Nitekim geçmiş bazı bilginler farklı yorumlar ve ictihadlar nedeniyle karşıdakilerine yalın kılıç saldırmışlardır. Bu tür suçlamalarda açık bir delil, ikna edici bir kanıt olmadıktan sonra, bu sözlerin hiçbirine tabi olmak gerekmez. Biz bu bölümde, güvenilir büyük imamların birbirleri hakkında söyledikleri ve hiç de iltifat edilmesi, üzerinde durulması gerekmeyen sözlerinden bazı örnekler zikredeceğiz. Böylece, demek istediğimiz husus daha iyi anlaşılabilecektir... (İbn Abdilber böyle dedikten sonra bilginlerin birbirleri hakkında söyledikleri dikkate alınmayacak sözlerden pekçok örnek zikreder. Ardından da şöyle söyler):

Ashab-ı kiram ile bilginlerin önderleri arasında kızgınlık anında söylenen sözler bundan çok daha fazladır. Lakin anlayışlı, ilim ehli, neyin ne zamanda söylendiğini ayırt edebilen insanlar bu tür sözlerle kulak vermezler. Çünkü bilirler ki onlar da insandırlar; kızgınlık ve hoşnudluk halleri vardır. Hoşnudluk anında söylenen ise kızgınlık anında söylenen gibi değildir. Şair ne de güzel söylemiştir:

Yumuşak başlılık ancak öfke anında belli olur.

Mâlik ve Şafiî gibi imamlar hakkında konuşan kimsenin durumu A'şâ'nın dediği gibidir:

Birgün parçalamak için kayaya gidip te toslayan,

Boynuzunu kıran keçi gibi, kayaya zararı olmayan.

Bunların durumu Hüseyin b. Muhammed'in dediğine de benzemektedir:

Ey yaralamak için başını yüce dağa toslayan,
Başına merhamet et, gerekmez dağa acıman.

Ebu'l-Atâhiye de çok güzel söylemiştir:

İnsanların dilinden kim kurtulmuş ki;
Zanla kîl-u külleri hiç son bulmaz ki...

Şu sözün sahibi de çok hoş söylemiştir:

Bir laf söylenmişse hakkında,
Artık ne diyesin ki sen buna?

Gerçek şu ki, eskiden beri saldırganlıklara ve kıskançlıklara şahit olmaktayız. Görmüyor musun Kûfe'liyi, Sa'd b. Ebî Vakkas hakkında ne diyor: 'O, tebâsı arasında adaletli davranmaz. Seriyyelerle savaşa katılmaz. Ganimet mallarını adaletli taksim etmez.' Oysa Sa'd Bedir savaşına katılanlardandır. Cennetle müjdelenen 10 meşhur sahabeden biridir. Hz. Ömer'in şura görevi verdiği 6 kimseden biridir. Keza Hz. Ömer'in 'Hz. Peygamber ondan hoşnud olarak vefat etti' dediği kimsedir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa şöyle münacaat etmiş:

“Allah’ım! Beni İsrâîloğullarının dillerinden koru!”

Allah da ona şöyle vahyetmiş:

“Ey Musa! Ben kendimi bundan korumamışken seni nasıl korurum?”

İnsanlar gıybet ve yermede ölçüyü öyle kaçırdılar ki, havas yerine avamı, alimler yerine cahilleri gıybet edip kötülemekle yetinmediler. Bu tamamen cehalet ve kıskançlıktan kaynaklanmaktadır. Nitekim İbnu'1-Mubârek'e 'filan adam Ebû Hanîfe hakkında konuşuyor' dediğinde, İbnu'r-Rukayyât'ın şu şiirini okumuştur:

Seçkin zevatın faziletli kılındığı şeylerle,
Allah'ın seni faziletli kıldığını gördüler.
İşte bu yüzden sana haset etmektedirler.

Ebû Asım en-Nebîl'e 'filanca Ebû Hanîfe hakkında konuşuyor' dediğinde, şu cevabı vermiştir: 'Ebû Hanîfe, Nusayb'ın dediği gibidir:

Gösterdiği çabayı gösteremediler,
Onun vardığı noktaya varamadılar,
Delikanlıya bu yüzden haset ettiler,
Topyekün hepsi ona düşmandırlar.

Güvenilir imamların birbirleri hakkında söylemiş oldukları sözleri kabul edecek olan kişi, (ilk önce) -

yukarıda zikrettiğimiz- sahabenin birbirleri hakkında söyledikleri sözleri kabul etsin. Eğer bunu yaparsa şüphesiz çok açık bir sapıklığa keza büyük bir hüsrân çukurunun içine düşmüş olur. Aynı şey, İkrime'nin Saîd b. el-Museyyeb hakkındaki sözlerinin; Şa'bî, Nehaî, Hicazlılar, Kufeliler ile Şamlılar'ın tamamı hakkında söylenen sözlerin keza Mâlik ve Şafiî hakkında söylenenlerin, bu bölümde zikrettiğimiz alimlerin birbirleri hakkında söyledikleri diğer şeylerin kabul edilmesi durumunda da geçerlidir.

Kişi bundan kaçınır ve bu tür haberlere itibar etmezse, Allah da kendisine hidayet nasip eder ve doğruyu gösterirse, hiçbir zaman bunlara kulak asmaz. Adaleti sabit olan, hadis ilmiyle ilgilendiği bilinen, büyük günahlardan salim, kişilik sahibi, yardımsever, hayrı fazla, şerri amel kısmının azını oluşturan kimse hakkında gelen bu tür haberlerin kabul edilmeyeceği yönündeki kuralımız gereği, bu tür rivayetler karşısında duraksamak icap eder. Bu, delili olmayan hiçbir kimsenin olumsuz sözünün kabul edilmeyeceği bir alandır. Yine bu, tersi mümkün olmayan hakikattir. Ebu'l-Atâhiye şöyle demiştir:

İslam alimleri onun tasasına ağladılar,
Baktılar dertten ağlıyor, ağıtı bıraktılar.

Çoğunun metodu şöyle görmektir onların:

Muhalifin hatasını güzel, doğrusunu çirkin.

Hangisinin dini yaşantısı bizce muteberdir,
Hangisinin görüşüne bizde itimad edilir?

Saîd b. el-Museyyeb'e, zikrettiğimiz tabiînin ve müslümanların diğer imamlarına övgüde bulunan zevatın sayısı sayılamayacak kadar çoktur. Bazı kimseler onların faziletlerini biraraya getirmiş, hayat hikayelerini yazmıştır. Kim sahabe ve tabiînden sonra Mâlik'in, Şafiî'nin, Ebû Hanîfe'nin faziletlerini okur, bunlara önem verir ve güzel yaşantılarıyla istikamet üzere bulunuşlarını mütalaa ederse; bu onun için güzel bir amel olur. Allah onlara olan sevgimiz nedeniyle bizleri mükafatlandırсын. Nitekim Sevri şöyle demiştir: 'Sahabe anıldığında rahmet iner.' Fakat her kim onların faziletlerini önemsemez, güzel haberlerini bellemez de sadece kıskançlık, dil sürçmesi, ihtiras ve öfke sebebiyle birbirleri hakkında söylediklerini akılda tutmaya çalışırsa; başarılı olamaz, yaptığı gıybet olur ve yoldan sapar. Yüce Allah sizi ve bizleri işittiği sözlerin en güzeline tabi olan kullarından eylesin.

Bu bahsi, Hz. Peygamber'in '*sizden önceki ümmetlerin hastalığı olan kıskançlık ve nefret sizlere de sirayet etti*' hadisiyle açmıştık. Bu, meramı anlatmaya kafidir... Hakkı bulmaya muvaffak kılınan insan, bildiğini doğru anlayıp gereğini yerine getirirse; az bir hikmet, küçük bir nasihat ona yeterli olur. Benim

başarım da elbette Allah'tandır. O bana yeter. O ne güzel vekildir.

Ebû Davud Süleyman b. Eş'as şöyle demiştir: 'Allah Mâlik'e rahmet etsin. O imamdı. Allah Şafiî'ye rahmet etsin. O da imamdı. Allah Ebû Hanîfe'ye rahmet etsin. O da imamdı.' [167]

İbn Abdilber Câmiu Beyânî'l-İlm'de şunu da nakletmektedir:

Ebû Recâ anlatıyor: Rüyamda Muhammed b. Hasan'ı gördüm.

'Neyle karşılaştın' diye sordum. Şu cevabı verdi:

'Bağışlandım. Ardından bana dendi ki: Sana bu ilmi vermemizin nedeni seni bağışlamak istememizdendir.'

'Ebû Yusuf ne yaptı' diye sordum.

"Bizden bir derece yukarı çıktı" dedi.

'Peki Ebû Hanîfe' dedim.

'O en üst makamdadır' karşılığını verdi." [168]

Hafız İbnu't-Turkmânî'nin İmamın Cerhedilmesine Verdiği Cevap

İbnu't-Turkmânî diye maruf kâdiyulkudât, imam, allame, hafız, üstad Alaaddin Ali b. Osman el-Mardînî el-Cevheru'n-Nakî fi'r-Red ale'l-Beyhaki adlı eserinde İbn Abbas'ın 'din değiştiren bayanlar öldürülmezler' sözünü değerlendirirken şöyle der:

"Bazıları hakkında söz söylemiş olsalar da, pekçok kişi Ebû Hanîfe'nin güvenilir olduğunu söylemiştir.

İbn Hibban onun rivayetini Sahîh'inde nakletmiş [\[169\]](#)Hâkim de Mustedrek'inde, rivayetini şahid olarak getirmiştir. Dinde ve ilimde onun gibi olan insanların değer ve itibarlarını bu kimselerin sözleri düşürmez. Ayrıca İmam'ın hasımlarının çok olduğunu pekçok selef alimi bildirmektedir. Ebû Ömer b. Abdilber el-İntikâ fî Fedâili's-Selâseti'l-Fukahâ adlı eserinde Hatim b. Davud'dan şunu nakletmiştir: 'Fadl b. Musa'ya, Ebû Hanîfe hakkında konuşanlar için ne diyeceksiniz diye sordum. Bana şunu söyledi: Ebû Hanîfe onların önüne hem anlayacakları ve hem de anlamayacakları bilgiler getirip geriye bir şey bırakmadığı için ona haset ediyorlar." [\[170\]](#)

Ebû Hanîfe'nin Hadis Ve Arapça Bilgisi Hakkında Şüphe Uyandırmaya Çalışanlara İbnu'l-Vezîr El-Yemânî'nin Cevabı

İmam, hafız, allame, büyük insan Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. el-Vezîr el-Yemânî (ö. 840) er-Ravdu'l-Bâsim fi'z-Zebbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin hadis ve Arapça bilgisi hususunda şüphe uyandırmak isteyen Seyyid Cemaleddin Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım'a verdiği cevapta şöyle demektedir:

“Bu muteriz, İmam'ın ehlî bir insan olarak fetva verdiğini, selef ve halef alimlerinin onun ictihadlarını naklettiklerini ya inkar edecek ya da kabul edecek.

Eğer inkar ederse kesin bilgiyi inkar etmiş olur ki, onunla münazara yapmanın anlamı olmaz. Eğer inkar etmez kabul ederse, bu da Ebû Hanîfe'nin ictihad ettiğini (dolayısıyla müctehidliğini) ortaya koymuş olur. Biz burada, onun ictihad ehli biri olduğunu göstermek için bazı yollar izleyeceğiz:

Birinci yol: Ebû Hanîfe'nin fazileti, dürüstlüğü, takvası ve eminliği tevatürle sabittir. Eğer Ebû Hanîfe bilmeden, buna ehil olmadan fetva vermiş olsaydı, bu onun güvenilirliğini kaldırır, dinine ve eminliğine zarar verir, akıllı ve şahsiyetinde noksanlık olduğunu gösterirdi. Çünkü İnsanın hakkını veremediği bir işle meşgul olması, bilmediği halde anladığını iddia etmesi sefihlerin, hayasızların, alçak ve karaktersiz insanların yoludur. Ebû Hanîfe'ye gelince, onun hayat sayfaları bu tür çirkin noksanlıklardan, habis kötülüklerden uzaktır, tertemizdir.

İkinci yol: Alimlerin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini rivayet etmeleri, doğru yolu gösteren kitaplarda, İslamın hazinesi olan eserlerde bunları biraraya getirmeleri, onların Ebû Hanîfe'nin müctehid olduğunu görüp kabullendiklerini göstermektedir. Çünkü bir insanın ilmî durumunu tesbit etmeden görüşünü nakletmeleri helal olmazdı; nitekim, bir insanın bu yönünü tedkik etmeden böyle olduğu havasını vermek haramdır. Zira onun ictihadlarını nakletmekle şer'î hükümler açısından ortaya şu vb. sonuçlar çıkmaktadır:

1- İcma edilen şer'î hükümler açısından: Farklı görüşüyle kendi dönemindeki İcma bozulmaktadır.

2- İhtilafı konular açısından:

a) İctihadı nedeniyle kendisinden sonrakilerin icması engellenmiş olmaktadır. (Çünkü kendisine tabi olanlar mutlaka olacaktır),

b) Vefatından sonra bu fetvasının taklid edilmesi caiz olmaktadır.

Üçüncü yol: Şunu demek durumundayız: Bazıları muhalefet etse de, Ebû Hanîfe'nin müctehid olduğu hususunda icma vardır. Vefatından sonra da aynı icma devam etmiştir. Biz bunu söylerken, dayanağımız şudur: Tabiin döneminden yani hicrî 150 yılından itibaren bugüne, hicri dokuzuncu asrın başlarına kadar, onun ictihadlarına seçkin İslam alimierince müracaat edilmekte, doğusuyla batısıyla, Yemen'iyile Şam'ıyla bütün bir İslam coğrafyasında bunlarla amel edilmektedir. Onun ictihadiarını rivayet edenler ile bunları kendisine dayanak olarak alanlar yerilmemektedir. Müslümanların bir kesimi onun ictihadlarıyla amel etmekte, etmeyen diğer kesim de edenleri tenkit etmemektedir. Çoğu konulardaki icma iddiası da zaten bu yolla ispat edilmektedir.

Dördüncü yol: Pekçok imam ve alim şunu demişlerdir: Bir kimsenin müctehid olduğunu gösteren delillerden birisi de; fetva vermesi, insanların onun fetvalarına müracaat etmesi, bilginlerin ve faziletli zevatın da bunu

yadırgamamasıdır. Alimlerin bu yöndeki açıklamaları usûl kitaplarında yazılıdır. Buralarda, bir alimin müctehid olduğunu ve taklid edilebilirliğini anlamak için bu delilin yeterli olacağı anlatılmaktadır. Safuet kitabında bunu zikreden Zeydiyye'nin imamlarından Mansûrbillah ile Mutemed'inde bahseden Mutezile'nin üstadlarından Ebu'l-Hüseyn el-Basrî bu hususu anlatan imamlardan ikisidir.

Diğer bilginlerin, fetva veren bir insana ses çıkarmaması onun müctehid olduğunu gösteriyorsa; Peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'in ifadesiyle en hayırlı dönemlerin birine mensup olan seçkin din önderlerinin, İslamın rüknü tabiin bilginlerinin bir kişi hakkında sükut etmesi nasıl olur acaba? İleride geleceği üzere, Ebû Hanîfe'nin kendisi de bu ilk seçkin kuşakla muasır olan bir insandı.

Her iki gurup da, yani hem Ehl-i sünnet hem de Mutezile mezhebi Ebû Hanîfe'yi büyük bir bilgin olarak kabul etmede ve hürmette hemfikirdir.

Ehl-i sünnetin bu yaklaşımı güneşten daha açıktır, şüpheyi küçük bir mahal bırakmayacak şekilde nettir.

Gündüzün varlığına bir delil aranırsa, Hiçbirşey makul gelmez artık akıllara. Mutezile'ye gelince; pekçoğu kendisini ona nisbet edip (Hanefî olduğunu belirtip) mukallidi olduğunu dile getirerek bunu bir şeref payesi olarak kullanmıştır. Mutezilenin mütekaddimîninden Ebû Ali, oğlu Ebü Hâşim ile

müteehhirûnundan Ebu'l-Hasan el-Basrî ve Zemahşerî gibiler böyledir. Bizler bu insanların ictihad keza taklidi bırakma iddialarını düşünecek olursak, bunun ilim tahsillerinden sonra, uzun bir zaman sürecinin ardından gerçekleştiğini görürüz. Bu noktadan önce, keza bu noktaya gelene kadar geçirdikleri süreçte Ebû Hanîfe'nin ictihadlarına tabi olduklarını dile getiriyorlardı. Vardıkları noktadan (ehl-i sünnetten ayrıldıktan) sonra da kendilerini Ebû Hanîfe'ye (Hanefî mezhebine) nisbet etmekten, ameli konularda onun çizdiği yola tabi olmaktan imtina etmediler.

Mutezile'nin allamesi olan Zemahşerî bir sözünde şöyle demiştir: “Allah Hanefî mezhebini Ebû Hanîfe'nin bilgileriyle sağlamlaştırdığı gibi, yeryüzünü (dini) de mükemmel alimlerle, Hanîf dinin önderleri olan büyük Hanefî imamlarıyla sağlamlaştırdı. Cömertlik ve yumuşak başlılık Hatim'den ve Ahnef'ten öğrenilir. Din ve ilim de hanîftir, Hanefîdir (Hanefî mezhebinden öğrenilir).”

Hâkim Ebû Saîd de Sefînetu'l-Ulûm adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin faziletlerine ve ilmî birikimine dair bir bölüm açmıştır.

Tarih alimleri Ebû Hanîfe'nin büyük bir alim olduğu hususunda müttefiktirler. Tarihçilerden biri Ebû Hanîfe'nin hayatına dair Şakâiku'n-Nu'mân fî Menâkibi'n-Nu'mân adlı müstakil bir eser yazmıştır.

İmam Ebû Hanîfe cahil, ilim ziynetinden mahrum bir insan olmuş olsaydı, Hanefî olan ilim dağlan Kâdî

Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Tahâvî, Ebu'l-Hasan el-Kerhî gibilerle bunlardan kat be kat fazla sayıdaki insan Ebû Hanîfe'nin ictihadlarıyla meşgul olmakta hemfikir olmazdı.

Hanefi alimleri hicrî 150 tarihinden günümüze kadar geçen 600 sene zarfında, başta Hindistan, Şam, Mısır, Yemen, Mezopotamya, Mekke, Medine, Basra, Küfe olmak üzere devamlı artmaktadır. Binlerce sayıdaki bu alimleri bir sayıyla kayıtlamak; ilim, fetva, verâ ve takva ehlerinden olan bu büyük zümreyi tek tek saymak mümkün değildir.

Bu muteriz, nasıl cüret ediyor da bu bilginlerin, avamdan cahil birine, be harfinin kendisinden sonraki ismi cer ettiğini bilmeyen, ağzından çıkan hadisten neyin murad edildiğini idrakten yoksun bir insana dayanmakta hemfikir olduklarını mümkün görmektedir. Bu olsa olsa sıradan bir İnsanın veya karanlıkta şaşırıp ve oraya buraya çarpıp sendeleyip bir âmânın sözüdür.

Farzet ki gündüze gece diyorsun sen, ışığı görmüyor mu bütün bir evren.

İmam Ebû Hanîfe'yi Arapça'yı bilmemekle suçlamasına gelince, şüphesiz bu doğru çizgiden sapan zalim ve insafsız bir insanın sözüdür. Oysa Ebû Hanîfe eski dili ve fasih lügati çok iyi bilen bir insandı.

Bir filolog gibi konuşurken ağzını sağa sola bükmez, Lakin çok akıcı konuşur, dil kurallarını da ihlal etmez.

Ebû Hanîfe'nin Arapçayı hakkıyla bilmesine gelince: Arapların dönemine, dilin doğru konuşulduğu zamana yetişmiş, Cerîr ve Ferazdak ile aynı dönemi paylaşmış, Rasûlullah'ın hizmetkarı Enes b. Mâlik'i iki kez görmüştür. Enes'in vefatı hicri 93'dür. Buradan anlaşılan şudur: Ebû Hanîfe Enes'i beşikteyken değil, temyiz çağlarındayken görmüştür. Enes'i görmesi Ebû Hanîfe'nin uzun ömür süren insaniardan olduğunu da göstermektedir. Çünkü 150 yılında 90 yaşını geçkinen vefat etmiştir. [\[171\]](#)

Bu bilgiler, onun Enes'le görüştüğü sıralarda buluş çağında olduğunu ve Hz. Peygamberin vefatından yaklaşık 80 yıl sonrasına yetiştiğini gösteriyor. Çünkü Hz. Peygamber hicretten on yıl geçtikten sonra vefat etmiştir. Yine bu, Ebû Hanîfe'nin oldukça erken bir döneme, (henüz başka ırklarla dejenere olmamış) Arapların zamanına yetiştiğini göstermektedir. O, dönem olarak mezhep imamlarının en kıdemlisi ve en yaşlısıdır. Nitekim Malik önce yaşayan bilginlerden biri olmasına rağmen, Ebû Hanîfe'den 30 yıl kadar bir süre sonra vefat etmiştir.

Hiç şüphe yok ki bu dönemde Arapça az bir değişime uğramıştı. Ayrıca bu dönemde, kendilerine ittiba edilen güvenilir İmamlardan hiçbir tanesi -o vakitler böyle bir şeye ihtiyaç olmadığından dolayı- filoloji ile meşgul olmadılar. Ebu's-Seâdât İbnu'l-Esîr en-Nihâye adlı kitabının mukaddimesinde bu hususa

değınmektedir. Ayrıca tarih ilmiyle ünsiyeti olan kişiler de bunun böyle olduğunu gayet iyi bilirler.

Eğer bizler bu dönemde bir müctehidin filoloji okumasını şart koşarsak bunu sadece Ebû Hanîfe'den istememeliyiz. Aynı şekilde filologların (Ebû Hanîfe'nin muasırı) Cerîr ve Ferazdak'dan delil olarak zikrettikleri şiirlere de itibar edilmemeli. Oysa bu, hiçkimsenin söylediğı bir şey değil. Ancak şu bir gerçektir: Bu asırdan sonra bir kısım insanların lisanlarında büyük bir karmaşa ve karışıklık meydana geldi. Şehirlerdeki Acemlerle (Arap olmayanlarla) haşır neşir olmayan saf Araplar ise dillerini koruyabildiler. Zemahşerî badiyelerde yaşayan bu tür insanların pekçoğuna yetişmiş ve görüşmüştür. Zemahşerî, altıncı asırda yaşayan ve hicrî 538 yılında vefat eden bir insandır. Dejenereasyona en hızlı biçimde uğrayanların büyük kısmını, Arapça olan kelimelerle olmayanları birbirinden ayırt edemeyen halk oluştıuruyordu.

Alim zat Emîr Hüseyin b. Muhammed'in Şifâu'l-Uuâm adlı kitabında belirttiğine göre, İmam Yahya b. Hüseyin bir eğitim almadığı halde Arapça'yı Hicaz şivesince konuşan bir insandı. Şia mezhebi allâmelerinden Ali b. Abdullah b. Ebi'l-Hayr ise İmam Yahya'nın 40 gün Arapça eğitimi aldığını rivayet etmiştir. İmam Yahya'nın vefatı hicrî 300 yılının başıdır.

Hakikati yanlışlardan ayırt edebilen insanlardan hiçbiri, hicrî 80 yılında yaşayan bilginlerin Arapça

eğitimi almadan Allah kelamının manalarına vakıf olamadıklarına inanmaz. Eğer durum böyle olmuş olsaydı, bu mutlaka onlardan nakledilir ve tabîne Arap edebiyatı eğitimi veren hocaların isimleri bilinirdi.

Eğer durum böyle değilse, o dönemlerde yaşayan Alkame b. Kays, Ebû Müslim el-Havlânt, Mesrûk el-Ecda', Cubeyr b. Nufeyr ve Ka'bu'l-Ahbâr'ın hocaları kimlerdir acaba, bilmek isterim? Keza onlardan sonra gelen ve yine tabînden olan Hasan Basrî, Ebu's-Şe'sâ, Zeynelâbidîn, İbrahim et-Teymî, Nehaî, Saîd b. Cubeyr, Tâvûs, Ata, Mücahid, Şa'bî ve benzerlerinin hocaları kimlerdi acaba? O halde ne diye sadece Ebû Hanîfe'den Arapça eğitimi alması isteniyor? Hem o vakitler hangi basit kitaplar okunuyordu acaba?

Muterizin, Ebû Hanîfe'nin (harf-i cer'i devreye sokmayarak) 'bi Ebâ Kubeys' dediğini delil getirmesine gelince; buna birkaç açıdan cevap verebiliriz:

a) Bu rivayetin sahih bir senede ihtiyacı vardır. Ebû Hanîfe'nin konumuna karşı çıkan Seyyid Cemaleddin Ali, sözün sahibinden işitildiği ve gerektiği şekilde korunduğu meşhur olmasına rağmen sahih rivayetlerin söyleyenine nisbetinde çok sıkı ve titiz davranmışken, bu rivayet karşısında niye böyle bir tavır takınıyor?

b) Bu rivayet sahih bir tarikle sabit oisa bile, meşhur değildir; keza İmam Ebû Hanîfe'nin fetva ehli ve

müctehid olduğu iddiası kadar da sahih değildir. Oysa Ebû Hanîfe'nin ilmi durumu, fazileti tevatür derecesindedir ve bu hususta herkes hemfikirdir. Bu nedenle malum olan bir gerçeğe zanla hatta zan bile sayılamayacak birşeyle zarar verilemez.

c) Rivayetin Ebû Hanîfe'den sağlam yollarla geldiğini ve sahih olduğunu farz etsek; bu, Ebû Hanîfe'nin konumuna bir zarar vermez; çünkü bir hata değildir. Bilakis doğru bir lehçedir. Nitekim Ferrâ bazı Araplardan bunu nakletmekte ve şu şiiri söylemektedir:

İnne ebâhâ ve ebâ ebâhâ [\[172\]](#) kad belağâ fi'l-mecdi
ğâyetâhâ

Hanımın babası ile babasının babası
Son derece ulu insanlardı her ikisi

d) Bunun hiçbir şekilde izah edilemez bir hata olduğunu kabul etsek bile bu, Ebû Hanîfe'nin Arapçayı bilmediği anlamına gelmez. Çünkü (bugün) pekçok filolog ammîce konuşmakta ve (hatalı söylemiyle yerleşmiş kelimeye) alışan dil bilerek yanlış yapmaktadır. Bundan da öte, Araplar'ın kendileri bile yabancı dil konuşmakta ve bu onların Arapçalarını olumsuz etkilememekte, keza onlar için bir kusur sayılmamaktadır.

Sözün özü, nasıl ortaya atılmış olursa olsun, bu mesele İmam Ebû Hanîfe'nin bilgisizliğine ve kifayetsizliğine delalet etmez. Aksine, muterizin

gafletini ve basiretsizliğini, bu büyük alimi lekelemek ve cahil göstermek için ne kadar cüretkar olduğunu ortaya koyar.

Ebû Hanîfe zayıf ravilerden rivayet ederdi diyerek onu lekelemeye çalışmasına ve 'bunun nedeni Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin azlığıdır' demesine geince, bu apaçık bir hatadır. İnsaflı bir insan bunu söylemez. Buna birkaç yolla cevap verilebilir:

Birinci yol: Ebû Hanîfe'nin meçhul kimselerin rivayetlerini kabul ettiği bilinmektedir. Daha önce zikrettiğimiz gibi, pekçok alim aynı şekilde düşünmektedir. [\[173\]](#) Hiç şüphe yok ki onlar, adaleti bilinen sika ravinin rivayetine muhalif olmayan meçhul kimsenin rivayetini kabul etmekteydiler. Çünkü hadislerin tearuz etmesi durumunda bir taraftaki ravinin sikalık ve hafızasının sağlamlığıyla karşı tarafa üstün olması durumunda berideki rivayetin tercih edileceği icma edilmiş bir husustur.

Yine şüphe yok ki, o dönemlerdeki hadis ravilerinin büyük çoğunluğu adil insanlardı. Meşhur sahih hadis de bu hususu teyid etmektedir: *“Sizlerin en hayırlı dönemi benim yaşadığım dönemdir. Sonra onları takip edenler. Sonra da onları takip edenler. Bunların ardından yalan yayılır.”*

Hız. Ali de bazı ravileri doğru mu söylüyor diye ilk önce sınıyor, daha sonra yemin ettirerek rivayetlerini kabul ediyordu. Bu, tanınmayan veya benzeri durumu olan raviler için söz konusu olmaktaydı. Nitekim Mikdâd mezinin hükmünü

kendisine aktarınca ondan yemin etmesini istememiştir.

Hafız İbn Kesîr, hayvan yarıştırmakla ilgili hadisleri topladığı cüzde Ahmed b. Hanbel'den, bir konuyla ilgili aykırı sahih bir hadis bulunmadığı takdirde zayıflığı bulunan hadisle amel etmeyi benimsediğini nakletmiştir. Nitekim Musned'inde bu tür pekçok hadis rivayet etmiştir. Bu, hadisin zayıflığını, zayıflığın ölçüsünü, rivayetin kabul edilmesinde icmayla kabul edilmiş şartları veya ihtilaf edilen koşullan bilmemekten değil ihtiyat nedeniyle başvurulmuş bir yöntemdir.

Hafız Ebû Abdullah b. Mende şöyle demiştir: “Ebû Davud ele aldığı konuda başka hadis bulamadığında zayıf hadisleri rivayet ediyordu. Çünkü bunlar onun nezdinde şahısların görüşlerinden daha sağlamdı.”

Buradan açıkça ortaya çıkmaktadır ki, zayıf hadis rivayet etmek o kişinin hadis bilgisi olmadığını göstermez. Ahmed b. Hanbel ile Ebû Davud'un tartışmaya gerek olmayacak çapta hadis imamları oldukları malumdur.

Ayrıca zikretmiş oldukları zayıf hadisler, yalancıların veya hskları-nı aleni iân edenlerin rivayetleri değildir. Onların nezdinde bu tür rivayetlere zayıf denmezdi; batıl, mevzu, sakıt, metruk ve benzeri isimler kullanılırdı.

Zayıf rivayete gelince, şudur:

(a) Doğru sözlü olan ancak hadisi iyi ezberleyemeyen kimsenin rivayet ettiği hadis.

(b) Hadisin merfu olup olmayışında keza isnadında ihtilaf edilen ve bu açıdan küçük bir probleme neden olan hadis.

(c) Alimlerin hadisi veya raviyi zayıf saymakta ihtilaf ettikleri hususlardan birini içeren ve kabulünü veya reddini gerektirecek kuvvetli bir delilin bulunmadığı rivayet.

Ravilerin zayıf sayılması ekseriya hadisleri ezberlemelerindeki kusurlardan kaynaklanmaktadır. Usûlcülerin kabulüne göre, hataları doğru rivayetlerinden fazla veya ikisi eşit olmadığı sürece, bu durum raviye zarar vermez. Ayrıca hatalarıyla, doğrularının eşit olması durumunda ne olacağına da ihtilaf vardır. Bu konu hem hadis usûlü hem de fıkıh usûlü eserlerinde yer almaktadır.

Bu durumda, Ebû Hanîfe'nin bazı zayıf ravilerden rivayeti kendi tercihi ve ihtiyarıdır, yoksa cahilliği veya durumu fark edemeyip aldanması değildir.

İkinci yol: Ebû Hanîfe'nin kendilerinden rivayet ettiği ravilerin zayıflığı, zayıflık kabul edilip edilmeyeceği ihtilaflı olan hususlardan olabilir. Ebû Hanîfe bu tür ravilerin rivayetlerinin kabul edilmesi gerektiğini, onları zayıftır diye gösteren bu türdeki değerlendirmelere itibar etmemeyi benimsemiş olabilir. Örneğin, cerhedilen ravinin hangi sebepten ötürü cerhedildiğinin belirtilmemiş olması veya mezhebi nedeniyle cerhedilmiş olması gibi nedenler. Pekçok alim ve hafız aynı şeyi yapmıştır. Hatta Sahîhayn müelliflerinde de bu tutum görülür.

Aynı tutumu hadis ilminin diğer bilginleri de sergilemiştir. İşte İmam Şafiî. İbrahim b. Ebî Yahya el-Eslemî'den çokça hadis rivayet etmiş ve onun güvenilir biri olduğunu söylemiştir. Oysa çoğunluk bu hususta kendisine muhalefet etmiştir. İbn Abdilber bu konuda Temhîd'de şöyle demiştir: Şafiî dışındakiler İbn Ebî Yahya'yı cerh etmekte icma etmişlerdir.

(Burada şunu ara not olarak söylemek durumundayım: Şafiî dışındaki herkesin onu cerh etmekte icma ettikleri değerlendirmesi doğru değildir. Çünkü hadis hafızlarının büyüklerinden dört kişi daha Şafiî gibi düşünmekte, onu güvenilir kabul etmektedir: İbn Cureyc, Hamdan b. Muhammed el-Esbahânî, İbn Adiy, İbn Ukde.

Zehebî de Tezkire'de şöyle demiştir: "İbn Ebî Yahya hadis uyduran kimseler kategorisinde değildir." Bununla beraber, onun zayıf kabul edilmesi hadisçilerin çoğunluğunun kabulüdür. Şâfiîlerden Nevevî, Zehebî, İbn Kesîr, (Hafız İbn Hacer'in hocası İbnu'l-Mulakkin yani) İbnu'n-Nahvî ve diğerleri nezdinde doğru olan da budur.)

Aynı şekilde Şafiî, İbn Halid ez-Zincî el-Mekkî'den rivayet etmiştir. Bu kimse de güvenilir olup olmadığına ihtilaf edilen biridir.

Aynı durum İmam Ahmed b. Hanbel'de de var. O da haklarında ihtilaf edilen ravilerden rivayet etmektedir.

Aynı şekilde Kasım b. İbrahim ile Yahya b. Hüseyin de, hakkında ihtilaf edilmiş olan İbn Ebû Uveys'den rivayet etmişlerdir.

Rical bilgini alimler, haklarında ihtilaf edilen raviler konusunu ele almışlar ve usûl kitaplarında ravilere yönelik verih ve tadilin hangisinin kabul edileceğini, bir taraf raviyi cerh ederken diğer taraf güvenilir dediğinde ortaya çıkan zıtlık durumunda ne yapılacağını açıklamışlardır.

Üçüncü yol: Ebû Hanîfe bu zayıf ravilerden 'destek olsun' diye rivayette bulunmuş olabilir. Esasında konuyu dayandırdığı mesned onların hadisi değil de ayetin umumu, başkalarının rivayet ettiği bir hadis, kıyas veya istidlal olabilir. Nitekim aynı şeyi Malik, Abdulkerim b. Ebi'l-Muharik el-Basrî'den rivayette yapmıştır. İbn Abdilber bu hususta Temhîd'de şöyle demektedir: “Bu ravinin cerhi hususunda icma edilmiştir. Ondan sadece Malik tek bir hadis rivayet etmiştir. Bu hadis Malik'in başka tarikle de rivayet ettiği bilinen bir hadisdir. Mezkur hadis namazda sağ eli sol elin üzerine koyma hadisidir. Malik bunu Muvatta'ında sahih tarikle tabîînin büyüklerinden Ebû Hazım - sahâbî Sehl b. Sa'd tarikiyle rivayet etmiştir.”

Aynı durumu Kasım b. İbrahim ile Zeydiyye'nin imamlarından olan torunu Yahya b. Hüseyin'de görmekteyiz. Bunlar İbn Ebû Damra'dan ahkam bahislerinde pekçok hadis rivayet etmişler ve bunlarla ihticac etmişlerdir. Oysa rivayet bilginleri

bu ravinin cerhi ve rivayetinin zayıf kabul edilmesinde hemfikirdirler.

Keza hadisteki otoriteliğine, rivayetlerin naklinde çok sıkı olmasına, hatta Şuayb b. Cerir'in rivayetine göre 'eşegin idrarını içerek susuzluğumu gidermeyi Ebân b; Ebî Ayyaş bize şu hadisi rivayet etti demeye tercih ederim' demesine, keza İbn İdris ve başkaları onun, 'bir insan, Ebân'dan rivayet etmektense zina etsin daha iyidir' dediğini nakletmesine rağmen, Şu'be, Ebân b. Ebî Ayyâş'dan rivayet etmiştir.

Burada şöyle diyebilirsin: Haram olduğuna inanmasına rağmen nasıl oluyor da ondan hadis rivayet ediyor? Buna şu cevabı verebiliriz: O bu tür kimselerden rivayet etmenin haram olduğunu söylerken hakla batılı birbirinden ayırt edemeyen kimsenin rivayet etmesini keza ravilerin durumlarını bilen kimselerin raviler hakkında bilgisi olmayan kimselerin huzurunda terk edilmiş ravilerden rivayet etmesini kasetetmiştir. Nitekim Sevrî bazı terk edilmiş ravilerden rivayeti men edince

'Ama sen onlardan rivayet ediyorsun' denmiş, o da şu cevabı vermiştir:

'Ben bildiğim şeyleri rivayet ediyorum.' Bahsettiğimiz bu husus, hadis ilminin inceliklerindendir.

Müslim'in de senedi âlî [\[174\]](#) olduğu için sadece zayıf isnadlı hadisi rivayet ettiğini, nazil [\[175\]](#) olduğundan ve de hadis erbabı onu bildiğinden dolayı sahih isnadı eserine almadığını görmekteyiz. Nevevî bu

metodu bizzat Müslim'den rivayet etmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, bir alimin zayıf bir kimsenin rivayetini nakletmesi rivayetin zayıf olduğunu bilmediği anlamına gelmez.

Aynı şekilde Buhârî, Sahih'inde kendilerinden hadis rivayet ettiği bazı kimseleri zayıf kabul etmiştir. Zehebî bu raviieri Mîzân 'da zikretmiştir. Bu da, aynı konuyla ilgili diğer sahih hadisler olmasa idi, Buhârî'nin zayıf kabul ettiği ravilerin hadislerini eserine almayacağını göstermektedir. Bu da hadis ilminin inceliklerindendir.

Bundan ötürü Nevevî şöyle demiştir: “Bir kimse Müslim'in şartlarına uymaktadır çünkü ravisi Müslim ravisidir diyerek bir hadisi sahih kabul ederse, bu hükmünde hata etmiş olur.”

Dördüncü yol: İmam Ebû Hanîfe kendisine ulaşmış olan sahih ve zayıf hadislerin tedvin edilmesi gayesiyle bunları rivayet etmiş olabilir. Nitekim bu, sünen ve müsned yazarı pekçok kimsenin adetidir. Onların bu tür hadisleri rivayet ederken ki maksatları, diğer tariklerinin ve benzer muhtevalılarının araştırılması amacıyla gelen hadisleri ümmet için muhafaza etmektir. Böyle yaptıklarında naklettikleri hadisin diğer tarikleri var mı diye bakılır, sahih olduğu anlaşılırsa onunla amel edilir, batıl olduğu tesbit edilirse bırakılırdı. Şayet rivayet tartışmalı bir durum arz ederse, bu durumda da alimler kendi icthadlarına göre o hadis hakkında karar verirlerdi.

Nitekim Buhâri'den gelen meşhur rivayette 300.000 hadis bildiği, bunların 200.000'nin zayıf olduğu geçmektedir.

İshak b. Râhûye de şöyle demiştir: “Gözlerimle görür gibi 100.000 hadisin metnini biliyorum. 70.000 hadis de ezberimde. 4.000 de uydurma rivayet biliyorum.” Kendisine uydurma hadisleri niçin ezberlediği sorulunca şu yanıtı vermiştir: “Sahih hadisler arasından bunlardan biri geçtiği zaman ayıklamak için.”

Beşinci yol: İmam Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen pekçok zayıf hadisin zayıflığı Ebû Hanîfe'den veya hocalarından değil de kendisinden rivayet eden ravilerden kaynaklanabilir. Aynı durum Cafer es-Sâdık'a ve başka sika kimselere nisbet edilen hadislerde de söz konusudur. Nitekim Hafız Zehebî Mizan'da İbn Hibbân'dan şunu nakletmiştik. “Ebân b. Cafer, Ebû Hanîfe adına 300'den fazla hadis uydurmuştur. Oysa Ebû Hanîfe bunların bir tekini bile rivayet etmemiştir.” Zehebî bu bilgiyi Ebân b. Cafer'in terceme-i halinde zikretmektedir.

Bunu öğrendiğine göre, şunu da bil: İmam Ebû Hanîfe yaşı bir hayli olmuşken hadis tahsiline girişmiştir. [\[176\]](#) Meşhur bir hafızın hadis öğrenimi yaşı bir hayli ilerlemişken olursa, hafızası da bir nebze zayıflamış olur. Dolayısıyla Ebû Hanîfe hafıza olarak doruk noktada değildi. Diğer imamlar da böyleydiler. İmam Ahmed b. Hanbel ise dört imam içinde hadis bilgisi ve ezberi en fazla olan insan idi.

Dolayısıyla bulundukları durum onlar için bir ayıp, ictihadlarını tenkid için bir neden değildi.

Nitekim İbnu'l-Museyyeb'in, Muhammed b. Şîrîn'in, İbrahim en-Nehaî'nin rivayetleri; Atâ'nın, Hasan Basri'nin, Ebû Kılâbe'nin rivayetlerinden daha sahih ve daha güvenilirdir. İbnu'l-Museyyeb ise bunlar içinde rivayeti en sahih olan kişidir. Bu elbette kendisi gibi olmayan diğerlerinin rivayetlerinin konumuna zarar vermez.

Yukarıdaki gerekçe nedeniyle bazı hafızlar İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin hadisleri hakkında söz söylemişlerdir. Bazı cahiller de sanmıştır ki, bu durum Ebû Hanîfe'nin ictihadlarını ve imamlığını zedeler. Oysa durum hiç te öyle değildir. Bu babta söylenecek en son söz şudur: Diğerleri hadis ezberi açısından ondan daha iyiydiler. Bu, diğerlerinin her yönüyle ondan daha üstün ve daha bilgili olduğu anlamına gelmez. Nitekim sahabenin en çok hadis ezberleyeni olan Ebû Hureyre sahabilerin en bilgilisi, en fakihi ve en faziletlisi değildi. Muâz en fakihleri, Zeyd ferâizi en iyi bilenleri, Ali davalarda en isabetli karar verenleri, Ubey en iyi kıraat bilgisi olanları, hulefâ-i râşidîn de en faziletliydiler. Dahası, fazilet ve meziyetler Allah'ın dilediği kullara ihsan ettiği lütuflardır.

Zehebî, İmam Ebû Hanîfe ve emsallerini zikretmesi, onlar hakkındaki farklı değerlendirmeleri aktarması nedeniyle kendisinin kınanamayacağı hususunda mazeret beyan etmiştir. Mizanın mukaddimesinde

bu hususta şöyle demiştir: “Furûatta kendilerine tabi olunan imamlardan hiçbirini zikretmeyeceğim. Çünkü bunlar İslam içinde çok büyük bir yere sahiptirler, gönüllerde çok değerli yerleri vardır. Eğer bunlardan birini zikredeceksem insaf ölçüleri içinde ondan bahsedeceğim. Bu anlatacağım şeyler ne Allah katında ne de kullar nezdinde onun konumuna bir zarar vermez. İnsana zarar verecek şey, yalan, hatada ısrar etmek, batılı başka türlü göstermeye çalışmaktır. Böylesi bir tavır hıyanettir, cinayettir. Müslüman kişi herşeyi yapabilir ama hıyanet ve yalana asla sapmaz.” [\[177\]](#)

Ebû Abdullah ez-Zehebî'nin şu edebine bir bak. İslamda kendilerine tabi olunan imamıların büyüklüğünü dile getirmekte, cerh-tadil kitaplarında isimlerinin geçmesinin ne Allah ne de kullar nezdinde itibarlarına bir hanel getirmeyeceğini belirtmektedir. İşte, alimin kendisinden daha üstün birinden bu şekilde bu şekilde edep, tevazu, hürmet ve saygı ile bahsetmesi gerekir. Allah bizleri imamların kadr-u kıymetini anlayan kullarından eylesin; ümmetin icmasına muhalefet etmekten korusun.

Bu açıklamalar sonucunda, müslümanlar nezdinde en büyük imamlardan biri olan ve seçkin din büyüklerinin dinde imam olduğunda hemfikir oldukları bir zata yönelik iki zayıf şüphenin dayanaktan yoksun olduğu ortaya çıkmış oldu. Ben bu birkaç satırla Allah Teâlâ'ya yakın olmayı, imamın

kıymetli anısına hizmet etmek suretiyle şeref-
lenmeyi, değerli ilmî mirasını korumayı arzuladım.
Yoksa bilinmeyen faziletlerini anlatmayı, aşağı
düşürülmeye çalışılan itibarını yükseltmeyi murad
etmedim; çünkü, onun makamı çok yüksek, şanı da
yücedir. Dolayısıyla böyle şeylere gerek yoktur.

Güneş parlayan ışıkları arasında durmakta,
Onu vassedenin tarifine ihtiyaç duymamakta. [\[178\]](#)

Sonuç:

İbnu'l-Vezîr'den yaptığımız uzun alıntı burada
bitmektedir. Hem onun açıklamalarında, hem de
daha önceki değerlendirmelerde geçen Mâlikî, Şafîî,
Hanbelî ve diğer mezheplerden olan mutekaddimun
imamların, müteahirundan mütehassıs hafızların
İmam Ebû Hanîfe'yi övmeleri, Kitap ve sünnete
yönelik geniş ilmi birikimini methetmeleri, onu cerh
eden ve kabul etmeyenlere karşı açık delilier ve
sağlam kanıtlarla verdikleri cevaplar, son
zamanlarda İmam'a hücum eden kindar
saldırganların suçlamalarını geçersiz kılmaktadır.
Keza bu değerlendirmeler, doğruyu bulmaya
muvaffak kihnırlarsa, onların ağırlı gözleriyle hasta
kalplerindeki perdeyi de kaldıracaktır. Yine
buralarda, din önderlerine saygılı olan ilim ehlinin
gözlerini ısıtacak bilgiler yer almaktadır.

Allah Teâlâ'dan niyazım odur ki, bu kitabı okuyan ve inceleyen herkesi istifade ettirsin. Beni de lütfü ve keremiyle bu büyük imamın konumunu ortaya koyan, onun yüce makamına yönelik saldırıları uzaklaştıran daha geniş bir çalışma yapmaya muvaffak kılsın. Şüphesiz başarılı kılacak odur; dualara icabet edendir.

Allah efendimiz ve peygamberimiz Hz. Muhammed'e, âl ve ashabının tamamına salât etsin. Hamd olsun alemlerin rabbı olan Allah'a.

Muhammed

Abdurreşîd en-Nu'mânî Karaçi /15-Rebîulewel-1415.

Ek:

Cerh Ve Tadilde Mezhep Taassubunun Rolü Ve İmam Ebû Hanîfe Örneği

İsmail Hakkı Ünal

İslam dininin iki temel kaynağından biri olan hadis ve sünnete bağlılık, asırlar boyu, Hz. Peygamber'e gösterilen sevgi ve saygının mihenk taşı olmuştur. Bu bağlılığı sadece Peygamber sevgisiyle açıklamak yeterli değildir. Zira Hz. Peygamber'in söz ve tatbikatı olmadan, daha doğrusu onun örnekliği göz önüne alınmadan İslamı hakıyla anlayabilmek mümkün değildir. İslam tarihi boyunca, İslamı yaşama ve yaşatma gayretinde olan hiçbir müslüman

kendini bundan müstağni görmemiştir. Bunlar arasında İslam alimleri başta gelir.

Buna rağmen, İslam kültür tarihinde, genellikle, hadisçilerden kaynaklanan değerlendirmelere göre bazı alimlerin, bu arada özellikle Ebû Hanîfe'nin hadislere muhalefetinden ve bu konudaki yetersizliğinden söz etmek adet haline gelmiştir. Kendi çağdaşı bazı alimlerden başlayarak hicri 8. asra kadar devam eden ve günümüzde de zaman zaman görülen bu suçlamaların büyük ölçüde subjektif olduğu ve aynı yoldan hareketle her alimin böyle bir ithama maruz kalabileceği bilinmekledir. Ancak suçlamaları yöneltenlerin, başka bir deyişle Ebû Hanîfe'yi hadisçiliği yönünden cerh edenlerin, kendi alanlarında büyük şöhrete sahip alimler olduğu gerçeği birçok kimseyi tereddüte sevketmiştir. Bunlar arasında, İbn Ebî Şeybe (ö. 235), Ahmed.b. Hanbel. (ö. 241), Buhâri (ö. 256), Müslim (ö. 261), İbn Kuteybe (ö. 276), Nesâî (ö. 303), Ukaylî (ö. 322), İbn Ebî Hatim (ö. 327), İbn Hibbân (ö. 354), İbn Adıyy (ö. 365), Dârekutnî (ö. 385), Beyhakî (ö. 458), Hatîb Bağdadî (ö. 463), Cuveynî (ö. 478), Gazâlî (ö. 505), Fahreddîn Râzî (ö. 606) gibi alimleri sayabiliriz. Bu alimlerin hemen hepsi Şafiî geleneğini sürdüren veya onun mezhebine mensub kimselerdir. Mesela Ahmed b. Hanbei şöyle der: "Meselelerimiz, yani ashab-ı hadisin meseleleri, Şafiî'ye kadar Ebû Hanîfe'nin ellerinde idi. Ne zaman ki Allah'ın kitabı ve Rasûlünün sünnetinde insanların en fakîhi olan

Şafiî'yi gördük, artık o (Ebû Hanîfe) yetmez oldu. Çünkü o hadis talebi az birisiydi.” [179]

Ebû Hanîfe'yi hadîse muhalefetle ciddi olarak suçlayan ilk Badîşî Ahmed b, Hanbel'nin çağdaşı İbn Ebî Şeybe'dir. O, on dört ciltlik “Musannef “inin son cildinde bir bölümü bu konuya tahsis etmiş ve şu başlığı koymuştur: “Bu bölüm, Ebû Hanîfe'nin Rasûlullah'dan (s.a.v) gelen haberlere muhalefet ettiği konulan ihtiva eder.” [180] Burada İbn Ebî Şeybe, 125 meseleyle ilgili olarak zikrettiği hadislerin sonunda sadece bir cümleyle, “Ebû Hanîfe buna muhalefet etti”, veya “Ebû Hanîfe şöyle dedi” derken, nasıl muhalefet ettiği, gerekçeleri, varsa bunlara karşı tercih ettiği rivayetler konusunda hiç bilgi vermemiştir. Bütün hadis rivayetleri dikkate alınır ve mezhep imamlarının bunlardan kendilerince sahih ve uygun gördüklerini fikhî meselelerde delil atıp, diğerlerini terkettikleri düşünülürse, İbn Ebî Şeybe'nin mantığına göre bütün müctehid imamların hadislere muhalefet etmiş olmaları îcab eder. Halbuki hadisleri kabul veya red ayrı bir konu, onları hüküm istihsalinde kullanıp kullanmamak ayrı bir konudur. Ebû Hanîfe'nin ve bu arada diğer fakihlerin izlediği yol, ikinci yoldur.

Büyük hadis alimi Buhârî de, Ebû Hanîfeyi cerh edenler arasındadır. “Onun Murciî olduğunu, rey ve hadisinin terkedildiğini” belirtir. [181] Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye esas muhalefeti fıkıh alanındadır. “Sahih”inde “Bazı insanlar şöyle dediler” diyerek

eleştirdiği görüşlerin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu ve “bazı insanlar” tabiriyle de Ebû Hanîfe ve ashabının kastettiği belirtilmiştir. [182] Fıkhî görüş farklılığının bir insanın hadisçiliğine hücum vesilesi yapılmaması gerekirken, daha sonraki hadisçiler bunu adeta gelenek haline getirmişlerdir.

Zayıf raviler hakkında yazdığı 4 ciltlik “Kitâbu'd-Duafâi'i-Kebîr” isimli eseriyle tanınan hadisçi Ebû Ca'fer el-Ukaylî bu kitabında, Ebû Hanîfe hakkında, onun muasırlarından ve daha sonrakilerden varid olduğu kabul edilen cerhleri bir araya toplayarak onu, yalancı, hadisine ve reyine güvenilmez, sahtekar, zaman zaman küfre düşen bir insan olarak takdim etmiştir. [183] Tamamen taassub eseri olan bu suçlamalara, Ukaylî'nin kendi öğrencilerinden İbnu'd-Dahîl (ö. 388) tahammül edememiş ve bunu reddeden bir cüz kaleme almıştır. [184]

Mezhep taassubuyla Ebû Hanîfe'ye hücum eden başka bir hadisçi, cerh ve ta'dil konusunda en kapsamlı eserlerden biri olan “Kitâbul-Cerh ve't-Ta'dîlin müellifi İbn Ebî Hatim er-Râzî'dir.

Şafiî mezhebinden olan ve “Âdâbu's-Şâfiî ve Menâkıbuh” isimli bir eseri de bulunan İbn Ebî Hatim bu kitabında, Ebû Hanîfe'yi küçük düşürücü rivayetlere yer vermiştir. Ebû Hanîfe'nin, Kur'an ve hadis cahili olduğunun Şafiî tarafından bizzat İmam Muhammed'e ikrar ettirildiği uydurma diyalog da bu kitapta yer almaktadır. [185] Görüldüğü gibi, mezhep taassubu Ebû Hanîfe'yi, onun en seçkin talebesi

İmam Muhammed'e cerhettirmektedir. Yine bu yüzden, Ebû Hanîfe'nin terceme-i halinde, aleyhindeki bütün rivayetleri bir araya toplayan İbn Ebî Hatim, Şafiî'nin terceme-i halinde ona toz konduracak en ufak bir rivayete bile yer vermez. Üstelik burada da Ebû Hanîfe'yi Şafiî karşısında küçültücü rivayetleri zikreder. [186]

Hicrî 354 yılında vefat eden meşhur hadisçilerden İbn Hibbân da Ebû Hanîfe'nin hadisçiliğiyle ilgili bütün olumsuz nakilleri, "Kitâbu'l-Mecrûhîn "inde bir araya toplamıştır. [187] Kitabı tahkik edenin ifadesine göre, bu yüzden kitapta yer alan en uzun terceme-i hal Ebû Hanîfe'nin olmuştur. Üstelik İbn Hibbân, Ebû Hanîfe'yi cerh eden rivayetleri zikrederken, kendi şartına uymamış, zayıf ve uydurma haberlere de yer vermiştir. [188]

Şafiî olan İbn Hibbân'ın, menakıblarda ve diğer kitaplarda yer alan Ebû Hanîfe lehindeki rivayetleri ve ona isnad edilen görüşleri çürütmek için onar ciltlik iki kitap yazdığı belirtilmektedir. [189] Bu yüzden, "Kitâbu'l-Mecrûhîn" kitabının muhakkiki, onun Ebû Hanîfe'ye hücumunun taassubdan başka bir sebebi olmadığını ifade etmiştir. [190]

Diğer bir Şafiî hadisçi İbn Adiyy el-Curcânî de, Ebû Hanîfe'yi cerhde İbn Hibbân'dan geri kalmamış, "el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl" isimli hacimli eserinde Ebû Hanîfe aleyhindeki bütün rivayetlere yer vermiştir. [191] Bu haberler arasında Ebû Hanîfe'yi şeytan yapanlar olduğu gibi, cerhine kabul

edilebilirlik unsuru katmak için Hz. Peygamber'e müracaat edenler de vardır.

Zahid Kevserî'nin belirttiği gibi, İbn Adiyy'in şu ifadesi, Ebû Hanîfe'ye hücumunda mezhep taassubuyla hareket ettiğini gösteren bir ipucudur. İbn Adiyy, Şafiî'nin hocası İbrahim b. Muhammed b. Yahya el-Eslemî hakkında şöyle der: “Onun hadislerinin çoğunu gözden geçirdim ve onlar arasında munker bir hadise rastlamadım. [192] Halbuki Kevserî'nin ifadesine göre Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân ve diğer rical tenkitçilerinin bu zat aleyhindeki görüşleri bilinmekledir. İclî, İbrahim el-Eslemî hakkında, “O, Medineli, Rafızî, Cehmî ve Kaderiyecidir. Hadisi yazılmaz” demiş, hadis tenkitçilerinin çoğu da onu yalancı saymışlardır [193] Ebû Hanîfe'yi hadis yönünden zayıf sayan muhaddislerden Dârekutnî de ulema nezdinde, mutaassıb bir Şafiî taraftarı ve aynı zamanda mutaassıb bir Ebû Hanîfe aleyhtarıdır. [194]

Meşhur “hilyetü'l-Evliyâ” müellifi Ebû Nuaym el-İsbahânî, “Kitabu'd-Duafâ”sında, “Ebû Hanîfe'nin hatası ve evhamı çok birisi” olduğunu söyler. [195] Tabiatıyla böyle birisine, “Hityetu'l-Evliya” içinde yer vermemiş olması normaldir. Halbuki aynı eserinde Ebû Hanîfe ve ashabından derece itibariyle çok daha aşağıda oîanlara yer vermiştir. Burada da mezhep asabiyeti ön plandadır. Hızlı bir Şafiî olan Ebû Nuaym'a göre, “Kureyş'e sövmeyiniz, çünkü onun alimi yeryüzünü ilimle

dolduracaktır” rivayetindeki âlim, Şafiî'den başkası değildir [\[196\]](#)

Kureyş'le ilgili yukarıdaki haberi kitabında naklettikten sonra, “Şafiî'nin dışında, yeryüzünü ilimle dolduran Kureyş'li kimse bilmiyoruz” [\[197\]](#) diyen meşhur muhaddis Beyhakî de koyu bir Şafiî taraftan olarak, Irak ehli ve Ebû Hanîfe hakkında müsbet görüş sahibi değildir. Çünkü ona göre, Ebû Hanîfe, bazen kıyası terkederek zayıf hadislerle amel ediyor, bazen sahih ve ma'ruf bir hadisi kıyasla terk ediyor, meçhul ravinin haberini ve munkatı hadisi deîl olarak kabul ediyordu.” [\[198\]](#)

Beyhakî'nin Hanefîlere karşı mezhep asabiyeti içinde hareket ettiği Hanefî ulemasınca da bilinmekledir. Nitekim, “Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Munîfe” müellifi Murtazâ ez-Zebîdî, “alışverişte tarafların muhayyerliği” konusunda Ebû Hanîfe'ye isnad edilen bir rivayete Sünen 'inde yer veren Beyhâki'yi tenkit ederken bu hususa şöyle işaret etmiştir: “Hocalarımın, Beyhakî'nin mutaassıb biri olduğunu söylediklerini hep işitirdim. Ancak, kitabında Ebû Hanîfe'ye yakışmayan bu çirkin hikayeye yer verdiğini görünceye kadar bunu doğrulamamış ve hakkında hüsn-ü zanda bulunmuştum. [\[199\]](#)

Ebû Hanîfe'nin leh ve aleyhindeki rivayetlerin hemen hemen tamamına, meşhur eseri “Târîhu Bağdâd”da yer veren Hatib Bağdadî de Şafiî bir âlim olarak Ebû Hanîfe ve ashabına karşı olumlu bir tavır içinde değildir. Onun, bu konuda mezhep asabiyetiyle

hareket ettiğini söyleyenler vardır.^[200] Ancak Hatîb Bağdadî, Ebû Hanîfe aleyhinde bulunan diğer hadisçilerden farklı olarak, sadece Ebû Hanîfe ve ashabı aleyhindeki rivayetleri toplamakla yetinmemiş, Ebû Hanîfe'yi ta'dil eden, metheden ulemanın beyanlarına da geniş bir biçimde yer vermiştir. Tarihçi kişiliğinden, kaynaklanan bu durum, diğer hadisçilerin tutumu karşısında takdir edilecek bir davranıştır.

Mezhep taassubuna önemli bir örnek, “İmamul-Harameyn” lakablı Abdulmelik el-Cuveynî'nin “Mugîsü'l-Halk fî Tercihi'l-Kavli'l-Hak” isimli eseridir. Cuveynî bu kitabında, Ebû Hanîfe ile Şafiî, Hanefî mezhebi ile Şafiî mezhebi arasında birtakım mukayeseler yaparak kendi imamını yüceltmek pahasına Ebû Hanîfe'yi her konuda küçük düşürmeye çalışmıştır.

Arap ve üstelik Kureyş'ten olması hasebiyle Şafiî'nin doğuştan bir üstünlüğe sahip olduğuna işaret eden Cuveynî, Ebû Hanîfe'nin Arap değil, nebtî (Iraklı) olduğunu, dolayısıyla, “*İmamlar Kureyş'tendir*”, “*Kureyş'i öne geçiriniz, siz onların önüne geçmeyiniz*” hadisleri ^[201] doğrultusunda Şafiî'nin ve mezhebinin ittibaya diğerlerinden daha layık olduğunu belirtir. ^[202]

Cuveynî, Ebû Hanîfe'nin hadisçiliği konusunda ise şunları söyler: “Ebû Hanîfe'nin hadis ilminden malumatı çok az idi. Ashab-ı hadis onı ayıplamada serî davranmaları buna delildir.” ^[203]

Cuveynî'nin adı geçen kitabında yer alan ve mezhep taassubuna örnek olması bakımından fevkalade önemli uydurma bir hikayeyi burada nakletmek yerinde olacaktır;

“Gazne Sultanı Mahmud b. Sebüktekin (ö. 421) Ebû Hanîfe mezhebine bağlı idi. Aynı zamanda hadis ilmine merakı vardı. Huzurunda, hadis şeyhlerinden hadis alanları dinler, hadisler konusunda araştırma yapardı. Hadislerin çoğunun Şafiî mezhebine uygun olduğunu gördü. Bu arada cildinde bir kaşınma hası! olmuştu. Her iki mezhepten fakihleri Merv'de topladı ve onlardan, iki mezhepten birinin diğerine tercihi konusunda konuşmalarını istedi. Fakihîer, Sultan'ın huzurunda her iki mezhebe göre iki rekat namaz kılınmasında anlaştılar. Böylece Sultan'ın görüp, düşünüp en güzelini seçmesi kolaylaşacaktı. Önce Şâfiîlerden Gaffal el-Mervezî (ö. 417), her uzvun hakkını vere vere güzel bir abdest alarak, örtünme, kıbleye dönme gibi bütün muteber şartları yerine getirerek, rükunlarını, ta'dil-i erkânını, farzlarını, sünnetlerini, adabını mükemmel bir şekilde tamamlayarak namaz kıldı. Çünkü Şafiî, bunun haricinde kılınan bir namaza cevaz vermezdi.

Sonra Ebû Hanîfe'nin caiz gördüğü şekilde iki rekat namaz kıldı. Tabaklanmış köpek derisi giyindi. Vücudunun dörtte birine pislik bulaştırdı. Hurma nebîzi ile abdest aldı. Bu, tam yaz ortasında ve sahra- da cereyan ettiği için bütün sinek ve sivrisinekler üzerine toplandı. Abdesti tersyüz etti. (Tertibe riayet

etmedi.) Sonra kıbleye yöneldi. Niyetsiz namaza başladı. İftitah tekbirini Farsça getirdi. Sonra, “*mudhâm-metân*” [204] ayetini, “dü bergeki sebz” (iki yeşil yaprakçık) şeklinde Farsça okudu. Sonra horoz gagalaması gibi rükûsuz ve fasılasız iki secde yaptı. Teşehhüde oturdu. Nihayet, selam vermeden, yellenerek namazdan çıktı ve “Ey Sultan, işte bu, Ebû Hanîfe’nin namazıdır” dedi.

Sultan şöyle dedi; “Eğer bu, onun (Ebû Hanîfe’nin) namazı olmasaydı seni öldürürdüm. Çünkü böyle bir namazı din sahibi kimse tecviz edemez.”

Hanefîler bu namazın Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu inkar ettiler. Gaffâl, her iki mezhep kitaplarının getiriimesini istedi. Sultan, hristi-yan bir katibe bu kitapları okumasını emretti. Her iki mezhebin görüşü birlikte okundu. Hanefî mezhebinin namazının Gaffarın anlattığı şekiide olduğu görüldü. Bunun üzerine Sultan Hanefî mezhebinden ayrılarak Şafiî mezhebine bağlandı. [205]

Cuveynî bu hikayeyi naklettikten sonra şöyle diyor: “Şayet Ebû Hanîfe’nin caiz gördüğü bu namaz halktan birine arz edilse, kabul etmekten kaçınırdı. Namaz dinin direğidir. Namaz konusundaki fâsid itikadı, mezhebinin batıl oluşunu açık bir biçimde göstermek için sana yeterlidir. [206]

Naklettiğimiz bu hikaye, mezhep taassubunun bir İslam alimini ne durumlara düşürdüğüünün acı bir göstergesidir. [207]

Hocası Cuveynî'nin etkisinde kalarak Ebû Hanîfe'yi tenkit eden meşhur alimlerden Gazâlî de, Şafiî mezhebindendir. “ei-Menhûl” adlı eserinde “Ebû Hanîfe'nin müctehid olmadığını, hadis bilgisi az olduğu için, zayıf hadisleri kabul, sahihleri reddedecek derecede cüretkar

olduğunu” söyler. [208] Gazâlî, kitabının sonunda Şafiî mezhebi ile diğer mezhepler ve özellikle Hanefî mezhebi arasında mukayese yaparak kendi mezhebinin her konuda tercihe şayan olduğunu ispata çalışır. [209]

Gazâlî'nin bu kitabı gençliğinde yazdığı, sonradan Ebû Hanîfe hakkındaki görüşlerini değiştirdiği belirtilmiştir [210] Nitekim İhyâü Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde dört mezhep imamını ve bu arada Ebû Hanîfe'yi hayırla yadetmekte ve ondan övgüyle bahsetmektedir. [211]

Koyu bir Şafiî taraftan olan meşhur müfessir Fahreddin Râzî de mezhep asabiyetiyle Ebû Hanîfe'ye yüklenenlerden biridir. Şafiî için kaleme aldığı menâkıbında, Ebû Hanîfe'nin, kendi beldesinden olduğu sürece, zayıf bile olsa, meçhul ravilerin rivayetini, maktu' ve mursel haberleri kabul ettiğini, bundan dolayı kıyası terkettiğini, sahih dahi olsa diğer beldelerin hadislerini reddederek, İstihsan ve kıyasa yöneldiğini belirtir. [212]

Ebû Hanîfe'ye hadisçiliği konusunda yöneltilen suçlamalar, 8. hicri yüzyıldan itibaren hızını kaybetmiştir. Nitekim bu dönemde yetişmiş önemli

Şafiî âlimlerden Zehebî (ö. 748), Suyûtî (ö. 911), Muhammed Yusuf es-Sâlihî (ö. 942) ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 973) Ebû Hanîfe hakkında birer menakıb kitabı yazmışlardır. Ayrıca diğer bir Şafiî âlimi olan Abdulvehhab eş-Şa'rânî de (ö. 973), “el-Mîzan” isimli eserinde, yapılan hücumlara karşı Ebû Hanîfe'yi savunmuştur. [213]

Yukarıda verdiğimiz örnekler gösteriyor ki, Ebû Hanîfe'ye özellikle hadisçilîği yönünden yapılan ithamlar büyük ölçüde mezhep taassubuna dayanmaktadır. Bu taassubdan uzak kalan âlimler ise aşırılıklara kapılmayarak insaflı davranmışlardır. Bunu söylerken Ebû Hanîfe'nin hadis ve sünnet malzemesinin hepsine ulaşmış olduğunu ve kendisine ulaşanları değerlendirmede yüzde yüz başarı gösterdiğini de iddia etmiyoruz. Zira, bu hiç bir imam ve müçtehide nasip olmuş bir şey değildir. Ancak insafla bağdaşmayan suçlamaların kabul edilmesi de mümkün değildir.

Bütün bunlardan sonra Ebû Hanîfe'nin hadise karşı tutumu ne idi? Bunu kendi ağzından ve kısaca zikretmekte yarar vardır. O şöyle der: “Rasûlullah'ın söylediği her şey, biz duyalım duymayalım başımız, gözümüz üstünedir. Buna iman eder ve Allah'ın Rasûlünün (s.a.v.) söylediğine, olduğu gibi şehadet ederiz [214]

Osman el-Bettî'ye yazdığı risalede ise, “Bilmiş ol ki, öğrendiğiniz ve insanlara öğrettiğiniz şeylerin efdali sünnettir” demektedir [215]

Ebû Hanîfe'nin, istidlal kaynaklarını sayarken önce Allah'ın kitabına, sonra Rasûlünün sünnetine baktığı, sonrada sahabe görüşlerinden dilediğini tercih ettiği nakledilir. [216]

Bir rivayete göre, hadise muhalefet ithamını bizzat kendisi reddetmiştir. Bir meselede, kendisine, hadise muhalefet ettiği bildirilince, dayandığı hadisi zikrederek, "Allah, Rasûlüne muhalefet edene lanet etsin. Allah, onunla bize ikram etti, bizi onunla kurtardı" demiştir. [217]

Bu görüşünü teyit eden bir örnek de şudur: Ebû Hanîfe, davacı için şahitlerin yanısıra yeminin gerekli olmadığı görüşündedir. Şöyle der "Çünkü Rasûlullah'dan (s.a.v.) bize, *"Yemin davalıya, delil davacıya gerekir"* hadisi ulaşmıştır. Allah'ın Rasûlünün davacı üzerine koymadığı bir yükümlülüğü biz koyamayız. Yemin mükellefiyetinide, Rasûlullah'ın (s.a.v.) koyduğu yerden başka bir yere değiştiremeyiz. [218]

Ebû Hanîfe burada "Rasûlullah'ın verdiği bir hükmü değiştirmeyiz" derken, adeta, Ahzab suresinin şu ayetine imtisal etmektedir: *"Allah ve Rasûlü, bir işte hüküm verdikleri zaman artık inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."* [219]

Ebû Hanîfe'nin, bir konuda hadis olduğu zaman kıyası terkettiği de bilinmektedir. Mesela, abdestte ve gusulde ağıza ve burna su almayı unutan ve sonra

bu şekilde namaz kılan kimse hakkındaki görüşünü soran İmam Muhammed'e Ebû Hanîfe şöyle cevap vermiştir: “Abdest alıp ağzına ve burnuna su almayı unutanın namazı tamamdır. Cünüplükten veya hayızdan dolayı gusledip mazmaza ve istinşakı unutan kimse, ağzına ve burnuna su alır ve namazını iade eder.” İmam Muhammed'in, aralarındaki farkın ne olduğunu sorması üzerine Ebû Hanîfe, “Kıyas bakımından ikisi de aynıdır. Fakat İbn Abbas'dan gelen bir rivayet üzerine burada kıyası terk ediyoruz” demiştir [220] Ebû Hanîfe'nin hadise istinaden kıyası terkettiği bir çok mesele Hanefî fıkıh kaynaklarında yer almaktadır [221]

Bu kısa malumattan anlaşılacağı üzere, Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in hadisi ve sünnetine kasdi muhalefeti söz konusu değildir. Hadis ve sünnete ittîbada ve onu teşriî kaynak olarak kabul etmede diğer mezhep İmamları ve müctehidlerden bir farkı yoktur: Fark, bu malzemeyi fıkıh alanında kullanırken ortaya çıkmaktadır. Yani Ebû Hanîfe'nin hadis tercih ve tefsir doğal olarak diğer imamlardan farklıdır. Muhtemelen, bütün şimşekleri de bu yüzden üzerine çekmektedir. Çünkü o hadisleri değerlendirmede akla diğerlerinden daha fazla yer vermiştir. Bunun yanı sıra bazı hadis metinlerini Kur'an'a arzetmesi, bazılarını değişen şartları dikkate alarak yorumlaması da onun önemli özelliklerindendir.

Ebû Hanîfe'nin hadise muhalefeti ve onu hafife alması söz konusu olmadığına ve Hanefi mezhebinin temel kaynakları incelendiğinde hadis konusundaki bilgisi de yetersiz sayılamayacağına göre, birçok meşhur muhaddisin Ebû Hanîfe'yi hadise muhalefetle ve bu konuda bilgisizlikle suçlamasının sebebi nedir?

Ebû Hanîfe'ye yönetilen cerhler genellikle, gerekçesiz, mübhem ve gayrimüfesserdir. Hücum edenlerin hemen hepsi de Hanefî mezhebi dışındaki mezhep mensuplarıdır. O halde burada, mezhep taassubunun önemli bir rol oynadığını kabul etmek gerekir. O yüzden Ebû Hanîfe'ye yönetilen suçlamaları, büyük ölçüde sübjektif değerlendirmeler olarak kabul ediyoruz. Bu ithamlar dikkate alınırsa, bundan kurtulacak hiçbir mezhep imamı ve müctehid bulunamaz. Zira fukahanın mesleği, sadece hadislerle uğraşmak olmadığı gibi, her birinin delil aldığı farklı rivayetleri, hadise muhalefet olarak değerlendirmek de doğru değildir.

Ebû Hanîfe'yi hadisçiliği yönünden cerhedenler ve onu, sahih hadise muhalefet ve zayıf hadisle amel ettiği gerekçesiyle tenkit edenler, genellikle kendisinden çok sonra yaşamış hadisçilerdir ve dayandıkları ölçüler de yine Ebû Hanîfe'den en az bir asır sonra gelmiş hadisçilerin tesbit ettikleri kriterlerdir. Ebû Hanîfe gibi bir İslam âliminin, nisbeten erken bir devirde hüküm istihsali için tercih edip kullandığı hadislerin, sadece, daha sonra tesbit

edilmiş kriterlere uymadığı gerekçesiyle zayıf sayılması, kabul edilebilecek bir husus değildir. Kanaatimizce hadislerin sıhhatinin tesbitinde, Hz. Peygamber dönemine yakınlık önemli bir faktördür ve bu açıdan bakılınca Ebû Hanîfe, kendinden sonra gelmiş bir çok hadisçiden daha şanslı bir durumdadır. Buna ilaveten, hadislerin tashih ve taz'îfinde (sahih ve zayıf kabul edilmesinde) hadisçilerin kriterleri yanısıra, fakihlerin tercih ve değerlendirmelerini dikkate almak da son derece önemli ve gereklidir.

İhtisas Yapanlar İçin Kitap Kılavuzu

- 1-** Hz. Ömer'in Irak'taki Sariye'ye Medine'den seslenmesi s. 24-26
- 2-** Güneşin Hz. Ali İçin geri döndürülmesi s. 24-26
- 3-** İctihad, taklid meselesi s. 32, 34
- 4-** Ahberanâ, haddesenî ve semi'tu ifadelerinin kullanılacağı yerler 58
- 5-** Sahîhayn dışındaki bir hadisin Sahîhayn'da yer alan bir hadisten daha sahih olabileceği s. 68
- 6-** Kelam ilminin kötü oluşu s. 17-18, 36-37, 57
- 7-** Bir hadisin sahih kabul edilmemesi için gerekenler s. 114
- 8-** Alimlerin birbirleri aleyhinde söyledikleri sözlerin değeri s. 102
- 9-** Mutezile mezhebine mensup alimlerin kendilerini Hanefî olarak nitelemeleri s. 109

10- Arapça eğitiminin ikinci asırda söz konusu olmadığı s. 111-112

11- Hangi rivayetlerin zayıf olduğu s. 114

12- Bilginlerin zayıf ravilerden rivayet etmelerinin nedeni s. 115-117

13- Zehebî'nin Mîzân'ına katıştırmalar söz konusudur 71 nolu dipnot.

[1] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VI/392. Beyrut-1405. Üçüncü baskı.

[2] Siyeru A'lâmi'n-Nubetû, VI/396.

[3] Menâkibu'l-Îmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyh, s. 11. Mısır baskısı.

[4] Duvelu'l-İslâm, I/79. Hindistan/Haydarabad/Dekkan-1337. Dâiretu'l-Meârifi'n-Nizâmiyye baskısı.

[5] Târîhu Bağdâd, XIII/331.

[6] Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih, s. 83. Hindistan/Haydarabad/Dekkan-1394.

[7] Bkz. el-Mîzânu'l-Kubrâ, 1/48.

[8] Târîhu Bağdâd, XIII/332-3.

[9] Târîhu Bağdâd, XIII/334.

[10] Te'nîbu'l-Hatîb, s. 29.

[11] Menâkibu Ebî Hanîfe, s. 27.

[12] Sebt: Özü sözü doğru, zabtı tam, hüccet sayılan ravi. Bkz. Aydınli, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 136. (Mütercimnin notu).

[13] Sadru'l-Eimme el-Muvaffak, Menâkibu'l-Îmâm el-A'zam, 11/37. Hindistan/Haydarabad/Dekkan. Dâîretu'l-Meârif baskısı.

[14] Câmiu Beyânî'l-İlm, 11/163. Mısır-İdâretu't-Tıbâati'l-Munîre baskısı.

[15] el-İntikâ. s. 232. Kahire-1350. Mektebe tu'1-Kudsî baskısı.

[16] Hicr: 15/9.

[17] Nahl: 16/44.

[18] Delailu'n-Nubuvve, 1/43-6. Beyrut-1405, Birinci baskı.

[19] Tirmizî, XIII/305-9 (Ârtzatu'l-Ahuezî ile birlikte). Mısır-1352.

[20] el-Mustedrek ale's-Sahîhayn. 11/171 (Kitâbu'n-Nikâh). Hindistan/Haydarabad/Dekkan-1340. Dâîretu'l-Meârif baskısı.

[21] Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs, s. 240-9. Kahire baskısı.

[22] Bu ifadede istihza sezilmektedir çünkü "rivayet eden ravi kimmiş bakalım" demek istemektedir. (Mütercimnin notu).

[23] Yani sen Hz. Ömer'in Irak'taki Sariye'ye seslenişini kabul edip nasıl birilerinden rivayet ettiysen, ben de bunu birilerinden rivayet ettim. (Mütercimnin notu).

[24] Bunu diyen İbn Teymiyye'dir.

[25] Ebû Hanîfe'nin naklettiği rivayeti kendi rivayetin için delil getirmen anlamsız. Çünkü ikisini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Onun rivayeti mevzu ise, bundan senin rivayetinin doğru olduğu anlamı çıkmaz. Keza onun rivayeti doğru ise, bundan senin rivayetinin doğru olduğu sonucu yine çıkmaz. (Mütercimnin notu).

[26] Minhâcu's-Sunne, IV/194-5. Mısır/Bulak-1322. Emîriyye baskısı.

[27] Minhâcu's-Sunne, 1/172-3.

[28] el-Bidâye ve'n-Nihâye, VI/85-6. Beyrut-1966. Mektebetu'l-Meârif yayını-Birinci baskı.

[29] Lisânu'l-Mîzân, V/300-1.

[30] İ'lâmu'l-Muvakkiîn, 1/35. Hindistan/Delhi-1314.

[31] İ'lâmu'l-Muvakkiîn, 1/359.

[32] Târîhu Bağdâd, XIII/344.

[33] Tezkiretu'l-Huffâz, 1/338.

[34] Tezkiretu'l-Huffâz, 11/572.

[35] Siyeru A'lami'n-Nubeiâ, XII/508.

[36] Hoş insan.

[37] Târîhu Bağdâd, XI/336.

[38] Bunu diyen Zehebî'dir.

[39] Siyeru A'lûml'n-Nubela, XIV/40.

[40] Fihrist, s. 299. Kahire-Matbaatu'l-îstikâme baskısı.

[41] Senedu'l-Enâm, s. 52 (Keler yeme bahsi). Delhi-1330. Muctebâî baskısı. Kitabı yayına hazırlayan Abdulfettâh Ebû Gudde'nin notu: Ali el-Kârî'nin bu

sözü ile İbn Hazm'ın daha önce geçen Muhammed b. Nasr ile ilgili değerlendirmesi, hadislerin ve sünnetlerin çoğu itibarıyla söylenmiş sözler olarak alınmalıdır. Yoksa tüm hadisleri ve sünnetleri ümmetten bir tek insanın ihata edip bilmesi mümkün değildir.

[42] Menâkibu'l-İmam el-A'zam, II/61-2. Hindistan/Haydarabad/Dekkan-Dâiretu'l-Meârifi'n-Nizâmiyye baskısı.

[43] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, IX/541-2. Beyrut-1405. Üçüncü baskı.

[44] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, V/236.

[45] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VI/390, 392.

[46] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VI/403.

[47] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VIII/94.

[48] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VIII/94.

[49] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VIII/112-3.

[50] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VIII/91-2.

[51] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, IX/525.

[52] Siyeru A'tâmi'n-Nubelâ, XVIII/191.

[53] Bunu diyen Zehebî'dir

[54] Bunu diyen Zehebî'dir.

[55] Bunu Zehebî söylemektedir.

[56] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VI/395-7.

[57] Tezkiretu'l-Huffâz, 1/204-5.

[58] Tezkiretu'l-Huffâz, 1/244.

[59] Minhâcu's-Sunne, III/142. Bulak-1322.

[60] Minhâcu's-Sunne, N/77.

[61] Minhâcu's-Sunne, 1/167-8.

[62] Minhâcu's-Sunne, 1/172-3.

[63] Minhâcu's-Sunne, 1/215-6.

[64] Minhâcu's-Sunne, 1/173,

[65] Muhammed Abdurreşid en-Nu'mani, İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin Hadis İlmindeki Yeri, Rağbet Yayınları: 40-41.

[66] Adalet: Kişiyi, Allah ve Rasûlü'nün emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmaya, halk nazarında kişiliğini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevkeden meleke, hâl. Hadis ravisinde bulunması gereken bu vasfın içinde müslüman olmak, akıl ve buluş şartları da mütalaa edilir. Bkz. Aydın, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 31. (Mütercimnin notu).

[67] Sahabenin güvenilirliği hususunda bkz. Yıldırım, Enbiya, Hadis Problemleri, s. 35- 62. (Mütercimnin notu).

[68] El-Luma' fî Usûli'i-Fıkh, s. 41. Mısır-1358. Mustafa el-Bâbî el-Halebî baskısı.

[69] Ulûmu'I-Hadîs (Mukaddimetu İbni's-Salâh), s. 115- Yirmiüçüncü hadis ilminde.

[70] Bkz- et-Takrîr ve't-Tohbîr şerhu't-Tahrîr, II/247. Mısır/Bulak-1316. Birinci baskı.

[71] Fevâtihi'r-Rahamût Şerhu Müsellemi's-Subût (el-Mustasfâ ile birlikte), II/148. Mısır/Bulak-1324. Birinci baskı.

[72] Daha önce el-İmam İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen adlı eserimde (s. 245) belirttiğim gibi, Mîzân'ın bazı nüshalarında İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i hali yer almaktadır. Bu, müellifin haberi

olmadan kitaba katılmış birşeydir. Abdulfettah Ebû Gudde bunu Leknevî'nin er-Ref ve't-Tekmîl adlı eserine yazdığı dipnotta bu hususu genişçe açıklamıştır, s. 121-6. Üçüncü baskı.

[73] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, VIII/92.

[74] Tezkiretu'l-Huffâz, 1/182.

[75] el-Mîzânu'l-Kubrâ, 1/59. Mısır-1344. Ezher baskısı.

[76] el-Mîzânu'l-Kubrâ, 1/27.

[77] Usûlu'l-Fıkh, 1/350. Dâru'l-Kutubi'l-Arabî-1372.

[78] Bedâiu's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi', V/188. Mısır-1328.

[79] Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi', 11/97.

[80] Eserin girişinde bayie diyen Zehebî'nin çalışmasına Ebû Hanîfe'yi alması bu açıdan önemlidir.

[81] Kitabı yayına hazırlayan Ebû Gudde'nin notu: Kitabın fotokopi nüshası Medine'de el-Câmiatu'l-İslamiyye'nin kütüphanesinde bulunmaktadır. Bir kısmı da basılmıştır. Müellif yukarıdaki nakli yaptığında bu kısım basılmamıştı. (Bu eser, Tabakâtu Ulemai'l-Hadîs adıyla, Ekrem el-Bûşî ve İbrahim ez-Zeybek'in tahkikiyle 1996 yılında Beyrut'ta 4 cilt halinde basılmıştır. (Mütercimin notu).

[82] el-Muhtasar'dan alıntı burada bitmektedir.

[83] Haccâc: Ebû Ertât Haccâc b. Ertât el-Kûfî en-Nehaî. İmam. büyük alimlerden biri. Zubeydî'ye gelince: Ebu'l-Huzeyl Muhammed b. Velîd b. Âmir ez-Zubeydî el-Hımsî. Hıms kadılığı yaptı. Her ikisi de

149 yılında vefat etmişlerdir. Yani 150 yılında vefat eden İbn Cureyc ile Ebû Hanîfe'den bir yıl önce.

[84] et-Tibyân'dan alıntı burada bitmektedir.

[85] 1/445- Karaçi'deki Lecnetu İhyâi'l-Edebi's-Sindî (Sind Edebiyatını İhya Komisyonu) basmıştır. 1379.

[86] Buradaki sözleri Ebû Hanîfe'yi eserinde zikretmesi açısından mühimdir. (Mütercimnin notu).

[87] Müellif, bahsettiği yerde râî kelimesini açıklamış ve şöyle demiştir: Râî denmesinin nedeni rey bilgisine sahip olmasındandı. Yani sünneti bilen, rey ile de görüş belirten demektir.

[88] İran mecusilerinin Nevruzdan sonraki en büyük bayramları. (Mütercimnin notu).

[89] Sem'ânî'den yaptığı alıntı burada bitmektedir.

[90] Bedahşî'nin zikrettikleri burada bitmektedir.

[91] Ukûdu'l-Cumân, s. 319. Hindistarı/Haydarabad/Dekkan-1394. Lecnetu İhyâi'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye neşri.

[92] Sebet; Bir kimsenin içinde hocalarının adlarını, senedlerini, semâ ettiği hadisleri, bu semâ'da kendisine eşlik eden ravilerin isimlerini topladığı mecmua. Bkz. Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, s. 136. (Mütercimnin notu).

[93] Kitabı yayına hazırlayan Ebû Gudde'nin notu: Yani, sadece Muvatta'da derlediği hadisleri göz önünde bulunduracak olursak durum böyledir.

[94] er-Risâletu'l-Aclûniyye, s. 4-6. Mısır-1322.

[95] er-Redd ale'l-Bekri, s. 13-4. Mısır baskısı.

[96] Zikru Men Yu'temedu Kavluh, S: 159-162. Kaide fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl ile birlikte, Ebû Gudde'nin tahkikiyle Lahor'da el-Mektebetu'l-İlmiyye tarafından 1402 yılında basılmıştır.

[97] Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs, s. 479. Hindistan/Leknev-Envâr Muhammedî baskısı.

[98] Bu rivayet Ebû Hanîfe'nin hadis rivayetiyle meşguliyetini göstermektedir. (Mütercimnin notu).

[99] el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 1/30-1. Hindistan baskısı.

[100] Nebi oluşum, Abdulmuttalib'in torunu oluşum gibi kesindir. (Mütercimnin notu).

[101] el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 1/30-2. Kitabı yayına hazırlayan Ebû Gudde'nin notu: Son kısım kitapta bu şekilde gelmiştir ancak, son derece özetlenmiştir. Anlatılan olay İbn Abdilber'in intikâ'sında (s. 140-1) bütünüyle geçmektedir. Şöyle ki: Davud b. el-Mubabber anlatıyor: Ebû Hanîfe'ye soruldu:

"Giymek için peştemal bulamayan İhramlı kişi don giyebilir mi?" O da

"Hayır" dedi. "Ancak peştemal giyebilir." Bu sefer

"Peştemalı yoksa" denilince,

"Donu satar, parasıyla bir peştemal alıp giyer" cevabını verdi. Bu defa

"Ancak Hz. Peygamber irad ettiği hitabesinde '*ihramlı kişi peştemal bulamadığında don giyebilir*' buyurmuştur" denilince şu cevabı verdi:

"Hz. Peygamber'İN don giydiği hususunda benim nezdimde sahih olan bir hadis yok ki bu yönde bir fetva vereyim. Herkes işittiği şeyle amel eder. Oysa

bizim nezdimizde Hz. Peygamberin *'ihramlı kişi don giyemez'* hadisi sabit olmuştur. Bu nedenle biz işittiğimiz hadisi alıyoruz." Bu cevap karşısında "Sen Hz. Peygamber'e muhalefet mi ediyorsun" denilince, şu cevabı verdi:

"Rasûlullah'a muhalefet edene Allah lanet etsin. Allah onun vesilesiyle bizlere ikramda bulunmuş ve yine onun vasıtasıyla dalaletten kurtarmıştır."

[102] el-İhsân bi Tertibi Sahihi İbn Hibbân, III/273. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye-Beyrut.

[103] Kitâbu's-Sikât, 1X/162.

[104] el-Kâmil fi'd-Duafâ, III/537. Pakistan/el-Mektebetu'l-Eseriyye baskısı.

[105] Câmiu Beyani'l-İlm ve Fadlih, 11/153. Mısır-İdâretu't-Tıbbâti'l-Munîriyye baskısı.

[106] Kitâbu'l-Kırâe Halfe'l-İmâm, s. 108-9. Delhi-1915.

[107] el-Muhallâ, 1/378. Beyrut baskısı.

[108] el-Muhallâ, V/243.

[109] Sehâvî, Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l Hadîs, s. 388.

[110] Tezkiretu'l-Huffâz, 1/98.

[111] Tezkiretu't-Huffâz, 1/135.

[112] Tezkiretu'l-Huffâz, 1/166.

[113] el-Bahru'l-Muhît, III/159. Beyrut-1403. İkinci baskı.

[114] el-Bidâye ve'n-Nihâye, X/116.

[115] Esahhu'l-Esânîd: İçinde bulunan ravilerin sikalıkları bakımından en üstün derecede bulunan

veya öyle kabul edilen sened. isnad. Bunlar alimlere göre değişik olabildikleri gibi, "fulan sahabiden gelen İsnadlann en sahihi" şeklinde ravi sahabiye göre de farklı olabilmektedirler. Örnek:Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'ye göre: Zuhrî - Salim b. Abdullah b. Ömer - babası. Buhârî'ye göre: Malik - Nâfi' - İbn Ömer.

Hız. Ebû Bekr es-Sıddîk'den gelen senedlerin en sahihi: İsmail b. Halid - Kays İbn Ebî Hazim -es-Sıddîk.

Hız. Ömer'in esahhu'l-esânîdi: Zuhrî - Salim -Ömer. Bkz. Aydınli, Hadis İstılahları Sözlüğü, s. 36. (Mütercimın notu).

[116] Bu nedenle Şafî'nin yerine Ebû Hanîfe'nin zikredilmesi gerekir veya ikisinin aynı kanalla rivayetleri eş değerde görölmesi icap eder. (Mütercimın notu).

[117] Bunu Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvi Şerhu Takribi'n-Nevevî'de nakletmiştir. s. 30. Hayriyye baskısı-1307.

[118] el-Mizânu'1-Kubrâ, 1/48.

[119] Diyen Zehebî.

[120] Siyeru A'lûmi'n-Nubelâ, IV/41.

[121] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, IV/60-1.

Bunu şöyle formüle edebiliriz: Ebû Abdullah el-Buhârî -Ali b, el-Medînî -Yahya el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî - Şu'be, Sufyan - Mansur - İbrahim - Alkame - İbn Mes'ûd. (Mütercimın notu).

[122] Âlî: Bir metnin muhtelif senedlerinden veya metinleri farklı da olsa birkaç sened-den ravi sayısı

hakikaten veya hükmen en az olanı. Bkz. Aydınli, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 35. (Mütercimnin notu).

[123] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, IX/158.

[124] Diyen Zehebî.

[125] Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, XII/328-9. Görüldüğü gibi Zehebî, A'meş ile Ebû Vâil'in sıradan birer hadis ravisi olarak kabul edilmelerine tahammül edememektedir.

[126] Bunu şöyle formüle edebiliriz: Ebû Yusuf, Muhammed - Ebû Hanîfe -Hammad fa. Ebî Süleyman - İbrahim -Alkame, Esved - Abdullah b. Mes'ûd - Hz. Peygamber. (Mütercimnin notu).

[127] Şerhu Nuhbeti'L-Fiker'den yapılan özet alıntı burada bitmektedir.

[128] Ferd mutlak: Sadece bir senedle rivayet edilmiş olan (her tabakada ravi adedi birden fazla olmayan hadis). Bkz. Aydınli, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 57. (Mütercimnin notu).

[129] Tezkiretu'l-Huffâz, IV/1498.

[130] temrîz sigası: Hadisin hocadan muteber bir yolla alınmış olduğuna kesinlikle delalet etmeyen ve ekseriya meçhul fiillerle yapılmış olan edâ sigası. Bkz. Aydınli. Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 154. (Mütercimnin notu).

[131] Parantez arası Tezhîbu't-Tehzîb'de düşmüş olduğundan burayı Tehzîbu'1-Kemâl'den tamamladım.

[132] Rivayet için bkz. en-Nesâî, es-Sunenu'!-Kubrâ, IV/322-3 (Esbabu't-Ta'zîrat ve's-Şuhûd).

[133] Söyleyen Zehebî'dir.

[134] Tezhibu Tehzîbi'l-Kemâl'den yapılan alıntı burada bitmektedir. Tezhib'in bir fotokopi nüshası Medine'deki el-Câmiatu'l-İslâmiyye kütüphanesinde bulunmaktadır. Üstad Abdulkayyûm es-Sindî bu terceme-i hali bana gönderme lütfunda bulunmuştur. Allah kendisinden razı olsun.

[135] Bu eserin bir nüshasının mikrofilm Medine'deki el-Câmiatu'l-İslâmiyye kütüphanesinde 123 numarada bulunmaktadır. Üstad Mesud Ahmed es-Seyyid, İmam'ın bu eserdeki terceme-i halini bize gönderme lütfunda bulunmuştur. Allah bana ve diğer müslümanlara yaptığı bu iyilik sebebiyle onu mükafatlandırın.

[136] et-Tezkireden alıntı burada bitmektedir.

[137] Lahzu'l-Elhâz bi Zeyli Tezkireti'l-Huffâz adlı eserde kitabın ismi Ğâyetu's-Sûl...olarak geçmektedir. Bu kitabın mikrofilm Medine'deki el-Cârniatu'l-İslâmiyye kütüphanesinde bulunmaktadır. Üstad Mesud Ahmed es-Seyyid, İmam'ın bu eserdeki terceme-i halinin mikrofilmini bize gönderme lütfunda bulunmuştur. Ancak, ibare çok kötü bir yazıyla yazılmış olduğundan okunması son derece güçtür. Bazı satırlar mikrofilmde çıkmamış, neredeyse okunamayacak durumda.

[138] Sibte İbnu'l-Acemî el-Burhân el-Halebî eş-Şâfiî'den yapılan alıntı burada bitmektedir.

[139] Zeylu Tabakâtî'l-Huffâz, s. 348.

[140] el-Bidâye ve'n-Nihâye'den yapılan özet alıntı burada bitmektedir.

[141] Bu kitabın çok güzel yazılı bir nüshasını Hindistan/Râcbûtâne valilerinden Muhammsd Âbâd Tûnek'in kütüphanesinde gördüm. Merhum İmran Han b. İrfan Han et-Tûnekî, Câmiu'l-Usûl'deki bu bölümü bize gönderme lütfunda bulunmuştur. (Câmiu'l-Usûl, Abdulkadir el-Arnâvut'un tahkikiyle 1983 yılında Beyrut'ta 11 cilt halinde basılmıştır. (Mütercimnin notu)).

[142] Allame Şemseddin el-Kuhustânî Câmiu'r-Rumûz Şerhu Muhtasari'l-Vikâyeti'l-Musemmâ bi'n-Nukâye adlı eserinde (1/6. Kalkûta-1274) şöyle demiştir: "İmam tâbiîndendir. Üstad Cezerî'nin Esmâu'l-Kurrâ'da belirttiği gibi, Enes b. Mâlik'i görmüştür. Hatta Keşfu'l-Keşşaf'da Nur suresinin tefsirinde belirtildiği üzere, tabiînin büyüklerindendir. Bu bilgiler Câmiu'l-Usûl'de geçen "onların bu sözleri nakil alimleri nezdinde tesbit edilmiş bir husus değildir" değerlendirmesine aykırı değildir. Çünkü başka bir yerde de şöyle demektedir: "Öğrencileri ve müntesipleri onun haiini ve sözlerini başkalarından çok daha iyi bilirler. Bu durumda onların naklettiklerine bakmak başkalarının anlattıklarına bakmaktan iyidir." Buhara'da kadılık yapmış imam, alim, zahid, fakih, mütehasıs insan, allame Şemseddin Muhammed el-Kuhustânî'ye gelince, duyduğu

şeyi hiç unutmadığı söylenmiştir. Terceme-i hali Şezerâtu'z-Zeheb'de hicrî 953'de vefat edenler arasında zikredilmiştir.

[143] Kitabı yayına hazırlayan Ebû Gudde'nin notu: İmam İbnu'l-Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakkiîn adlı eserinde (111/222) şöyle demektedir: Allah'ın göğsünü İslama açtığı kimseye gerekli olan şey şudur: İmamlardan birinden kendisine zayıf bir söz ulaşırsa, bunu o imama tabi olan kimseye aktarmamalıdır. Sözün sahih olduğunu yakinen tesbit etse bile, bunu ona anlatmamalıdır. Sıhhatini kesin tesbit edememişse, kabul etmek hususunda duraksamalıdır. Doğrusu, imamlardan hikaye edilen şeylerden pekçoğu asılsız şeylerdir."

[144] Câmiu'l-Usûl'den yapılan alıntı burada bitmektedir.

[145] Yani Amr b. Hureys el-Mahzûmî.

[146] el-Futuhâtu'r-Rabbaniye, II/155-6 (bâbu tekbîrati'l-ihrâm).

[147] el-Mîzanu'l-Kubrâ, 1/54-5.

[148] el-Mîzânu'l-Kubra, 1/69.

[149] Tehzibu'l-Kemâl, 1/3. Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs/Birinci baskı-1402.

[150] S. 76.

[151] s. 159

[152] 111/12, 1 nolu hadis

[153] s. 20.

[154] I/140, 2 nolu hadis.

[155] 1/121

[156] Silsiletu'l-Ehadisi'd-Daîfe, I/IV/77-8. el-Mektebu'l-İslâmî yayını.

[157] Tehzîbu'l-Kemâl, 1/5.

[158] Hafız ibn Hacer bu kıssayı Tehzîbu't-Tehzîb'de özetle zikretmiştir. Tamamı Teh-zîbu'l-Kemâl'de yer almaktadır: XXIX/442. Beyrut- Muessesetu'r-Risâle basımı.

[159] Tehzîbu't-Tehzîb, X/452.

[160] Tehzîb'den yapılan alıntıda özetlemeye gidildi

[161] Görünen o ki, Nesâî İmam Ebû Hanîfe'yi zayıf saymaktan vazgeçmiştir- Çünkü kendisi es-Sunenu'l-Kubrâ'da (IV/322-3) Ebvâbu't-Ta'zîrât ve's-Şuhûd bölümünün bâbu men vekaa aiâ behîme (hayvanlarla cinsel ilişkiye giren kimse) kısmında İmam Ebû Hanîfe'nin Âsim - Ebû Rezîn - Abdullah b. Abbas tarikiyle naklettiği "hayvanlarla cinsel ilişkiye giren kimseye had uygulanmaz" hadisini nakletmiş ve "bu hadis sahih değildir. Âsim b. Amr hadis rivayetinde zayıf biridir" demiştir. Dikkat edilirse, Nesâî hadisin zayıflık yönü olarak Ebû Hanîfe'nin hocası Asım'ı göstermektedir. Eğer Ebû Hanîfe, Nesâî'nin ed-Duafâ ve'l-Metrûkîride dediği gibi zayıf biri olsaydı, hadisi ilk önce Ebû Hanîfe nedeniyle zayıf sayacaktı ancak burada öyle bir şey yapmadı. Yaptığı şey, Âsım'ın zayıf olduğunu belirtmekten ibarettir. Görünen o ki, Nesâî Duafâ kitabında İmam hakkında söylediği sözden dönmüştür

Bu şekilde, tesbit ettikleri yeni deliller nedeniyle daha önce vermiş oldukları hükümlerden dönen nice münekkit hadisçiler vardır.

Ayrıca şu da var: Nesâî, Ebû Hanîfe'nin hadisi naklettiği hocası Âsim'in zayıf bir ravi olan Âsim b. Ömer el-Medenî olduğunu sanmıştır. Aslında bu kişi, Ebu'n-Necûd Âsim b. Behdele'dir. Nitekim İmam Muhammed'in Ebû Hanîfe'den rivayeti olan Kitâbu'f-Âsdr'da (s. 311. bâbu der'i'l-hudûd) bu açıkça ifade edilmektedir. İbn Hacer de Tehzîbu't-Tehzîb'de (X/415) böyle demiştir. (Tehzîb'in matbu nüshasında Ebu'n-Necûd ifadesi yanlışlıkla Ebû Zer diye yazılmıştır. Bunun düzeltilmesi gerekir). Mizzî ise Tehzîbu'l-Kemâl'de Ebû Hanîfe'nin hocaları arasında Âsim b. Ömer diye birini anmamış, bunun yerine Ebu'n-Necûd Âsim b. Behdele'yi zikretmiş, Önüne de Ebû Hanîfe'nin naklettiği bu hadisin Nesâî'nin kitabında geçtiğine işaret etmek için sin harfi koymuştur. Nesâî'nin kitabında ise Ebû Hanîfe'den sadece bu hadis vardır. Buradan şu anlaşılmaktadır; Mizzî de, Nesâî'nin 'bu hadisi rivayet eden Asım. Asım b. Ömer'dir' değerlendirmesine katılmamıştır. Âsim b. Behdele'ye gelince; tanınan bir hadis ravisidir. Naklettiği hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır. Nesâî onun için 'rivayetlerinde bir beis yoktur' demiştir. Bazıları hafızasının zayıf olduğunu söylemişse de, bir gurup münekkit güvenilir olduğunu belirtmiştir. Benim kanaatim, hadisin hasenle sahih arası bir konumda olduğudur.

[162] Cevâhir'deki bu bölümü Muhammed Avvâme Eseru'l-Hadîsi's-Şerîf fi İhtilâfı'l-Eimme Radiyellahu Anhum adlı eserinde (s. 116-7) zikretmiştir. Dâru's-Selâm baskısı. 1407-İkinci baskı. (Kitabın ilk hali. Hayri Kırbaçoğlu tarafından İmamla nn Fıkhi ihtilaflarında Hadislerin Rolü adıyla tercüme edilmiştir. İstanbul-1988. (Mütercimnin notu).

[163] el-İ'lân, s. 65. Dimaşk-1349. Kudsî baskısı.

[164] İbn Abdilber daha sonra bahsettiği gayesini el-İntikâ fî Fedâili's-Selâseti'1-Fukahâ: Mâlik, Şâfii ve Ebi Hanîfe adlı eserinde yerine getirmiştir.

[165] Câmiu Beyânîl-İlm, 11/148-150. el-Munîriyye baskısı.

[166] İbn Abbas şöyle demiştir: 'Alimlerin ilimlerini dinleyip istifade edin ancak, birbirleri hakkında söylediklerini onaylamayın. Canım kudretinde olan Allah'a and olsun ki! Alimler ağıllarındaki keçilerden daha çok kıskançtırlar.'

Mâlik b. Dinar da şöyle demiştir: 'Alimler ve kurrâların sözleri her hususta alınır. Birbirleri haklarında söyledikleri sözler müstesna. Çünkü onlar keçilerden daha çok birbirlerine haset ederler.'

Ebû Hâzim'in dediği de şudur: 'Eskiden bir alim kendisinden daha bilgili biriyle karşılaştığı zaman bunu ganimet bilir, kendi gibi biriyle karşılaştığında onunla müzakere eder, kendisi kadar bilgili olmayan biriyle karşılaştığında ise ona üstünlük taslamazdı. Fakat bu zamanda kişi, irtibatını kesmek dolayısıyla ona artık ihtiyacı olmadığını göstermek için

kendisinden üstün alimi insanlara kötüler, kendisi gibiyle müzakere etmez, daha az bilgili insanı da küçümser oldu. İnsanlar artık helak oldular.' İbn Abdilber bunların hepsini senediyle birlikte bâbu hukmi kavli'l-ulemâi ba'dihim fî ba'd'ın baş tarafında zikretmektedir.

[167] Câmiu Beyâni'l-İlm, 11/152-163. (Özetleyerek alındı).

[168] Câmiu Beyâni'l-İlm. 1/47, 213. (Yeni tahkikli baskıdan).

[169] Üstelik İbn Hibban, Kitâbu's-Sikât'ta (VIII/467) hadislerine güvenileceğini belirttiği Ali b. Ma'bed b. Şeddâd el-Abdî el-Mısri'nin terceme-i halinde şöyle söyler: A'meş, Ebû Hanîfe'ye

'bu mesele hakkında ne diyorsun' diye sordu. O da buna cevap verdi. A'meş,

'bunu neye dayanarak söylüyorsun' deyince, "sen bize filancadan şöyle bir hadis naklettin ya" karşılığını verdi. A'meş bunun üzerine şöyle dedi:

"Ey fakihler! Sizler doktorlar bizler ise eczacıyız."

[170] el-Cevheru'n-Nakî fî'r-Red ale't-Beyhakî, VIII/203 (Beyhaki'nin es-Sunenu'l-Kubra'sının alt kısmında yer almaktadır).

[171] Bu değerlendirme. Ebû Hanîfe'nin doğumunun hicrî 61 olduğunu söyleyenlerin-kine göredir Doğrusu onun 80 yılında doğduğudur. Bu durum

İbnu'l-Vezir'in tesbitine zarar vermez. Her iki durumda da değerlendirmesi doğrudur. Bu gayet açık bir husustur.

[172] İsim tamlaması nedeniyle ebâhâ kelimesinin ebî (hâ) olması gerekiyordu ancak, bu şiirden anlaşıldığına göre, ebâ(hâ) şeklinde de gelmektedir. Bu nedenle başına harf-i cer de gelse kelime ebâ olarak kalmaktadır. (Mütercimim notu).

[173] Bkz. er-Ravdu'l-Bâsim, 1/20-6.

[174] Bir metnin muhtelif senedlerinden veya metinleri farklı da olsa birkaç sened-den ravi sayısı hakikaten veya hükmen en az olanı. Bkz. Aydınli, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 35, 77. (Mütercimim notu).

[175] Nâzil: Aynı metnin müteaddid isnadlarından veya metin aynı olmasa da birkaç isnaddan, ilk kaynağa, diğer(ler)ine oranla daha fazla ravi ile ulaşan isnad. Bkz. Aydınli, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 78. (Mütercimim notu).

[176] Daha önce sayfa 16'da Hafız Zehebî'den nakledildiği üzere, Ebû Hanîfe 100 yılında veya daha sonra hadis tahsiline başlamıştır. Sahih olan görüşe göre. doğumu 80 yılıdır. Buradan. Ebû Hanîfe'nin o vakitler 20 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İbnu'l-Vezîr'in yukarıdaki değerlendirmesi onun 61 yılında doğduğu yaklaşıma göredir.

[177] Ebû Hanîfe'nin terceme-i hali. Mtzân'ın bazı yazma nüshalarında yer almaktadır. Bu, müellifin

haberi olmaksızın bir başkası tarafından esere sokuşturulmuştur. Nitekim daha önce bu hususu el-İmam İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen adlı eserimde zikrettim. Allame Abdulfettah Ebû Gudde de, Leknevî'nin er-Ref ve't-Tekmil'inde yazdığı (s. 121-6. Üçüncü baskı) dipnotta bunu delilleri ve şahitleriyle birlikte açıklamıştır. Esere katıştırılmış bu terceme-i hal kesinlikle İnsafsız bir metindir. Oysa Zehebî tâbi olunan imamların terceme-i hallerinde insaflı davranacağını belirtmişti. Okuyucu buradaki terceme-i hal ile yine Zehebî'nin Tezkiretu'l-Huffâz, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, Tezhîbu't-Tehzib'indeki Ebû Hanîfe'nin terceme-i hallerine baktığında aralarında dağlar kadar fark olduğunu görecektir. Nitekim daha önce sayfa 70'de Tezhîbu't-Tehzîb'deki terceme-i halini bütünüyle nakletmiştik. Keza Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'da terceme-i halinin başında zikrettiği övücü ifadeleri aktarmıştık. Bu ifadelerle Tezhib'deki terceme-i hali okuyan insan, bazı Mizan nüshalarında yer alan terceme-i halin kesinlikle katıştırma olduğunu anlar. Hiç gerek olmamasına rağmen, İbnu'l-Vezîr'in burada Zehebî adına mazeret beyan etmeye çalışması, onun Mîzân'ın sahih nüshalarını görememesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim İbnu'l-Vezîr el-Avâsım ve'l-Kavâsım adlı eserinde, muhaddislerin kitaplarının pek azına sahip olmasından dert yanmaktadır.

[178] İbnu'l-Vezîr, er-Ravdu'l-Bâsim, 1/158-66.

- [179] İbn Ebî Hatim er-Râzî, Kitâbul-Cerh uet-Ta'dî, VII/203 (I-IX, Beyrut, ty.).
- [180] İbn Ebî Şeybe, Kitâbul-Musannaf fi'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr, XIV/148 (1-XIV, 1. Baskı, Bombay 1983).
- [181] et-Buhârî, Muhammed b. İsmail, et-Târîhul-Kebîr, VIII/81 (I-IX, Diyarbakır).
- [182] et-Buhârî, Muhammed b. İsmail, et-Târîhul-Kebîr, VIII/81 (I-IX, Diyarbakır).
- [183] el-Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed, Kitâbu'd-Duafâil-Kebîr, IV/268-285 (I-IV. 1. Baskı, Beyrut 1984).
- [184] Bkz. M- Zahid Kevserî, Te'nîbul-Hatîb alâ mâ Sakâhu fî Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzîb, 53 (I. baskı, Kahire 1942).
- [185] Bkz. M- Zahid Kevserî, Te'nîbul-Hatîb alâ mâ Sakâhu fî Tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzîb, 53 (I. baskı, Kahire 1942).
- [186] İbn Ebî Hatim, Kitâbu'l-Cerh, VII, 201-204.
- [187] İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed, KitâbuhMecrûh'm mine'l-Muhaddis'in ve'd-Duafâi vel-Metrûkîn. 111/61-73. (I-III, Mekke, ty.).
- [188] A.g.e.. (Muhakkikin girişi), h.
- [189] Aynı yer.
- [190] Aynı yer.
- [191] İbn Adîyy el-Curcânî, el-Kâmil fî Duafa'i-Ricâl, VII/2472-2479 (I-VII, 2 baskı Beyrut 1985).
- [192] ez-Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hîdaye (Kevserî'nin mukaddimesi), 1/57. (I.IV. 2. baskı. Beyrut 1973).

[193] A.g.e., 157.

[194] Abdulhayy el-Leknevî, er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil (Abdulfettah Ebû Gudde'nin notu), 70. (3. baskı, Beyrut 1987).

[195] Ebû Nuaym el-İsbahânî, Kitâbu'd-Duafâ, 154 (1. baskı. Mağrib 1984).

[196] Ebû Nuaym, Hityetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfîyâ. VI. 295 (1-X, Mısır 1974-79).

[197] el-Beyhaki, Ebû Bekr b. Ahmed, Kitâbu Beyâni Hata-i Men Ahtae ale's-Şâfiî, 26 (1. baskı, Riyad 1980).

[198] Beyhakî, Menâkibu's-Şâfiî, 166-167. (1. baskı, Kahire 1971).

[199] Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, Ukûdul-Cevâhiri'l-Munîfe fî Edilleti Mezhebi'l-İmam Ebî Hanîfe, D/9-10 (MI, 2. baskı, İstanbul 1309 h.).

[200] Bkz. Leknevî, A.g.e.. 77.

[201] Hadislerin tenkidi için bkz. M. Said Hatiboğlu. İslamda İlk siyasi Kavmiyetçilik, Hilafetin Kureyşliliği, Ank. Univ. İlahiyat Fak. Dergisi, XXHI/121-213 (Ankara 1978).

[202] Abdulmelik el-Cuveynî, Muğîsu'1-Halk fî Tercihi'l-Kavli'i-Hakk, 25 (1 baskı Mısır 1934).

[203] A.g.e.. 35-36.

[204] Rahman: 55/64.

[205] Cuveyni, A.g.e., 57-59.

[206] A.g.e..59.

- [207] Hikayenin uydurma olduğu konusunda bkz. M. Zahid Kevserî, İhkâku'l-Hak bi İbtâii'l-Bâtıl fî Muğîsi'1-Halk. 39-43. (1. baskı, Mısır 1360 h.).
- [208] Ebû Hamid el-Gazâlî, ei-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl, 471. (2. baskı, Dımaşk 1980).
- [209] A.g.e., 488-504.
- [210] İbn Hacer el-Heytemî, el-Hayrâtu'l-Hısân fî Menâkibi'l-İmami'l Azam Ebî Hanifeti'n-Numan, 26 (1. Baskı, Beyrut 1983).
- [211] Gazâlî, İhyau Ulûmi'd-Dîn, 1/25-26. (I-IV. 1. baskı. Mısır 1289 h.).
- [212] Fahreddîn er-Râzî, Menâkibu'-Şâfiî, 142. (yy. 1279 h.).
- [213] Abdulvehhab eş-Şa'ranî, el-Mîzân, 1/60 (I-II. Mısır 1321 h.).
- [214] Ebû Hanîfe, erı-Nu'mân b. Sabit, el-Âlim vel-Müteallim, 27. (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde, Çev: Mustafa Öz, İstanbul 1981)
- [215] Ebû Hanîfe, Risale ilâ Osman el-Bettî, (İmam-t A'zam'm Beş Eseri İçinde, Çev. M. Öz, İstanbul 1981).
- [216] İbn Abditberr, el-İntikû fî Fedâili's-Selâseti'1-Eimmeti'l-Fukahâ, 142, (Beyrut, t.y).
- [217] A,g.c, 141. r
- [218] Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim, İhtitâfu Ebî Hanife ve İbn Ebî Leylâ, 78-79 (1. baskı, Mısır 1357 h.)
- [219] Ahzab: 33/36.
- [220] Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, el-Asl, 41-43, (I-V, Karaçi, TY).

[\[221\]](#) Mesela bkz, Ebû Zeyd ed-Debbûsî, Te'sîsu'n-Nazar, 48-49, (Mısır, 1355 h.).